AFA
Türkiye
Üzerine
Araştırmalar 11

BÜLENT TANÖR

Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları

(1918 - 1920)

BÜLENT TANÖR TÜRKİYE"DE YEREL KONGRE İKTİDARLARI (1918-1920)

1940'da İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Halen bu Fakülte'nin Anayasa Hukuku Anabilim Dalı'nda profesör olarak görev yapmaktadır.

Başlıca kitapları şunlardır:

- *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası*
- *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*
- *TCK 142. Madde, Düşünce Özgürlüğü ve Uygulama*
- *İki Anayasa (1961–1982)*
- *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu* (2 kitap)
- *Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasal Gelişmeler*

AFA – Türkiye Üzerine Araştırmalar: 11
AFA – Yayınları: 202

ISBN – 975 – 414 – 152 – 5

Temmuz, 1992

©AFA Yayıncılık, 1992

Dizgi: AFA Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Gülen Ofset

AFA Yayıncılık A.Ş., Mahmali Cad. Sıhhiye Apt. 19/8 Cağaloğlu – İSTANBUL

(91) 520 30 80

BÜLENT TANÖR

Türkiye'de
Yerel Kongre İktidarları

(1918 – 1920)

AFA
YAYINLARI

Babam Cahit Tanör'e

"Senin iktidarın saygı görmüyorsa,
başka bir iktidar yoldadır"

Kong-Tse (Konfuçius)

(aktaran T.Z.Tunaya)

GİRİŞ 11

I. KONGRELER DÖNEMİ 15

A– *Kongre Hareketleri* 18

1.Kongre Kavramı 18
2.Kongreler Tablosu 21
3.Kongre Sistemleri 24
4.Kapsamları Açısından Kongreler 29
5.Evrim Şeması 30

B– *Devlet Tezleri* 32

1. Dış Egemenlik (Bağımsızlık) 33
2. Toplum (Nüfus) 34
3. Ülke 36
4. İç Egemenlik 39
5. Yerellik 42
6. Bir Karşılaştırma 44

II. YEREL KONGRE İKTİDARLARI 45

A– *Örgütlenme* 50

1. Nedenler 50
2. Öncülük 52
3. İttihatçıların Rolü 53
4. Model ve Perspektifler 55

B– *Temsil* 58

1. Meşruluk ve Temsil 59
2. Temsil Gücü 61

C– *Organlaşma* 66

1. Kurucu ve Kuralkoyucu Organlar 67
2. Yürütme Organları 69
3. Silahlı Güçler 76

D– *Kurallılık* 79

E – *Kararlar* 83

1. Savunma 83
2. Mali Konular 86
3. Kamu Düzeni ve İç Güvenlik 88
4. Suçlar ve Yaptırımlar 89
5. Ekonomik ve Sosyal Konular 90
6. İdareye İlişkin Uygulamalar 91
7. Siyasal-Diplomatik Alanlar 92
8. Kararlar Konusunda Bazı Saptamalar 93

F – *Yerel Kongrelerle İlgili Vargılar* 94

III. KONGRE DEVLETÇİKLERİ 99

A– *Batı Trakya Türk Hükümetleri* 102

B – *Sınır Doğu Şura Hükümetleri* 105

1. Öncü Şura Hükümetleri 106
2. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti 108
3. Artçı Şura Hükümetleri ve Oltu Şura Hükümetleri 115

B – *Bazı Vargılar* 118

SONUÇLAR 121

EK : *Kitapta Ele Alınan Kongreler Tablosu ve Delege Sayısı* 125

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA 126

DİZİN 129

Giriş

Türkiye, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile başlayan sancılı döneme iki ana gündem maddesiyle girdi: *Devlet sorunu* ve *iktidar sorunu*.

Devlet sorunu, elde kalan topraklarda nasıl bir devletin olabileceği ya da olması gerektiğiydi. İtilaf devletleri bu toprakların daha da parçalanmasını, Türklere de İç Anadolu'ya sıkışmış ve sömürgeleşmiş bir "köylü devleti" bırakmayı planlıyorlardı. Osmanlı sarayı ve hükümetleri, bağımsızlığın kaybı pahasına Arap topraklarını yeniden geri almak istiyor, bunun için de her türlü ödünü vermeye hazırlanıyorlardı. Ulusal devlet tezi ise, Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından Haziran 1919'dan itibaren formüle edilmeye ve yayılmaya başlayacaktır.

İktidar sorunu , devlet sorunuyla yakından bağlantılı olmakla birlikte, daha fiili ve olgusal bir nitelik taşır. İstanbul'daki geleneksel iktidar merkezi artık gücünü yitirmiş, başkent dışına söz geçiremez hale gelmeye başlamıştır. Öbür yanda, işgal tehditleri fiili ve yeni iktidar merkezleri oluşturmaktadır. Mustafa Kemal ve arkadaşları ise, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle yeni ve ulusal bir iktidar odağı durumuna gelmeye hazırlanmaktadırlar.

Mütarekeden bir buçuk yıl kadar sonra, Nisan 1920'de ise devlet ve iktidar sorunlarının çehresinde esaslı bir değişiklik olmuştur. Ankara'da kurulan TBMM ve 1921 Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu'nun deyimiyle "Türkiye Devleti", bu büyük değişikliğin sonucu ve daha önemli dönüşümlerin de habercisidir. Çok uzun olmayan bir zaman parçasına sığan bu değişme, eğer "mucize" gibi metafizik kavramlarla ifade edilmezse, nasıl açıklanabilir?

Kurtuluş Savaşı ile ilgili yerli ve yabancı yayınların büyük bölümü, bu dönüşümü Mustafa Kemal'in düşünce ve eylemleri ekseninde ele almıştır. Liderlik öncesinde ya da önderlik etkisi dışında oluşan toplumsal canlılık ise büyük çapta gözardı edilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün *Nutuk*'ta, ulusal direnişin başlangıcı olarak Samsun'a çıktığı tarihi (19 Mayıs 1919) alması anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü Mustafa Kemal burada, kendisinin içinde yer aldığı gelişmeleri anlatmakta, bir tarih kitabı sunmamaktadır. Fakat, Önder eksenli bir resmi tarihçiliğin esas olarak buradan kaynaklandığı da söylenebilir. Bu

yüzdendir ki, Türk Devrim Tarihi literatürü ve özellikle ders kitapları, büyük ölçüde bir "Nutuk Şerhi" kimliği taşıyagelmişlerdir. Bir yabancı yazarın deyimiyle, Mustafa Kemal'in sözlerini ve özellikle Nutuk çizgisini izleyen ortodoks ya da resmi Türk tarih yazıcılığı bunu böyle kabul etmiş durumdadır[1].

Örneğin, Prof.Dr. Fuat Köprülü, bir kitaba yazdığı Önsöz'de şöyle diyordu:

> "Kahramanların tarihteki rolü hakkında Carlyle'dan beri ileri sürülen nazariyeler, Türk inkılâbında kendilerine çok kuvvetli bir istinatgâh bulacaktır. Çünkü Türkiye'nin, tarihte eşi olmayan bir kurtuluş, uyanış, yükseliş hareketi, yine tarihte eşi olmayan büyük bir kahramanın, Atatürk'ün eseridir; tarihi realiteye sadık kalmak için, Türk inkılâbı tarihinin tetkikinde mutlaka bu esastan başlamak, bu görüş zaviyesinden bakmak, araştırmaları bu merkez etrafında toplamak lazımdır. Çünkü Atatürk, hadiselerin yarattığı bir şef değil, hadiseleri yaratan bir baştır"[2].

Böylece, "milletçe direnmenin ve teşkilatlanmanın" başlangıcını 19 Mayıs 1919'da başlatan[3], liderinin ortaya çıkışını "zuhur"[4] ya da misyonunu "Halik" (Yaratıcı)[5] gibi mistik ve dinsel sıfatlarla anlatan bir edebiyat hayli etkili olmuştur.

Yine bir resmi yayında geçen "Mustafa Kemal, halk teşkilatını etrafında toplayıp aydınlatmağa, aralarında fikir ve emel birliği kurmağa başladı (...) Milleti büyük ve heyecanlı mitingler yapmaya, milli tezahürleri artırmaya ve canlılaştırmaya, bunu tekmil memlekete yaymaya teşvik etti"[6] şeklindeki ifadelerden de, o tarihte ülkede adeta düşünsel ve örgütsel düzeyde tam bir durgunluğun egemen olduğu izlenimi çıkmaktadır. Oysa gerçek hiç de bu yönde değildir; böyle olmadığını ortaya koyan birçok kaynak gibi, bu kitap da bunu açıklamaya yöneliktir.

Zürcher'in belirttiği gibi, bu tekyanlılık, eksen alınan *Nutuk*'un hazırlandığı dönemin koşullarının gözardı edilmesinden de kaynaklanmak-

1. E.J. ZÜRCHER, *Milli Mücadelede İttihatçılık* (Çev. N. Salihoğlu), Bağlam yay., İstanbul 1987, s.191.
2. TEKİNALP, *Kemalizm*, İstanbul 1963 (Önsöz)
3. A. AFETİNAN, *Tarihten Geleceğe*, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1973, s.53.
4. F. BELEN, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık basımevi, Ankara 1973, s.65.
5. SUAT TAHSİN, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Haliki Gazi Mustafa Kemal*, Akşam matb., İstanbul 1933.
6. *Atatürk*, 1000 Temel Eser Dizisi, MEB yay., İstanbul 1970, s.60.

tadır. 1925'den sonra, Takrir-i Sükûn Kanunu, İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri gibi olgularla, Mustafa Kemal otoritesini iyice sağlamlaştırmıştı. Nutuk'un söylendiği yıl (1927), yeni iktidarın iç hesaplaşmasını büyük çapta tasfiye ettiği, ittihatçıları ve muhalefeti etkisizleştirdiği, ama aynı zamanda bunlarla ideolojik hesaplaşmasını da sürdürdüğü bir yıldır. Atatürk'ün CHP Kurultayı'nda okuduğu ve 6 gün süren Nutuk, yakın mücadele arkadaşlarıyla ve kurtuluşçuların bir kısmıyla da hesaplaşma niteliğindedir. Burada, milli mücadelenin oluşumu büyük çapta başından beri tek başına planlanmış, ama bir "milli sır" gibi saklı tutulmuş, yeri ve zamanı geldikçe "kademe kademe" uygulanmaya konmuş bir program şeklinde sunulmuştur[7].

Nihayet, rejimin hukuki ve psikolojik tabularının da objektif bir tarihçiliğin yapılabilmesini zorlaştırdığı söylenebilir. Bununla ilgili bir tek örnek, yeterli fikir edinmeye yetmelidir. Kâzım Karabekir'in *İstiklâl Harbimiz* (1960) adlı kitabı bile toplatılmış, yayıncı için açılan davanın aklanmayla bitebilmesi için 1968 yılına kadar beklemek gerekmiştir[8].

Mütareke dönemi sivil toplum canlılığının göstergesi olan yerel kongreler, bazı çağdaş araştırmacıların da yeterince dikkatlerini çekmiş sayılamaz. Türkiye'de halk hareketlerine ya da toplumsal tarihe yönelik bazı incelemelerde bunlardan söz edildiği görülmemektedir[9]. Kurtuluş Savaşının siyasal yönlerine eğilen araştırmacıların ise, "Anadolu ihtilali ve milli kongreler"den söz ederken yalnız Erzurum ve Sivas Kongrelerine değinmeleri bir başka eksiklik örneğidir[10]. Popüler tarihçilerden Ş.S. Aydar'de *(Tek Adam)* bu konular hiç yer almamakta, S. Selek'te ise *(Anadolu İhtilali)* iyice hafifsenmektedir.

Kuşkusuz, bu tek yanlılık ya da eksiklikler madalyonun yalnız bir yüzüdür. Türk tarih ve siyasal bilim edebiyatı kurtuluş savaşının toplumsal ve siyasal temelleri konusunda ve özellikle yerel kongrelerle ilgili çok değerli çalışmalarla dolmaya da başlamıştır. Bu kitap bu türden yayınlara dayanılarak hazırlanmıştır, yoksa kendisi bu yolları keşfetme iddiasında de-

7. *Nutuk*, c.I, (Gazi Mustafa Kemal), 2. basılış, Devlet matb., İstanbul 1934, s.11-12.
8. İstanbul Basın Toplu Asliye Ceza Mahkemesinin E.1065/149, K.1986/126 ve 6.11.1968 tarihli kararı (T. DEMİRAY, *İstiklâl Harbimiz'in Müdafaası*, Yaylacık matb., İstanbul 1969).
9. Örneğin bkz. Ç. YETKİN, *Türk Halk Hareketleri ve Devrimler*, Milliyet yay., İstanbul 1980 ; D. PERİNÇEK, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak yay., İstanbul 1986.
10. N. H. ULUĞ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet yay., İstanbul 1973.

ğildir. Bu alandaki araştırmaların kısa bir dökümünü görmek için kitabın sonundaki kaynakça bölümüne bakmak yeterlidir.

Burada sadece bir tek isim anmak gerekirse, siyasal bilimciliğimizin öncülerinden Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın bu alandaki çalışmalarının emsalsiz değerini anımsamamak elde değildir. Tunaya, *Siyasal Partiler* kitabının yeni baskısında şöyle diyordu: "Geleceği sevdiğim ve ona inandığım için iyimserim. Geleceğin araştırıcıları bu katkıyı getireceklerdir. Belirttiğim gibi, ben sadece aralanmış bir kapıyı açma girişimindeyim"[11].

Bu kitap ise, Tunaya'nın getirmiş olduğu zengin katkılar başta olmak üzere, kendinden önce açılan yolda ortaya serilen çok değerli araştırmaları bir bütün içinde yeniden yoğurma çabasından öteye gitmemektedir. Çalışmamızın başlıca konusu, Kurtuluş Savaşı'nın sivil ve toplumsal yönünü yakalamak, özellikle de halk örgütlenmesinin siyasal sosyoloji ve "*iktidar*" kavramı açısından ifade ettiği anlamı bulmaktır. Yerel kongrelerin birer "*iktidar olgusu*" olarak taşıdıkları değer ile bu birikimin 1920'lerin yeni iktidarına ve devletine sağladığı katkıyı ortaya çıkarmak başlıca hedeftir.

Kitap, bir tarih ya da siyasal tarih çalışması olmadığı için bu alandaki araştırmalara özgü orijinal belgeler ya da "olaysallık" cephesi açısından da zengin değildir. İncelemenin hammaddesi tarihsel bir konu (1918–1920) olmakla birlikte, yapılmak istenen olaysal bir anlatım değil, devlet ve iktidar sorunları açısında bir tahlil ve sentezdir.

Daha kesin tarihlerle belirtmek gerekirse, bu çalışma Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile TBMM'nin açılışı (23 Nisan 1920) arasındaki dönemi ele almaktadır. Bu dönemde, Kemalist önderliğin etkisi dışında oluşan yerel kongreler devlet ve iktidar sorunları açısından neyi ifade etmişlerdir? Kitabın ana sorunsalı budur.

İnceleme, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlkin, "*Kongreler Dönemi*" başlığı altında kongre hareketleri ve bunlardan çıkan devlet tezleri üzerinde durulmuştur (I). Bundan sonra, özellikle yerel kongrelerin "siyasal iktidar" kavramı açısında ifade ettikleri anlam, "*Yerel Kongre İktidarları*" başlığı altında ele alınmıştır (II). Kongre hareketlerinin özündeki iktidarlaşma eğilimini en olgun örnekleriyle sergileyen "*Kongre Devletçikleri*" de son bölümün konusudur (III).

11. T. Z. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.II, Genişletilmiş ikinci baskı, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul 1986, Önsöz, s.XXII.

I

KONGRELER DÖNEMİ

Türk Kurtuluş Savaşı literatüründe, Mondros Mütarekesi ile TBMM'nin açılışı arasında geçen 17 aylık zamana "*Kongreler dönemi*" denir (30 Ekim 1918 – 23 Nisan 1920).

Ne var ki, milli mücadele döneminde kongreler denince, genellikle akla gelen, Erzurum ve Sivas Kongreleri olmaktadır. *Büyük Nutuk* eksenli tarihçilik, uzun süre bu çerçeve ile sınırlı kalınmasına yol açmıştır.

Oysa, son zamanlarda yapılan bazı özgün tarih çalışmalarından anlaşılmaktadır ki, söz konusu dönem, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının damgasını taşımayan kongre hareketleri açısından son derece zengin bir malzeme sağlamaktadır.

Bu bölümün ilk alt başlığı, "*Kongre Hareketleri*"nin topografyasına ayrılmıştır (A). Burada, söz konusu hareketlerin iç mantıklarının kavranmasına özel bir önem verilmiştir.

Bu gibi yerel hareketlerin sadece kendi bölgelerini kurtarma düşüncesi içinde oldukları da yaygın bir inançtır. Bir kez daha resmi tarihçiliğin bunda bir payı olduğu hatırlatılmalıdır.

Oysa, yerel hareketlerin "Türkiye 'de nasıl bir devlet olmalı?" sorununa ilişkin önerileri, bunların hiç de sanıldığı kadar "yerellik"le sınırlı olmadıklarını göstermektedir.

Bölümün ikinci alt başlığı da bu konuya, yani yerel hareket ve kongrelerden çıkan "*Devlet Tezleri*"nin incelenmesine ayrılmıştır (B).

A- Kongre Hareketleri

Mütareke sonrası Türkiye'sinde önemli bir toplumsal ve siyasal canlanma görülmektedir. İlk göze çarpan olgu, Cemiyetler Kanunu'na göre kurulan, ama ülkenin ya da bölgelerin siyasal kaderini çizme amacım güden derneklerin çokluğudur[1]. Bunlar tüzük ve programlarında, siyasetle uğraşmayacaklarını belirtmekle birlikte, gerek amaçları ve faaliyet alanları gerekse yapıları ve işleyişleri yönünden düpedüz birer siyasal dernek ya da siyasal organizma kimliğine bürünmektedirler.

Dahası, bu örgütler bir süre sonra üst düzeyde birleşmekte ve özellikle kongreler biçiminde yeniden yapılanmaktadırlar.

Burada sırasıyla, kongre kavramı, kongreler tablosu, kongre sistemleri, kongrelerin kapsamlarına göre sınıflandırılması ve kongre hareketlerinin şeması üzerinde durulacaktır.

1. Kongre Kavramı

Bu kitap kapsamında "Kongre" kavramıyla kastedilen örgütler hangileridir? Hangi tipte kongreler ilgi alanımıza girmektedir?

Mütareke dönemi kongre hareketleri yalnız Türkler cephesinde görülen bir eylem ve örgütlenme biçimi değildir. Örneğin birtakım Çerkez grupları, Yunanistan güdümünde bir özerk Çerkez Kölemen yönetimi kurma amacıyla Şark-ı Karip Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti'ni kuracaklar, bu dernek de 24 Ekim 1921'de İzmir'de büyük bir kongre düzenleyecektir. Ayrıca, Çerkez Teavün Cemiyeti de İstanbul'da buna benzer bir kongre toplamıştır[2].

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Mütareke öncesinde İtilaf Devletlerinin eline geçmiş olan Arap topraklarında da kongre hareketlerine rastlan-

1. bkz. Y. ÖZKAYA, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.IV, Kasım 1987, sayı 10, s.139-186.
2. A. AYHAN, "İzmir'in İşgali Sırasında Balıkesir", *Milli Mücadelede Balıkesir*, Türkpetrol Vakfı yay., İstanbul 1986, s.51.

maktadır. Türkiye'de Birinci Balıkesir Kongresi'nin çalışmalarım sürdürdüğü bir tarihte toplanan ve Suriye'nin bağımsızlığını amaçlayan Genel Suriye Kongresi (2 Temmuz 1919) buna örnektir. Bu ulusal kongre hareketidir ki, Mart 1920'de ülkeyi bağımsız ilân edecek, Emir Faysal'ı da kral seçecektir.

Bu kitapta ele alınan kongre hareketleri ise, yalnız emperyalist tehdit ve saldırı karşısındaki Türkiye'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığım amaçlayanlardan ibarettir.

Bu çerçeve içinde "*Kongre*" sözcüğü ile kastedilen nedir? İncelemeye konu olan kongreler hangileridir? Kavramın bulanıklığı, tanımlama ve ayıklama gereğini doğurmaktadır.

İkinci Meşrutiyet döneminde Türkçeye giren "*kongre*" sözcüğü, bugün kullanılan "*briefing*" kelimesi gibi, çeşitli toplantılara verilen genel ad olmuştur. Bu yüzden ilk başta, Mütareke döneminde ve Kurtuluş Savaşı sırasında herhangi bir nedenle yapılan toplantılar ile, ülke ve vatanın ya da bölgenin kurtuluşunu amaçlayan, ulusal mücadele programına katkıda bulunan kongreleri ayırdetme zorunluluğu vardır[3].

Bu ikinci türe giren kongreler hayli yüksek sayılara ulaşmaktadır. Örneğin sadece Muğla'da, 1 ve 5 Haziran, 18 Ağustos ve 20– 31 Ekim 1919 ("Sivas İçin Muğla Kongresi") tarihlerinde "Kongre" adı altında ve Muğla'ya bağlı mülki birimlerden gelen temsilcilerin katıldığı dört toplantı yapılmıştır[4]. Cemiyetlerin rutin idari kongreleri (vilayet, kaza kongreleri) ile seçim kongreleri bu sayıyı artıran bir başka nedendir. Öte yandan, aslında birer "toplantı" sayılması gereken birleşmelere de "kongre" adı verildiği görülmektedir. Sivas Kongresi'nden sonra Sivaslı kadınların işgali protesto için yaptıkları toplantının (28 Aralık 1919) "Kadınlar Kongresi"[5] olarak tanıtılması buna örnektir.

TBMM'nin açılmasından sonraki tarihlerde Mustafa Kemal Paşa'mn daveti üzerine Afyon ve Pozantı'da düzenlenen ve yerel Müdafaa–i Hukuk temsilcilerinin katıldığı toplantılar da "kongre" olarak isimlendirilmiştir. 2 Ağustos 1920'de Afyon'da yapılan ve Uşak, Nazilli, Afyon Karahisar, Konya gibi yerlerden gelen temsilcilerin katıldığı bu toplantı, Mustafa Kemal

3. Ş. TURAN, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", *Cumhuriyetin 50. Yılı Semineri*, TTK yay., Ankara 1975, s.147.
4. Ü. TÜRKEŞ, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul 1973, s.206, 319, 334.
5. E. HASIRLIOĞLU, "Milli Mücadelede Sivas'ta Toplanan Kadınlar Kongresi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c.I, sayı 2, s.16-19.

Paşa tarafından da bir "kongre" olarak tanıtılmıştır[6]. Bundan üç gün sonra benzeri bir toplantı yine Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle Pozantı'da düzenlenmiştir (5 Ağustos 1920). Yerel Müdafaa-i Hukuk heyetleri ile askeri ve mülki görevlilerin katıldığı bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa bazı açıklamalar yapmış, askeri ve mülki konularda fikir alışverişinde bulunulmuş ve iki oturum halinde yapılan bütün bu görüşmeler ancak yarım gün sürmüştür. Toplantıya katılanların sayısının 75 olduğu anlaşılmaktadır. Bu toplantıdır ki, bazı araştırmacılar tarafından "Pozantı Kongresi" başlığı altında sunulmuştur[7] Buna karşılık, söz konusu görüşmelerin bir "kongre" sayılamayacağı, bir toplantıdan ibaret bulunduğu, asıl Pozantı Kongresi'nin ise 8 Ekim 1920 tarihinde Vali ve Tümen Kumandam Yarbay Mehmet Nuri Bey (Conker) tarafından düzenlendiği ve 60 üyenin katılımıyla gerçekleştiği belirtilmiştir[8].

Bu kitapta, cemiyetlerin idari kongreleri ile bilgi alışverişi, tartışma veya protesto amacıyla yapılan toplantılara (örneğin "Kadınlar Kongresi"), sadece alınan kararların konumuzu ilgilendirmesi ölçüsünde yer verilmiştir. Asıl inceleme konusu olanlar ise, derneklerin bünyesini aşan bir temsil gücüne ulaşmış, bölgeye ya da ülkeye ilişkin kararlar üretmiş ve az çok kalıcı yapılar kurmuş olan kongrelerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle Afyon'da (2 Ağustos 1920) ve Pozantı'da (5 Ağustos 1920) yapılan toplantılar ise tarihsel önemleri nedeniyle kongreler listesine katılmıştır. Çünkü ilerde açıklanacağı gibi, bunlardan birincisi Batı Anadolu kongre sistemini sona erdirmesi, ikincisi de TBMM'nin varolduğu bir dönemde mülki idarenin kuruluşu ve organlarının seçimi ile ilgili olarak almış olduğu kararlar bakımından son derece önemlidir.

Esas alınan kongreleri önce tarih sırasıyla ve kuşbakışı görmek, sonra coğrafi dağılımları ve kapsamları açısından kümelendirmek, kongre hareketlerinin gizli şemasını yakalamak bakımından da yararlı olacaktır.

6. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.I, 45. İnikat, 9 Ağustos 1920, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1985, s.120.
7. Y. AYHAN, *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, Adana 1963, s.60; S. HATİPOĞLU, *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1989, s.59 vd.
8. N. GÖYÜNÇ, "Milli Mücadelede Sivil ve Askeri İdare İlişkileri", *İkinci Askeri Tarih Semineri*, Gnl. Kurmay Başkanlığı yay., Ankara 1985, s.219-221; Ş. TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, c.I, Bilgi yay., Ankara 1991, s.196-197.

2. Kongreler Tablosu

Aşağıdaki dökümde, kitabın Kaynakça'sında gösterilen ve doğrudan doğruya kongrelerle ilgili temel yayınlar esas alınmıştır. Bazı kongrelerin gerçekten kongre sayılıp sayılmamaları konusu ile Balıkesir Kongrelerinin numaralandırılmasında bazı ayrılıklar olduğu hemen belirtilmelidir. Aşağıdaki listede, İkinci Nazilli Kongresi'nin (19 Eylül 1919) kurduğu Harekât-ı Milliye Reddi İlhak Aydın ve Havalisi Heyet-i Merkeziyesi'nin 6 Ekim 1919'da Nazilli'de yaptığı toplantı, alınan kararların önemi gözönünde tutularak ve Ş. Turan'ın da nitelemesine uygun olarak Üçüncü Nazilli Kongresi şeklinde değerlendirilmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi, 5 Ağustos 1920 tarihli Pozantı toplantısı da aynı gerekçeyle ve S. Hatipoğlu'na dayanılarak bir "Kongre" olarak isimlendirilmiştir. Balıkesir'de toplanan kongrelerin sayısı 3 ya da 4 olarak değil, İ. Tekeli/S. İlkin'e dayanılarak 5 olarak saptanmış ve bunlar böyle sıralanmıştır. Kongre tarihleri konusunda verilen bilgilerde görülen farklılıklar da ayrı bir sorundur. Ancak, bu kitabın inceleme alanı açısından bunun çok büyük bir önem taşımadığı kabul edilmelidir. Kongreler listesindeki tarihlemelerde daha çok en son monografik etüdlerdeki tarihlere uyulmuştur[9].

Bu kitapta esas alınan kongreler tarih sırasıyla şunlar olup, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının katılıp yönlendirdikleri Erzurum Kongresi ile bu önderlik tarafından düzenlenen Sivas Kongresi, diğerleriyle karşılaştırma olanağı sağlamak için özel vurgularla (italik ve kapital) gösterilmiştir:

9. Ş. TURAN, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", s.148; İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, TTK yay., Ankara 1989, s.171 vd.

1. Kars İslam Şurası	(5 Kasım 1918)
2. Birinci Kars Kongresi	(14 Kasım 1918)
3. Kars İslam Şurası Büyük Kongresi	(30 Kasım - 2 Aralık 1918)
4. Birinci Ardahan Kongresi	(3-5 Ocak 1919)
5. İkinci Ardahan Kongresi	(7-9 Ocak 1919)
6. Büyük Kars Kongresi	(17-18 Ocak 1919)
7. İzmir Büyük Kongresi	(17-19 Mart 1919)
8. Birinci Balıkesir Kongresi	(27 Haziran-12 Temmuz 1919)
9. *Erzurum Kongresi*	(23 Temmuz -7 Ağustos 1919)
10. İkinci Balıkesir Kongresi	(26-30 Temmuz 1919)
11. Birinci Nazilli Kongresi	(6-8 Ağustos 1919)
12. Alaşehir Kongresi	(16-25 Ağustos 1919)
13. Muğla Kongresi	(18 Ağustos 1919)
14. SİVAS KONGRESİ	(4-12 Eylül 1919)
15. Üçüncü Balıkesir Kongresi	(16-27 Eylül 1919)
16. İkinci Nazilli Kongresi	(19-20 ya da 23-24 Eylül 1919)
17. Üçüncü Nazilli Kongresi	(6 Ekim 1919)
18. Birinci Edirne Kongresi	(16 Ekim 1919)
19. Sivas İçin Muğla Kongresi	(20-31 Ekim 1919)
20. Dördüncü Balıkesir Kongresi	(19-29 Kasım 1919)
21. İkinci Edirne Kongresi	(15 Ocak 1920)
22. Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi	(21 Şubat 1920)
23. Beşinci Balıkesir Kongresi	(10-23 Mart 1920)
24. Lüleburgaz Kongresi	(31 Mart-2 Nisan 1920)
25. Üçüncü (Büyük) Edirne Kongresi	(9-14 Mayıs 1920)
26. Afyon Kongresi	(2 Ağustos 1920)
27. Pozantı Kongresi	(5 Ağustos 1920)
28. Pozantı Kongresi	(8 Ekim 1920)

Bu tablonun okunuşundan çıkan sonuçlar nelerdir? Özellikle, yerel kongrelerin Kemalist önderlik karşısındaki konumlarını kavramak bakımından bu soru önem kazanmaktadır.

Göze çarpan ilk özellik, bütün bu kongrelerden yalnızca birinin (Sivas

Kongresi) Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, yani ulusal önderlik grubunun girişimiyle toplanmış olmasıdır. Üçüncü (Büyük) Edirne Kongresi'ne (bu kongre dahil) kadarki kongrelerin tümü yerel inisiyatiften doğmuştur. Bazı kaynaklarda Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından toplandığı ileri sürülen Erzurum Kongresi de bunlardan biridir. Bu kongre, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey henüz İstanbul'dayken ve hatta Doğu'da pek tanınmazlarken, "Doğu Eyaletlerinin Milleti" (Trabzon ve Erzurum yerel örgütleri) tarafından düzenlenmiştir[10].

İkinci gözlem, Kemalist önderliğin girişimiyle toplanan Sivas Kongresi'nden önce yerel inisiyatife dayalı 13 kongrenin yapılmış olmasıdır. Bunun anlamı, örgütlenme hareketinin Mustafa Kemal'in önder konumuna yükselmesinden önce başlamış olduğudur. Türk Devrim Tarihi yazarlarının bir kısmının Milli Mücadele'yi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Samsun'a çıktıkları tarihten (19 Mayıs 1919) başlatmalarına karşılık İstanbul, Anadolu ve Trakya'da ilk örgütlenmeler (cemiyetler, şuralar, kongreler) ve silahlı direniş hazırlıkları başlamış bulunuyordu. Örneğin, Mustafa Kemal'in Adana'dan İstanbul'a Mütareke hükümlerine karşı tepkisini sıcağı sıcağına bildirdiği günlerde (3 ve 6 Kasım 1918), Kars'taki Milli Şura hareketi başlamış (3 ve 5 Kasım 1918), Trakya için de Trakya–Paşaeli Müdafaa Heyet–i Osmaniyesi kurulmuştu (7 Kasım 1918)[11].

Dikkat çeken üçüncü nokta, Sivas Kongresi gibi ulusal kapsamlı bir hareketten sonra bile, hemen hemen, bu kongreden önce toplanan yerel kongreler sayısı kadar kongrenin yapılmış olmasıdır. Bu da, Sivas Kongresi'ne karşın, yerel kongreler düzenleme inisiyatifinin sürdüğünü göstermektedir. Üçüncü (Büyük) Edirne Kongresi'nin (9–14 Mayıs 1920) TBMM'nin bile açılışından sonra düzenlenmiş olması bu açıdan son derece dikkat çekicidir. Yukarıdaki dökümde yer verilen son üç kongre ise (Afyon ve Pozantı Kongreleri), Kemalist önderliğin girişimiyle düzenlenmiş olmakla birlikte, TBMM'nin varolduğu koşullarda bile hâlâ yerel kongre düzenleme gereğinin duyulduğunu göstermeleri bakımından anlamlıdır. Zaten Afyon Kongresi (2 Ağustos 1920) Batı kongrelerine son verme ihtiyacından doğmuştur.

10. Kâzım Karabekir'in Sadarete şifreli yazısı, 6 Ağustos 1919 (akt. M. SERTOĞLU, "Erzurum Kongresinin Bilinmeyen İki Belgesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c.III, sayı 13, s.3– 5 (sadeleştirilmiş metin).
11. N. GÖYÜNÇ, "Milli Mücadelede Sivil ve Askeri İdare İlişkileri", s.215-217.

3. Kongre Sistemleri

Ulusal Kongre (Sivas) bir yana bırakılırsa, kongre hareketlerinin belli ve ayrı coğrafi alanlara ait oldukları görülmektedir. Bu mekanların ve bunlara bağlı kongrelerin ortaya konması, *"bölgesel kongre sistemleri"* denebilecek gruplaşmaların özelliklerini de ortaya çıkaracaktır.

Bölgesel kongre sistemlerinin tek tek gösterilmesi, bunların birbirlerinden farklılığını olduğu kadar birbirleriyle olan ilişkilerini araştırma olanağını da sağlar.

Nihayet bu tür bir kümelendirme, kongre hareketlerinin bütünü hakkında, parçalardan yola çıkarak daha toparlayıcı bir fikir sahibi olmaya yarar.

Bu sınıflandırma direniş hareketleri bakımından değil, kongre hareketleri açısındandır. Birinci kavramın alanı ikincisininkine oranla daha geniştir. Örneğin, Güney Anadolu (Kilikya) ile Güneydoğu Anadolu'da (Maraş, Urfa, Antep) sivil (cemiyetler) ve askeri (Kuva–yı Milliye) örgütlenme ve direniş vardır ama buralarda Pozantı Kongreleri gibi ender istisnalar dışında kongre hareketlerine rastlanmamıştır. Bunun, bölgelere göre çeşitli nedenleri olmuş olabilir. İşgallerin erken bastırmış olması (Kilikya), nüfus yapısının etnik bakımdan çok karışık olması (Türk, Arap, Kürt, Ermeni, vb.), feodal yapının egemenliği (aşiretler), Türk ulusçuluğu için objektif zeminin elverişsizliği, Erzurum Kongresi'ne katılma ya da Sivas Kongresi ile oluşan ulusal önderliğe (Heyet–i Temsiliye) bağlanmak yüzünden yerel inisiyatifleri (yerel kongreler) geliştirememe vb. gibi etkenler ilk başta akla gelenlerdir[12]. Kongre tipi örgütlenmelerin görülmediği bu alanlar, esas konusu "kongre iktidarları" olan bu kitabın çerçevesi dışında kalır.

Bu kitapta verilen anlamıyla kongreler, ilk bakışta beş ana grup halinde görünmektedirler[13].

12. bkz. Y. AKBIYIK, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990 (bütün kitap); H. SARAL/T. SARAL, *Vatan Nasıl Kurtarıldı?* Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1970 (bütün kitap); Nuri YAŞAR, "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kurtuluş Savaşı Dönemi Siyasal Hareketleri" (Doktora dersi semineri), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul 1991.
13. Ş. TURAN, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", s.148. Cemiyet ve kongre hareketlerini birlikte ele alan Mete Tunçay yine beş bölgeli ama farklı (Ege, Güney, Doğu, Trakya ve İstanbul-Güney Marmara) bir kümelendirme yapmaktadır *(Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*, Yurt yay., Ankara 1981, s.33-35, dn.12).

1. Elviye-i Selase Kongreleri Grubu

Üç Liva (Kars, Ardahan, Batum) bölgesinde ve özellikle de Kars, Ardahan ve Oltu yörelerinde oluşan bu grup Kars İslam Şurası (5 Kasım 1918) ile hayat bulmuş, Kars ve Ardahan Kongrelerinden sonra Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkatesi'ne dönüşmüş, bu geçici yönetimin çökmesinden sonra yine küçük yerel "şura hükümetleri" halinde uzun süre devam etmiştir. Elviye-i Selase kongreler sistemi, uzantılarından olan Oltu İslam Şurası Hükümeti'nin kurucusu Oltu İslam Terakki Fırkası'nın 21 Şubat 1920 tarihli kongresi ile son bulmuş, söz konusu yerel hükümet TBMM yönetimi altına girmiştir.

Elviye-i Selase grubu kongre hareketleri bu kitapta, o zamanlar Kars bölgesi için kullanılan[14] "Şark Hudut" deyiminden esinlenerek, *Sınır Doğu Kongreler Sistemi* adıyla anılacaktır.

2. Trakya Kongreleri Grubu

Bu grup, Batı Trakya'da birbirini izleyen önemli "hükümetleşme" olaylarına karşın yine de esas olarak Doğu Trakya (bugünkü Türkiye Trakyası) yöresindeki hareketlerden oluşur. *Trakya Kongreler Sistemi*, Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin kurulmasıyla (7 Kasım 1918) başlamış, Birinci Edirne (16 Ekim 1919), İkinci Edirne (15 Ocak 1920) ve Lüleburgaz (31 Mart- 2 Nisan 1920) Kongrelerinden geçtikten sonra Büyük Edirne ya da Üçüncü Edirne Kongresi ile (9-14 Mayıs 1920) son bulmuştur.

3. Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Kongreleri Grubu

Buradaki oluşum iki yerel kongre hareketiyle başlamıştır. Bunlardan birincisi Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Trabzon Vilayet Kongresi (13 Şubat 1919), öbürü de Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Vilayet Kongresi'dir (17-21 Haziran

14. Birinci Dönem TBMM mebusu Yasin (Haşimoğlu) Bey'den aktaran N. SEÇKİN, *İlk Meclis'ten Kalanlar*, Ankara 1970, s. 170.

1919). Bu yerel hareketler karşılıklı haberleşmelerle bölgesel ölçekli Erzurum Kongresi'ni düzenlemişlerdir (23 Temmuz –7 Ağustos 1919). Böylece büyüyen ve oluşumunu tamamlayan bu kongre sistemi, Sivas Kongresi (4–12 Eylül 1919) ile son bulmuştur.

4. Batı Anadolu Kongreleri Grubu

Bu grup, İzmir Müdafaa-i Hukuk–ı Osmaniye Cemiyeti'nin kurulmasıyla tohumlanmış, Büyük İzmir Kongresi'yle de (17–19 Mart 1919) doğmuştur. Batı Anadolu bölgesinde bundan sonra kongre alt grupları da oluşmuştur. Kuzeybatıda Balıkesir Kongreleri, güneyde Nazilli Kongreleri, "Sivas İçin Muğla Kongresi" (20–31 Ekim 1919) başta olmak üzere Menteşe sancağı kongreleri bunlara örnektir. Alaşehir Kongresi ise (16–25 Ağustos 1919) bütün Batı Anadolu'yu kucaklamıştır; bu bakımdan da başlangıçtaki Büyük İzmir Kongresi'ni andırır. Batı Anadolu kongreler sistemi, bunlara artık bir son vermek isteyen Kemalist önderliğin TBMM'nin açılışından üç ay kadar sonra düzenlediği Afyon Kongresi ile (2 Ağustos 1920) ortadan kalkmıştır.

5. İstanbul'da "Milli Kongre" Hareketi

İstanbul'da örgütlenmiş olması bakımından ayrı bir özellik taşıyan "Milli Kongre" grubu da birçok yazar tarafından "kongre hareketleri" çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak bu hareket (Kasım– Aralık 1918), kalıcı ve bağımsız bir örgüt değildi, parti ve derneklerden oluşan bir tür "konfederasyon"du[15]. Bu kuruluş günümüzdeki deyimle daha çok bir "ortak platform girişimi"ydi. Onun bir toplantıdan doğmuş olması (29 Kasım 1918) ve kendini "Kongre" diye adlandırması, böyle sayılmasına yetmez. Ayrıca, bu kitabın konusu "kongre hareketleri" değil, "kongre iktidarları"dır. "Milli Kongre" ise bir "iktidar" olgusu yaratmış, kalıcı bir yapılaşmaya gitmiş değildir. Zaten böyle bir iddiası bulunmadığı gibi, İstanbul koşullarında böyle bir şey de tasarlanamazdı. Bu nedenlerle "Milli Kongre" grubu bu kitaptaki anlamıyla bir "kongre" sayılamayacağı gibi, "kongre iktidarları" kavramı açısından da bir anlam taşımaz.

15. T. Z. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.II, 2. baskı, s.150-151.

Aynı yargıya, İstanbul'daki "*Şura-yı Saltanat*" için de ulaşmak gerekir. İstanbul'da Saray ve hükümetinin girişimiyle düzenlenen bu toplantı (26 Mayıs 1919) Türkiye'deki altıncı kongre grubu olarak gösterilmişse de[16], bunun gerekçelerini anlayabilmek kolay değildir. Bir kere, kongrelerden farklı olarak bu bir resmi girişimdir, devletten ve organlarından gelen dürtüyle oluşmuştur. Sivil toplum inisiyatifi olmayla bir ilgisi yoktur. Ayrıca Şura, basit bir öneriler toplantısıdır; burada tartışma ve görüşme bile yasaklanmıştır. Bir tek gün sürmüş olan bu toplantı herhangi bir karar alabilmiş ya da kalıcı bir yapılanmaya gidebilmiş de değildir. Zaten varolan devlet legalitesi içinde böyle bir şey de beklenemezdi. Kısacası, meclislerin yokluğundan doğan boşluğu örtülemek için yapılan bu toplantı bir "meşveret" niteliğine bile sahip sayılamaz ve "kongre" kavramıyla da herhangi bir ilgisi kurulamaz.

Bu durumda, Türkiye'deki kongre kümelenmelerinin beş ya da altı gruptan değil, *dört jeopolitik sistem*'den oluştuğu kabul edilmelidir. Bir başka deyişle, Mütareke dönemi Türkiye'sinde dört tane *bölgesel kongre sistemi* görülmektedir: *Sınır Doğu* (Elviye-i Selase), *Trakya* (Misak-ı Milli ölçü alındığında bugünkü Türkiye Trakyası), *Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu* (Trabzon ve 6 Doğu İli) ve *Batı Anadolu* kongre sistemleri. Bu bölgesel sistemlerin her biri, çok sayıda kongreden oluşan *"takımyıldızları"* görünümündedirler. Ayrıca, her bir kongre sistemi birbirinden ayrı hareket etmekte, takımyıldızları adeta kendi eksenleri olan *bölgesel kongre* odağı yörüngesinde dönenmektedirler. Bu eksenler, bölgesel temsilin en üst noktasını oluşturan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkatesi (Sınır Doğu sistemi), Üçüncü Büyük Edirne Kongresi (Trakya sistemi), Erzurum Kongresi (Doğu Anadolu sistemi) ve Alaşehir Kongresi (Batı Anadolu sistemi) biçimindeki organizmalardır.

Bu kongre sistemleri, ulusal kongre sisteminin (Sivas Kongresi) doğmasından itibaren yavaş yavaş bunun yörüngesine girmeye başlayacaklardır. Süreç, kendi eksenleri etrafında dönen özerk sistemlerin merkezi bir sisteme bağlanmaları, yeni ve "ulusal bir kongre sistemi"ne tâbi olmaları, sonra da bu takım yıldızlarının yavaş yavaş sönmeleri şeklindedir.

Kongreler ağıyla ilgili olarak akla gelen bir soru da, değişik kongre sistemleri ya da kongreler arasındaki bağların ve iletişim kanallarının ne durumda olduğu sorusudur.

16. Ş. TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, c.I, Bilgi yay., İstanbul 1991, s.197.

Yerel kongreler, kararlarını ve faaliyetlerini duyurmak için başta basın olmak üzere çeşitli araçlardan yararlanmışlardır. Bu sayede, belli ölçüde bir bilgi akışı sağlanabilmiştir. Örneğin, Sınır Doğu'daki geçici hükümet ve şura hükümetleri olayı, gerek Erzurum'da gerekse İstanbul'da duyulmuştu[17] Büyük İzmir Kongresi (17–19 Mart 1919), işgalden önce toplanmış olmasının da sağladığı avantajla, hem İzmir hem de İstanbul basınında yer alabilmişti[18] Üçüncü Balıkesir Kongresi (16–27 Eylül 1919) ertesinde Balıkesir Heyet–i Merkeziyesi'nin önemli bir girişimi, kongre kararlarım kamuoyuna duyuracak ve Kuvayi Milliye bilincini yayacak bir gazetenin yayınlanması olmuştur. Bu amaçla çıkarılan *İzmir'e Doğru* gazetesi 16 Kasım 1919 ve 27 Haziran 1920 tarihleri arasında yayımnı sürdürmüştür[19]. Batı Anadolu kongre sistemine bağlı Heyet–i Milliyelerin düşüncelerini yayan bir başka organ da (Afyon) Karahisar'da çıkan *İkaz* gazetesiydi[20]. Öte yandan Erzurum Kongresi de bazı yörelerde izlenebilmiş, almış olduğu kararlar bazı kentlerde gizlice çoğaltılıp dağıtılmıştır[21]. Büyük Edirne Kongresi'nde (9–14 Mayıs 1920) bir delegenin, "Anadolu gibi demokrasiye uygun hareket etmeliyiz" [22] sözlerinden, Trakya kongre grubunun da Anadolu kongrelerinden haberli olduğu anlaşılmaktadır.

Ne var ki, bu örnekler oldukça sınırlı kalmaya mahkumdur; bunları çoğaltabilme olanağı pek yoktur. İçinde bulunulan koşulların elverişsizliği ve özellikle teknik olanakların zayıflığı nedeniyle, kongreler arası iletişim ağı oldukça zayıftır. Haberler geç, güç ve yanlış akmaktadır. Örneğin, Erzurum Kongresi İzmir'de "Cumhuriyet ilam" diye alınırken[23], Konya'daki milliyetçilerin bu kongreden pek haberleri yoktur[24]. Birinci Balıkesir Kongresi (27 Haziran – 12 Temmuz 1919) ile bunun bitiminden bir hafta sonra toplanan Erzurum Kongresi (23 Temmuz) arasında bir ilişki ve iletişim görülmemektedir. Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyet-i Temsiliye Alaşehir Kongresi'nden (16–25 Ağustos 1919) zamamnda ve ayrıntılı ha-

17. bkz. ilerde s.112
18. Z. ARIKAN, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, s.62-68; M. ÇAPA. "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Temmuz 1991, s.558.
19. Ö. S. COŞAR, *Milli Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti yay., İstanbul, s.22-35.
20. İ. TEKELİ/S. İLKİN, "Aydın Cenub Mıntıkası".
21. M. EĞİLMEZ, *Milli Mücadelede Bursa*, İstanbul 1981, s.20.
22. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.284.
23. Z. ARIKAN, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, s.87.
24. Refik Koraltan'ın anlattıkları (akt. N. SEÇKİN, *İlk Meclis'ten Kalanlar*, s.114).

ber alabilmiş değildir. Mustafa Kemal'in bu kongreye yolladığı kutlama telgrafı, kongrenin bitiminden sonra yerine ulaşabilmiştir. Dolayısıyla, Doğu ve Batı Anadolu kongre sistemleri arasında iletişim yetersizlikleri açıktır. Bunlar birbirlerinin girişimlerinden zamamnda haber alamamışlardır[25]. Alaşehir Kongresi epey sonra Doğu'da öğrenilmiş ve coşkuyla karşılanmıştır[26] Dahası, aynı bölgedeki kongreler arasında da iletişim kopuklukları görülmektedir. Örneğin, Kuzeybatı Anadolu ve özellikle de kongreler kenti Balıkesir, Birinci Nazilli Kongresi'nden (6–8 Ağustos 1919) habersizdir[27]

4. Kapsamları Açısından Kongreler

Kongreler, temsil ettikleri *nüfus* kitlesinin çapı ve coğrafi–mülki *etkinlik* (müessiriyet) alanları açısından *yerel*, *yöresel*, *bölgesel* ya da *ulusal* kapsamlıdırlar.

Yerel kongreler deyimi burada en dar anlamıyla, yani en küçük ölçekli örgütlenme birimlerini anlatmak için kullanılmıştır. İlk başlarda örgütlenme biçiminin en yaygın modeli budur. Bu örgüt ya da kongreler bir–iki kent ya da kasabaya, bugünkü kapsamıyla bir İl'e (o zamanki "sancaklar") münhasırdırlar. Örneğin, Birinci Balıkesir, Manisa, Oltu ve ilk Kars Kongreleri daha çok bu niteliktedir.

Yöresel kongrelerden kasıt, yukardakinden daha geniş bir nüfus ve coğrafyayı kucaklayan, o zamanki mülki bölünüme göre "Vilayet" boyutlarına ulaşan örgütlenmelerdir. Örneğin o dönemin Trabzon Vilayeti bütün Doğu Karadeniz yöresini kucakladığından, bu Vilayeti temel alan örgüt ve kongreler de bütün bu yöreyi temsil etmekte ya da temsil etme iddiasıyla ortaya çıkmaktaydılar[28]. Kuzey Batı Anadolu yöresini kapsayan İkinci Ba-

25. Ş. TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, c.I, s.276-287.
26. E. AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, c.I, ikinci baskı, İzmir 1986, s.175.
27. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri* ve *Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları* (1919-1920), Ankara Üniversitesi basımevi, Ankara 1967, s.41.
28. bkz. E. AYBARS, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.II, Ege Üniversitesi yay., İzmir 1984, s.162-163; İ. ÖZTOPRAK, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi yay., Samsun 1988, s.338-346; H. ALBAYRAK, "Kurtuluş Savaşında Trabzon", *Trabzon'dan Atatürk'e*, Özkan matb., Trabzon 1981, s.102,128. Bu vilayette 12/6/1919 tarihli olağanüstü kongrede de Erzurum'da bölgesel kongre kararı alınmıştır (F. KONAK, *Milli Mücadele ve Trabzon*, Yüksek Lisans Tezi, İÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1990, s.42-59).

lıkesir Kongresi (26–30 Temmuz 1919) ya da asıl adıyla Balıkesir Hareket-i Milliye Redd–i İlhak Kongresi ile Güney Batı Anadolu yöresini esas alan Birinci Nazilli Kongresi (6–8 Ağustos 1919) yöresel kongreler grubuna girer. Üç livayı kucaklayan Büyük Kars Kongresi de bu niteliktedir.

Bölgesel kongreler, ulusaltı en büyük coğrafi birimleri kapsayan birleşmeler ve temsile dayalı örgütlenmelerdir. Bütün Doğu illerini (bölgesini) birleştiren Erzurum Kongresi (23 Temmuz – 7 Ağustos 1919), yöresel nitelikli Balıkesir ve Nazilli Kongrelerinden sonra tüm Ege ya da Batı Anadolu bölgesini temsil eden Alaşehir Kongresi (16–25 Ağustos 1919), Trakya'yı kucaklayan Büyük Edirne Kongresi (9–14 Mayıs 1920) bölgesel kongrelere örnektir.

Ulusal kongre, kongre tipi örgütlenmenin en yüksek biçimidir. Bunun gerçekleşmiş tek örneği, bütün bölgeleri temsil bakımından ilerde deyinilecek zaaflarına rağmen, Sivas Kongresi'dir. Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'nden sonra bir ara düşündüğü "*Büyük Anadolu Kongresi*" eğer yapılabilmiş olsaydı, herhalde bu da ulusal kapsamlı bir kongre olacaktı. Damat Ferit Paşa'mn sadrazamlıktan çekilmesi ve mebusan seçimlerinin yapılması olanağının doğması üzerine bu kongreye ihtiyaç kalmamıştır[29].

5. Evrim Şeması

Coğrafi kapsamları ve etkinlik alanları bakımından dörtjeopolitik sistem (küme) biçiminde beliren kongre hareketlerinin ana doğrultusu, dar çevreli kongrelerden geniş çevrelilere yükselme biçimindedir. Genelde, *yerel* kongreler *yöresel* birliği, *yöresel* kongreler de *bölgesel* birleşmeyi hizalamışlardır. Tarih sırasıyla üç ayrı mekânda bu eğilim gözlemlenebilir.

Sınır Doğu kongreler sisteminin ilk basamağı, Kars sancağında "Milli İslam Şurası Merkez–i Umumisi" adıyla *yerel* bir hükümet kuran 5 Kasım 1918 tarihli "Kars İslam Şurası" toplantısıdır. Bu kongre sistemi daha sonra Kars İslam Şurası Büyük Kongresi (30 Kasım–2 Aralık 1918), Ardahan Kongreleri (3–9 Ocak 1919) ile çevresini genişletmiş, nihayet Büyük Kars Kongresi (17–18 Ocak 1919) ile en üst noktası olan "Cenub– i Garbi Kafkas Hükümet–i Muvakkate–i Milliyesi"ne ulaşmıştır[30].

29. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.6 (Ş. Turan'ın Önsöz'ü).
30. F. KIRZIOĞLU, *Milli Mücadelede Kars*, c.I, Hamle matb., İstanbul 1960, s.8-11.

Doğu ve *Kuzeydoğu* kongreler grubunda, başlangıçtaki *yöresel* (Erzurum ve Trabzon) kongreler, *bölgesel*'liğe sıçrayışı simgeleyen Erzurum Kongresi'ni örgütlemişlerdir. Ancak bu kongrenin Kürtleri temsil etmediği de ileri sürülmüştür[31].

Batı Anadolu kongre sisteminde, yerel örgütlerin her sancak ve kazada ayrı ayrı ve kendi başlarına faaliyette bulunmaları verimsiz bir çalışma düzeniydi. Bölge önderleri bu sakıncayı alt etmek için Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongrelerini toplamışlardır. Yerel hareketler önce yöreselliğe (İkinci Balıkesir ve Birinci Nazilli Kongreleri), buradan da "bütün cephelerin geometrik olarak ortasına düşen Alaşehir"de düzenledikleri *bölgesel* kongreye sıçramışlardır[32].

Aynı yerde yapılan kongrelerin, o mülki birim içinde daha etkili bir temsile yönelerek büyüme gösterdikleri de söylenebilir. Örneğin, Ardahan, Balıkesir ve Nazilli'de yapılan ikinci kongrelerin birincilere oranla daha fazla ilçeyi içerdikleri ve daha geniş bir katılıma açıldıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu dar çerçeveler içinde bile, temsil tabanını genişletme eğilimi vardır.

Nihayet, bölgesel kongre sistemlerinin ulusal ve tek merkezli bir kongre sistemi fikrine yabancı olmadıkları, özerkliklerini koruma isteklerini sürdürmelerine karşın, bu birleşmenin gerekliliğini de zaman içinde kavradıkları söylenebilir. Ulusal kongre sisteminin (Sivas Kongresi) oluşmasından sonra, yerel kongre sistemlerinin buna katılması uzunca bir süreyi gerektirmişse de, bu katılmanın zorlama ile değil, esasta gönüllü bir şekilde gerçekleştiği açıktır.

Ama bu tespitler, ülkedeki bütün kongre hareketlerinin tek bir model–çizgi üzerinde ilerlediği, önce mutlaka yerel, sonra da sırasıyla yöresel ve bölgesel aşamalardan geçerek ulusal düzeye eriştikleri anlamına gelmez. Bazı kongreler daha baştan yerel değil yöresel, hatta bölgesel kapsamlı olabilmişlerdir. Trakya kongreleri bunun tipik örneğidir. Öte yandan, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin düzenlediği, Batı Anadolu'nun hemen hemen bütün kaza ve livalarının temsil edildiği İzmir

31. bkz. A. ARSLAN, *Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919-1923)*, Doz yay., İstanbul 1991, s.29.

32. S. AYDINEL, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1999, s.394; İ. TEKELİ/S. İLKİN, "Bölgesel Kurtuluş Savaşından Ulusal Kurtuluş Savaşına", *Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları* (Sempozyum), Ankara 1983, s.282.

"Büyük Kongresi" ya da "Garbi Anadolu Kongresi"[33], Ege bölgesindeki ilk kongre olmakla birlikte (17–19 Mart 1919) yerel ya da yöresel değil, bölgesel nitelikteydi, bütün Batı Anadolu'yu kucaklamıştı[34].

Kongre hareketlerinin düz bir yükseliş çizgisi içinde yürümediği şuradan da bellidir ki, bazen geniş kapsamlı bir bölgesel kongreden sonra aynı bölgede yerel ya da yöresel karakterli, yani daha dar kapsamlı kongrelerin toplandığı görülmektedir. İzmir ve Alaşehir Kongrelerinden sonra bu bölgede yine dar kapsamlı kongreler (özellikle Balıkesir ve Nazilli Kongreleri) yapılmıştır. Bunun nedeni, alınmış olan ve bütün bölgeyi ilgilendiren kararları, alt bölgeler durumundaki kuzeybatı ve güneybatı yörelerinde pekiştirmek ve somutlaştırmak ihtiyacıdır. Balıkesir ve Nazilli Kongreleri ile ilgili bütün belgelerden bu ihtiyaç açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bu kayıt ve istisnalar çerçevesinde, yine de, kongre hareketlerinin belli bir evrim şeması olduğu söylenebilir. Bütün bu gelgitlere karşın süreklilik gösteren hareketin, yerellikten yöreselliğe, buradan bölgeselliğe, oradan da ulusallığa tırmanan bir sarmal (spiral, helezon) hareketi olduğu ortadadır. Bir kere daha bu durum, kurtuluş hareketinin örgütlenme çizgisinin, resmi tarihteki görüşlerin aksine, aşağıdan yukarı bir karakter gösterdiğini ve sivil özelliklerinin ağır bastığını kanıtlar.

B – Devlet Tezleri

Mütareke döneminde İtilaf Devletleri Türkiye'yi parçalayıcı ve sömürgeleştirici devlet tezlerinin sahibiydiler. Yunan ve Ermeni talepleri de bunlarla bütünleşmekteydi. Bu dönemde, Anadolu ve Trakya'daki yerel hareketler ve kongrelerde, Türkiye'nin devlet sorununa ilişkin görüşler de oluşturulmuştur. Bunların büyük bölümü, Kemalist devlet tezinin etkisi dışında formüle edilmiştir. Bu bakımdan da, önderliğin katkısı dışında oluştukları anlamında, bu tezlerin "kendiliğinden" (spontane) karakterde oldukları söylenebilir. Yerel kongrelerin ürettikleri devlet tezlerinin zaafları kadar önemleri de bundan kaynaklanır.

33. N. MORALI, *Mütarekede İzmir Olayları*, TTK yay., Ankara 1973, s.11.
34. Ş. TURAN, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", s.150.

Bu tezlerin yeknesak değil, çeşitli ve karmaşık bir demet oluşturdukları baştan söylenmelidir. Dolayısıyla, genelleme ve sistemleştirme zorlukları vardır; ortak noktalar kadar, ayrılıklar da önem taşımaktadır.

Bir devlet "egemenlik hakkı", "toplum" ve "ülke" diye adlandırılan unsurlardan oluşur. Yerel hareket ve kongrelerden çıkan devlet tezleri de bu temel kavramlar açısından sunulacaktır. En sonda da, bu tezlerin "yerelliği"nin ne anlama geldiği konusunu açıklama olanağı doğacaktır.

1. Dış Egemenlik (Bağımsızlık)

Yerel tezlerle ilgili olarak saptanması gereken birinci özellik, bunların Yunan ve Ermeni işgallerine ya da tehditlerine karşı formüle edilmiş olmalarıdır. Bu noktalarda bağımsızlık ve dış egemenliğin savunulması, bunun korunması için de silahlı mücadele gereğinin kabul edilmesi, bütün yerel dernek ve kongre faaliyetlerinde görülen ortak bir temadır.

Uygulama da bu yönde seyretmiş, bütün bu kuruluşlar, bağımsızlık için silahlı mücadeleyi göze almışlardır[35].

Bu durumda, yerel tezlerin bağımsızlık ve dış egemenlik hakkı gibi değerlerin korunması açısından taşıdıkları anlam son derece önemlidir. Bunlar, boyun eğmeyi ve teslimiyeti savunan Osmanlı tezine karşı, ulusal bağımsızlığı öngören ya da öngörecek olan Kemalist teze ise açıkça yakın düşmektedirler.

Şu da var ki, yerel hareketlerdeki direnme kararlılığı, esas olarak Yunan ve Ermeni tehditlerine karşı bir tavrı ifade etmekten pek ileri gitmiyordu. Halkta, aydın çevrelerinde ve kamuoyunun önemli bölümünde egemen olan, "İngiltere, Fransa, İtalya gibi düveli muazzamayı (süper devletleri) gücendirmeme"[36] isteği, yerel hareketlerin saflarında da güçlü bir eğilimdi.

35. Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesinin 17-25 Haziran 1919 tarihli Vilayet Kongresinde aldığı silahlı direniş kararı (C. DURSUNOĞLU, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara 1946, s.64-72); Lüleburgaz Kongresi (31 Mart-2 Nisan 1920) ve Edirne Kongresi (9-13 Mayıs 1920) kararları (T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.133, 217, 219, 251, 273); Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinin aynı yöndeki kararları (*Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.112-115, 206-208); Redd-i İlhak Cemiyetleri ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin bu yoldaki karar ve faaliyetleri (M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi* s.23 vd.); Kars'taki Milli Şura Hükümeti hareketi (T. Z. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Birinci baskı, İstanbul 1952, s.186-188).

36. *Nutuk*, c.I, s.8.

Büyük devletlerle uzlaşma arayışları da oldukça yaygındı. Örneğin, Batı ve Doğu Trakya'daki hareketlerin ileri gelenleri zor durumda kaldıklarında, İngiltere ve özellikle Fransa'dan yardım (manda) umuyor, İtilaf Devletleri temsilcileriyle anlaşma yolları arıyorlardı[37] Dahası, Alaşehir Kongresi Reisi tarafından "İzmir Asyayı Suğra (Küçük Asya) Ordusu Kumandanı General Milne Cenaplarına" gönderilen 23 Ağustos 1335 (1919) tarihli mektupta, İzmir'in mutlaka işgali gerekiyorsa bunun Yunanlılar tarafından değil, geçici bir süre için İtilafkuvvetlerince gerçekleştirilmesi istenmişti[38]. Öte yandan, Trakya ve Boğazlar bölgesinin Müttefiklerce ortaklaşa işgali, Kilikya'nın Fransızlar, Güney Batı Anadolu'nun İtalyanlar, Kuzeydoğu Karadeniz kıyılarının da yine Müttefikler tarafından işgali girişimleri pek fazla tepki çekmemişti. Ancak Kilikya'da Ermeni tehlikesinin, batıda da Yunan işgalinin başgöstermesi üzerinedir ki yerel güçler direnme yoluna gideceklerdir[39]. Ne var ki, bu direnme somut düşmanla sınırlıdır, İtilaf Bloku'nu hedeflemez[40].

Bu açıdan yerel tezler, Erzurum Kongresi'nde liderliğini kabul ettiren Mustafa Kemal ile arkadaşlarının geliştirmiş oldukları "*her türlü işgale karşı direnme*" tezindeki anti emperyalist tavırdan geri konumdadırlar.

2. Toplum (Nüfus)

Yerel hareketlerde ulusal toplum, ulusal birlik anlayışı, kısacası ulusallık perspektifi egemendir. Bunlar "Toplum" anlayışı açısından yerel değil, *ulusal*'dırlar.

Batı Anadolu kongre sisteminde bu ulusal kavrayış daha baştan kendini belli etmiştir. İzmir Büyük Kongresi (17–19 Mart 1919) tarafından İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine gönderilen uzun telyazılarında, "Türk milleti"", "Türk halkının milli iradesi" ve vatanın bütünlüğü ile ilgili vurgulamalar bu bilince tanıklık etmektedir[41] Sonraları,

37. bkz. T. BIYIKOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.229; K. Ş. BATIBEY, *Batı Trakya Türk Devleti*, İstanbul 1979, (bütün kitap).
38. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.216.
39. P DUMONT, *Mustafa Kemal*, Edition Complexe, Bruxelles 1983, s.32.
40. Temmuz 1919 tarihli bir İngiliz gizli raporu da bunu saptamıştır: "Türkler sadece Yunanlıların istilasına uğradıklarını sanıyorlar ve onlarla savaşmaya hazırlanıyorlar. Fakat Yunanlılar müttefik planının bir parçasıdır" (akt. E. ULUBELEN, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1967, s.188-189).
41. N. TAÇALAN, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Hür. yay., İstanbul 1981, s.159-163.

Balıkesir Kongresi'nden ARMHC Heyet-i Temsiliyesi'ne gönderilen mektupta, "Milli Varlık", "Milli Hareket" ve "Mukadderatı Milliye" gibi terimler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Alaşehir Kongresi karar, beyanname ve muhtıralarında aynı kavramların Wilson İlkeleri'ne ve "Milliyet" esaslarına dayanılarak savunulduğu görülmektedir. Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinden İngiltere, ABD, Fransa ve İtalya siyasal mümessillerine yollanan muhtıralar, "Türklük ve Müslümanlık", "Türkler", "Anadolu Türkleri" gibi, hiç de yerellik kokmayan, kapsamlı ve ulusçu terimlerle bezenmiştir[42].

Ulusal kavrayış ve milliyet esası Trakya'daki hareketin, özellikle Lüleburgaz ve Edirne Kongrelerinin de temel fikri durumundadır[43]. Wilson ilkeleri ve milliyet esası bütün yerel hareketlerin tezlerini dayandırdıkları ortak gerekçeleridir[44].

İzmir'in işgalinin yarattığı tepkiler, ulusallık duygusunu daha da derinleştirmiştir. Bunun izdüşümleri Doğu Anadolu'da da net olarak yaşanmıştır. İzmir'in işgali, kendileri de bir başka tehdit (Ermenistan) altında olan Doğu Anadolu illerinde kitle gösterilerine ve protesto hareketlerine yol açmıştır[45] Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin 17-25 Haziran 1919 tarihli vilayet kongresinde, "Camia-ı Osmaniye"nin bütünlüğü ve ona bağlı kalma ilkesi benimsenmiştir[46]

Bölgesel birleşmelerin de, daha geniş bir birlik anlayışının gereği olarak algılandığı görülmektedir. Erzurum'da bir bölgesel kongre hazırlığı içinde olan Trabzon ve Erzurum'daki yerel örgütlerin karşılıklı yazışmalarında geçen, "ırki, dini, tarihi vahdet" (birlik), "maksadı milliye", "yekdiğerine merbutiyetlerini (birbirlerine bağlılıklarını) her zaman izhar eden Anadolulular" ibareleri bu açıdan dikkat çekicidir[47].

Kongrelere sahne olmayan bölgelerdeki direnişler de, "milli haklar" gibi kapsamlı bir gerekçeyle kendilerini meşrulama çabası içindedirler[48].

Kısacası yerel hareket ve kongreler, ülkenin "toplumu" noktasında ulusaldırlar, ulusal ideoloji ve birlik anlayışına sahiptirler.

42. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.87, 117-120,205 vd.; D. ERGİL, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara 1081, s.75.
43. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.217 vd.
44. Ş. TURAN, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", s.150.
45. B. S. BAYKAL, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", *Atatürk Konferansları* III, TTK yay., Ankara 1970, s.100-126.
46. C. DURSUNOĞLU, *Milli Mücadelede Erzurum*, s.64-60.
47. M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s.52-54.
48. bkz. K ENER, *Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi*, San matb., Ankara 1070, s.27-28.

3. Ülke

Burada ele alınan örgüt ve hareketler, mücadele alanlarının bölgeleriyle sınırlı oluşuna karşılık, *ulusal vatan* ya da *anavatan* anlayışına sahiptirler. Bu özellik, devletin kurucu unsurlarından olan "ülke" kavramı açısından ilgi çekicidir. Doğu ve Batı bölgelerindeki hareketler arasında bu konuda bir anlayış birliği vardır.

Kars ve bölgesinde bir yerel hükümet kurmaya götürecek olan gelişmelerin başlarında yapılan Ardahan Kongresi'nde (3–5 Ocak 1919) hedef "*anavatını kurtarmak*" şeklinde belirlenmiştir[49]. Vilayat-i Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk–ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin bu kentte yaptığı vilayet kongresinde (17–25 Haziran 1919) vatanın bütünlüğü tezi vurgulanmıştır[50]. Erzurum Kongresi'ne sunulacak öneriler tartışılırken de aynı talep formüle edilmiştir. Erzurum Kongresi'yle kurulan Şarki Anadolu Müdafaa–i Hukuk Cemiyetinin Nizamnamesinde Cemiyetin "*Maksadı*"ndan söz edilirken, "*Osmanlı vatanının tamamiyeti* (...) ve İstiklal–i Millinin Masuniyeti"ni sağlama hedefi konmuş, bu ifadeler Kongre Beyannamesi'nin 2. maddesinde de tekrarlanmıştır[51].

Batı Anadolu'daki hareketlerde de ulusal vatan anlayışı çok belirgindir. Bu hareketler de bölgesel, olsalar bile bölgeci değillerdir. Örneğin, Balıkesir'deki sivil örgütlenmenin ilk toplantısının açılış konuşmasını yapan Vehbi Bey (16 Mayıs 1919), "*Vatan–ı Azizimiz*", "*Menâfi–i Memleket*" gibi kucaklayıcı ve geniş kapsamlı terimler kullanıyordu. Üstelik toplantıya davet edilmiş olan Rum ve Ermeni cemaatlerinin dinsel temsilcileri de orada hazır bulunuyorlardı[52]. Daha sonra, İkinci Balıkesir Kongresi (26–30 Temmuz 1919) kararlarında, "Kongre'nin maksad ve gayesi *İstihlas–ı Vatan*" (vatanın kurtarılması) şeklinde saptanmış (md.4), aynı hedef Alaşehir Kongresi (16–25 Ağustos 1919) kararlarında da (md.5) yinelenmiştir[53]. Balıkesir Kongresi kararlarının içerik ve niteliğine dikkati çeken Celal Bayar, "bu devletleşme şuuru, mahalli tefekkür de değildir, daha sonra *milli*

49. F. KIRZIOĞLU, *Milli Mücadelede Kars(I)*, Hamle matb., İstanbul 1960, s.10.
50. Ş. TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, c.I, s.204; M. A. ÖZDER, *Artvin ve Çevresi*, Ay matb., Ankara 1971, s.192, dn.73 (Dindaroğlu Mehmet Efendinin konuşması).
51. M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s.190, 201.
52. A. AYHAN, "İzmir'in İşgali Sırasında Balıkesir", *Milli Mücadelede Balıkesir*, Türkpetrol Vakfı yay., İstanbul 1986, s.36.
53. Metinler: *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.112. Ayrıca bkz. Alaşehir Kongresince "Dersaadet, İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya Siyasi Mümesillerine" gönderilen yazı (*aynı kaynak*, s.212-213).

misak sınırları içindeki bütün vatana şâmildir" diyecektir[54]. Yine Balıkesir'den İstanbul'daki bir miting heyetine çekilen telyazısında "İzmir Anadolu'nun kalbi ise, İstanbul da dimağıdır. Onun tahlisi (kurtarılması) uğrunda Türk bütün mevcudiyetini fedaya amadedir" denmekteydi[55].

İlginçtir ki, aslında yöresel bir kongre olan İkinci Balıkesir Kongresi (26–30 Temmuz 1919) kendisini "*Milli Kongre*" olarak ilan etmişti. Almış olduğu kararların 4. maddesinde "Kongre'nin maksat ve gayesi"nin, yalnız bölgenin ya da yörenin değil bütün vatanın kurtuluşu ("İstihlâs–ı Vatan") olduğunu vurgulayan bu kongre çok anlamlı bir isim değişikliği de yapmıştır. Kongre kararıyla, o zaman kadar kullanılmış olan "Redd–i İlhak" deyimi yetersiz ve eksik görülerek, yerine "*Hareket–i Milliye Redd–i İlhak Heyeti*" deyimi konmuştur (md. 6). Bütün bunlar da bir kez daha, yerel ya da yöresel bir kongre hareketinin özünde nasıl ulusal bir cevhere sahip olduğunu göstermektedir.

Görülüyor ki yerel ya da bölgesel karakterli iki önemli örgütlenme hareketi olan Erzurum ve Balıkesir Kongreleri "*Ulusal Vatan*" anlayışında birdirler. Yetişme tarzları açısından ulusallık anlayışına sahip Kemalist önderliğin etkisindeki Erzurum Kongresi'nin, bölgesel kimliğini aşarak, Mondros Mütarekesi sınırları içinde kalan bütün vatanın birliği ve kurtarılması programını ortaya koyması doğaldı. Batı Anadolu'da ise, büyük çoğunluğu yerli eşraf ve aydınlardan oluşan ve yalnız üç emekli subayın katıldığı bir kongrenin[56] aynı programla ortaya çıkması ilginçtir.

Bu nedenle, "eşraf öncülüğü" yüzünden "Batı'daki kongrelerin yalnızca bölgesel kurtuluş üzerinde durmakla yetindikleri" görüşü[57] tamamlanması gereken bir saptamadır. Şöyle ki bu hareketler bölgesel savunmayı ve kurtuluşu amaçlamakla birlikte "*ulusal toprakların bütünlüğü*" ve bütün "*vatanın kurtarılması*" perspektifine sahiptirler. Zaten İstanbul, Diyarbakır, Muğla, Milas ve Manisa gibi yerlerde kurulan cemiyetlerin çoğunun adları bile "*Müdafaa–i Vatan*" ya da "*İstihlas–ı Vatan*"dır.

Bu gerekçelerledir ki, yerel kongreleri "vilayetlilik hisleri", ilkel sanayi düzeni ve feodal duygularla açıklayan, "mahalli vatancılık" ya da "régio-

54. akt. C. KUTAY, "Milli Mücadelede Devletleşen Belde: Balıkesir", *Milli Mücadelede Balıkesir*, s.28 (abç).
55. K. ÖZALP, *Milli Mücadele (1919-1922)*, c.I, TTK yay., Ankara 1971, s.83.
56. Ş. TURAN, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", s.150-151.
57. S. AKŞİN, *İstanbul Hükumetleri*, s.495.

nalisme" (bölgecilik) karşılığı sayan, sonuçta da "kavim ve kabile hislerini takviye eden bir irtica (gericilik) hareketi" şeklinde değerlendiren ve "halk hâkimiyeti millet devrine, millet devri makine sanayiinin inkişafına (gelişimine) bağlıdır"[58] hükmüne yaslanan mekanik materyalist görüşlerde isabet yoktur.

Şu farkla ki, Trakya kongreler sisteminin Doğu ve Batı Anadolu Kongreler sisteminden ayrı bir tutumu ve tezi olduğu da anlaşılmaktadır. Trakya grubu kongre hareketlerinin başlarında güdülen amaç, yalnız Doğu Trakya'nın işgallere karşı korunması ve Osmanlı ülkesi topraklarından koparılmaması değil, aynı zamanda Doğu ve Batı Trakya'nın birliğiydi. Bunun sağlanması için de gerekirse özerk ya da bağımsız bir Trakya Devleti kurma niyeti vardı. Bu bölgeci yaklaşım TBMM'nin açılmasından sonra da bir süre devam etmiştir. O kadar ki, TBMM'nin açılışından 17 gün sonra toplanan Büyük (Üçüncü) Edirne Kongresi (9–13 Mayıs 1920), Paris Barış Görüşmeleri'nde Osmanlı heyetinin yanında çalışacak ve Trakya'nın birliğini savunacak bir heyet kurulmasını kararlaştırmış ve bunu Heyet-i Temsiliye'nin ve Mustafa Kemal'in tepki ve uyarılarına karşın gerçekleştirmiştir. Ancak, Sivas Kongresi ve Misak-ı Milli'ye ters düşen bu görünüme rağmen Trakya kongre hareketinin de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve gerek Trakya gerekse Asya'da ulusal bütünlüğü savunduğu bellidir. Bu hem Büyük Edirne Kongresi kararlarından hem de Avrupa'da (özellikle Roma) temaslarda bulunan delegasyonun başkam Galip Kemali Bey'in İtalyan Başbakanı Giolitti'ye verdiği 16 Haziran 1920 tarihli muhtıradan açıkça anlaşılmaktadır[59] Dolayısıyla (Doğu) Trakya kongre hareketinin de, "ülke" anlayışı bakımından diğerlerinden özde farklı olmadığını kabul etmek gerekir.

Yerel kongre hareketlerinde görülen bu özellikler, ümmete dayalı imparatorluk toprakları anlayışı yerine ulusa dayalı anavatan kavrayışım vurgulaması bakımından da son derece anlamlıdır. Dolayısıyla, Osmanlı hükümetlerinin bazılarının ve Saray'ın sahip çıktığı feodal toprak anlayışından farklı ve ulusal karakterlidir.

58. S. ERTEM, *Türk İnkılâbının Karakterleri*, Maarif Vek. yay. Devlet matb., İstanbul 1933, s.68-71.
59. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.287 vd.

4. İç Egemenlik

Yerel hareketlerin ürettikleri düşünceler ve pratik açısından, iç planda, egemenlik hakkının sahibi ve kullanıcısı kimdir, kim olmalıdır?

Yerel tezlerin bu konudaki çizgilerinde, başlangıçtaki söylem ile sonraki uygulama arasında anlamlı farklılıklar görülmektedir. Bu nedenle de burada, teorik tutum ile yaşayan gerçek arasındaki ayrımlara özellikle dikkat etmek gerekecektir.

Şimdiden belirtilmesi gereken bir başka önemli nokta da, yerel hareketlerin dış egemenlik (bağımsızlık) konusunda gösterdikleri duyarlılığın, iç egemenlik alanında da etkilerini göstermesidir. Bu nedenle de bunların iç egemenlik konusundaki söylemleri ile pratikte yaptıkları arasında, yukarda değinilen ve ilerde açıklanacak olan farklılık ortaya çıkmaktadır.

Yerel tezlerin büyük bölümü, varolan siyasal sisteme, yani Osmanlı meşrutî monarşisine ve onun egemenlik paradigmasına bağlılık esasından yola çıkmışlardır. Bu aidiyet tanımlaması çeşitli şekillerde yapılmıştır.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk–ı Milliye Cemiyeti Nizamnamesi' nde "Devleti Osmaniyeye merbutiyet" (md.1 ve 2); Şarki Anadolu Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti'nin tüzük ve ilkelerinde "Camiai Osmaniyenin bir rüknü olmak" (md.1), "Hakimiyeti Osmaniye ve Hukuku İslamiye"yi kabul etmek (md.2), gerektiğinde bir "Hükümeti Muvakkate" kurulacak olsa bile, "halen mevcut olan teşkilât ve kavanini mevzuai, Devleti Aliyei Osmaniye dairesinde tedviri umura devam" etmek (md.4); Erzurum Kongresi kararlarında da "Camiai Osmaniyeden ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir kül" oluşturmak (md.1) gibi formülasyonlar kullanılmıştır[60]. Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ile[61] Trakya'daki örgütlenme esasları ve kongre kararlarında da[62] aynı tutuma rastlanmaktadır. Batı Anadolu'daki hareketlerden Osmanlı egemenlik sistemine bir itiraz çıkmak şöyle dursun, Saray mutlakiyetine karşı ya da meclisin yeniden toplanması yolunda bir tepki bile gelmemektedir[63].

Bununla birlikte, hem bu kongrelerin bazılarında hem de başka birtakım yerel örgütlenmelerde, Osmanlı yönetim sisteminin dışına kayma

60. M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s.113, 187-189, 201.
61. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.115-116, 162, 194, 806.
62. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.129, 217, 287.
63. S. AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri*, s.496.

eğilimleri vardır. Bunların en dar ölçeklisi, siyasal sisteme bağlı kalmak, ama bunun içinde idari ademi merkeziyet (yerinden yönetim) hakkı elde etmek için çalışan Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti'dir[64]. Daha ileri bir adım, Erzurum Kongresi'nin kabul ettiği ŞAMHC tüzüğünün 4. maddesinde, koşullar gerektirdiğinde bir "*Hükumeti Muvakkate*" kurulmasının öngörülmüş olmasıdır[65].

Öte yandan, resmi makamlara gönderdikleri çeşitli muhtıralarda Padişaha bağlılık ve hükümete yardımcı olma yolunda söz veren Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinde de uygulama başka bir yönde gelişmekteydi. Bu kongreler aldıkları kararlar ve bunların uygulanma biçimi bakımından (özellikle direniş eylemleri), merkezi otoriteden bağımsız davranmanın, hatta ona başkaldırmanın örneklerini veriyorlardı[66]. Osmanlı egemenlik sistemi dışına kaymanın en belirgin örnekleri ise, iki periferik bölgeden, Kars ve bölgesi ile Batı ve Doğu Trakya'dan gelecektir.

Gerçekten de *Elviye-i Selase*'de (Üç Liva; Kars, Ardahan, Batum) açıkça farklı bir siyasal merkez anlayışı dikkati çekmektedir. Özerk bir geçici yönetim olarak Kars'ta oluşturulan *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi*'ni yaratan "*Şura-yı Milli*"nin çıkardığı 18 maddelik "*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*", bu yönetimin egemen olduğu topraklarda "*Türkiye Devleti*" nin askeri ve mülki örgütlenme şekil ve usullerinin uygulanacağını, bu devletle sürekli bağlantı kurulacağını (md.8 ve 9) bildirmekteydi. Metinde, "Avrupa hükümetleri Vilayatı Sitte'yi (altı doğu ili) Türkiye'den alıp âhar (başka) bir hükümete verirlerse, hükümetimiz Türkiye'den ayrılmamayı katiyen kabul etmiştir" (md.11) de denmişti[67]

Burada "Osmanlı Devleti" gibi bir ibare yerine "*Türkiye Devleti*" başlığının seçilmiş olması son derece ilginçtir. Çünkü bununla iki önemli nokta ortaya konmuş olmaktadır. Birincisi, mevcut siyasal egemenlik küresinin, yani Osmanlı Devletinin dışına çıkıldığının ifade edilmiş olmasıdır. Zaten "*Hükumet-i Muvakkate*" ve sonraki deyimiyle "*Hükumet-i Müstakille*"

64. T. Z. TUNAYA, *Siyasi Partiler*, s.445-446. Bu durum, Anadolu hareketindeki "heterojenliğe" de iyi bir örnekti (S. I. ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, çev. H. Ali Ediz, Burçak yay., İstanbul 1967, s.69).
65. Mı GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s.188-189.
66. T. ÇARIKLI, "Balıkesir Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyetince Tertip Edilen Kongrelerde Alınan Kararların Yeni Türk Devletinin Kuruluşundaki Etkileri", *Milli Mücadelede Balıkesir*, s.194-195, 201, 210.
67. Metin: F. KIRZIOĞLU, *Milli Mücadelede Kars I*, s.21-22.

olarak ortaya çıkmış olmanın da başka bir anlamı yoktur. İkinci ve daha orijinal olan nokta ise, ilerisi için anlam taşıyan bir "*Türkiye Devleti*"ne ve onun siyasal egemenlik küresine bağlanılacağının belirtilmesidir. İlginç olan şudur ki, bu tarihte bu adı taşıyan bir devlet yoktur; "*Türkiye Devleti*" terimi bundan iki yıl sonra 1921 *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* tarafından kullanılacaktır.

Trakya'dan yükselen tezlerde de, gereğinde Osmanlı egemenlik sisteminden kopma, özerkleşme ve hatta bağımsızlaşma kararlılığı görülmektedir. Batı Trakya'da Gümülcine ve çevresinde ardarda iki geçici Türk yönetimi oluşmuştu. Buradaki hareketlerin siyasal stratejisi iki kademelidir: İlkin "*muhtariyet*" elde etmek ya da bağımsızlaşmak, son kertede de Türkiye ile yeniden birleşmek[68]. Edirne'de kurulan (7 Kasım 1918) Trakya–Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi de programında bir yandan Cemiyet'in maksadının Doğu ve Batı Trakya'mn (Osmanlı yönetimi altında) birliği olduğunu açıklamıştı (md.1 ve 9). Bu cemiyet Anadolu hareketi ile birleşip Trakya–Paşaeli Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti adını aldıktan sonra bile bu amacından vazgeçmeyecek, özellikle Batı Trakya ve Bulgaristan'daki faaliyetleriyle "*Trakya Birliği ve Tamamiyeti*" yolunda çalışmalarını sürdürecektir. Cemiyetin bazı ileri gelenlerinin, Anadolu'dan ayrı ve bağımsız bir "*Trakya Cumhuriyeti*" fikrine sonuna kadar bağlı kaldıkları, hatta TBMM'nin toplanmasından sonra bile (Kasım 1920) Trakya'da "*müstakil bir hükümet*" kurmak suretiyle "*federal*" bir yapı içinde Osmanlı yönetimiyle birleşmek istedikleri anlaşılmaktadır[69].

İç egemenlik açısından dikkat çekici bir başka nokta, yerel bölgesel kongre hareketlerinin egemenlik hakkının kime ait olduğu konusuna getirdikleri katkıdır. Bunlar, dış egemenlik (bağımsızlık) konusundaki duyarlı tutumlarıyla iç egemenlik sorununa da bir cevap getirmişlerdir. Örneğin, İzmir Büyük Kongresi (17–19 Mart 1919) "*Türk halkının milli iradesi*"[70] deyişiyle, Trakya'daki hareket ve Lüleburgaz Kongresi (31 Mart–2 Nisan 1920) hakların savunulmasının bizzat üstlenilmesi, "*memleketin hakkı hâkimiyeti*" ve "*hâkimiyet hakkı*"[71] gibi vurgulamalarıyla, yalnız dışa karşı değil içerde de "*demokratik egemenlik*" ya da "*ulus egemenliği*" konusunda

68. bkz. ilerde III, A.

69. Belgeler: T. BIYIKLOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.129, 135, 156, 159, 382. Mustafa Kemal de, Cemiyet ileri gelenleriyle İstanbul'da yaptığı temaslardan "hedeflerinin bir *Trakya Cumhuriyeti* teşkili olduğu" sonucunu çıkarmıştı (*Nutuk*, c.I, s.3).

70. N. TAÇALAN, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, s.159-163.

71. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.125, 129.

tavır almış oluyorlardı. Kemalist liderliğin etkisindeki Erzurum Kongresi'nde bu eğilim "*iradei milliyeyi hâkim kılmak*" formülüyle daha da açık bir şekilde ifade edilmiştir[72]. Bu durum, saltanat ve hilafet makamına bağlılık bildiren açıklamaların söz plamnda kaldığım göstermektedir. Gerçekte, dışa karşı milli irade ve haklar savunusu ile özsavunma ihtiyacı, içerde halkın kendi kaderini kendi ellerine alması demek olmaktadır. Nitekim, yerel/bölgesel kongreler eliyle oluşan temsil ağı, seçilen organların aldıkları kararlar ve bunların uygulanma biçimi, iç egemenlik rejiminin fiilen ulusallaşıp demokratikleştiğini kanıtlayacaktır.[73]

Görülüyor ki yerel hareket ve tezlerin çoğu ilkin Osmanlı Devleti'nin temsil ettiği egemenlik çevresine ve siyasal birliğe bağlılıklarını ilan etmişler, ama yerleşik sistemden umdukları desteği bulamayınca bölgesel kurtuluş yollarını aramışlardır. Bu yeni aşamada ilkin barışçı, siyasal ve diplomatik yöntemler denenmiş, hatta dış destek ve korunma çareleri aranmıştır. Bunların da sonuç vermemesi üzerinedir ki, son koz olarak, özerk ve sivil siyasal örgütlenmenin yanı sıra silahlı direniş yoluyla Osmanlı egemenlik sisteminden fiilen uzaklaşılmıştır. Bütün bunlar yaşanırken dayamlan siyasal ve felsefi değer *millet iradesi*'dir. Böylece bu süreç, yerel hareketlerin siyasetlerinde ve devlet tezlerinde görülen "*demokratik egemenlik*" anlayışını açıkça ortaya çıkarmaktadır.

5. Yerellik

Bu tezlerin "yerel" ya da "bölgesel" karakterli oluşlarının bir göstergesi, bunlardan bazılarının merkezi bir siyasal birlik içinde kalma isteklerine rağmen yine de kendi bünyelerinde özerklik yanlısı, federalist ve hatta ayrılıkçı eğilimleri de barındırmış olmalarıdır. Trakya hareketlerinde bu niteliklerin su üstüne çıktığı yukarda görülmüştü. Ancak bu eğilimler yerel hareket ve tezlerin tümüne mal edilemez. Dolayısıyla "yerellik" olgusu sadece bununla açıklanamaz. Bunu ortaya koyabilmek için daha genel ve kapsayıcı bir çerçeveye ihtiyaç vardır.

Yerellik ya da bölgesellik, bu tezlerde dile gelen devlet anlayışının ideolojik ve sosyolojik içeriği bakımından değil, tutulan yolun ve ortaya kon-

72. M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, Ek 14 ve 17.
73. bkz. ilerde II.

maya çalışılan siyasal faaliyetlerin dar kapsamlı oluşundandır. Yukarda anılan bütün örgütlenme ve kongre benzeri faaliyetlerin *çalışma alanı* ve programı yerel ya da bölgesel olmuştur. İstanbul hükümetlerinin ve Saray'ın görüşlerine ters düşmek pahasına direnme ve hatta silahla karşı koyma kararları alındığında, bu amaçla siyasi–askeri karar merkezleri oluşturulduğunda bile bunlar, genel ve ulusal bir siyasal hareket programından yoksundular. Yine, ulusal toplum, ulusal vatan ve siyasal birlik kavramlarına yapılan yollamalara karşın Sivas Kongresi dışında bütün örgütlenme ve siyaset çabaları yerel, yöresel ya da bölgesel yapılanma çerçevesini aşamamışlardır.

İşte, tezlerin "yerelliği" ya da "bölgeselliği" bu anlamdadır. Bu açıdan bakıldığında, *ideolojik* içerikleri bakımından açıkça ulusal nitelik gösteren yerel tezler, siyasal pratikteki görünümleriyle ulusaltı tezlerdir. Bir başka deyişle, bunların dayandığı siyasal eylem rotasıyla daha yüksek bir siyasal düzey olan ulusal birlik ya da ulusal devlet kalına ulaşabilmek son derece zordur.

Nitekim Atatürk, "mahalli halâs çareleri" diye söz ettiği bu tezlerin ulusal ya da ulusçu özlerini reddetmemekte, yalnız, birer "kurtuluş çaresi" olarak bunların yetersizliğini vurgulamaktadır[74]. Yoksa yerel hareket ve kongreler, genel ve ulusal bir önderlik ve yönetim fikrine yatkındırlar. Bunlarda eksik olan, C. Bayar'ın iddia ettiği gibi "umumi bir idare fikri"[75] değil, bu yönde faaliyete öncülük edebilme yeteneğidir.

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, yerel ve mevzii mücadele yöntemlerinin yetersizliğinin bilincinde olmak da, bu hareketlerde görülen bir özelliktir. Doğrusu şudur ki, siyasal pratikleri ve etkinlik alanları açısından gerçekten yerel kalan bu hareketler, bu yöntemleri yüceltiyor değillerdi; aksine bunların yetersizliğinin farkındaydılar. Bu konuda tipik bir örnek Muğla'dan verilebilir. Muhtemelen 1919 Temmuzu'nda, yani Erzurum Kongresi'nin yapıldığı ayda, Batı Anadolu'nun bu yöresindeki yerel direniş önderleri "*Muğla Görüşü*"nü şöyle saptamışlardı: Kuva–yı Milliye böyle mevzii ve mahdut kalmamalı, Konya, Ankara, Sivas gibi Anadolu içlerine kadar genişletilmeli ve oralarda çalışmakta olan Mustafa Kemal

74. *Nutuk*, c.I, s.9.

75. C. BAYAR, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel yay., İstanbul 1955, s.32. Bayar, "istihlas-ı vatan" parolasının da, bölgenin kurtarılması anlamında olduğunu ileri sürmüştür (s.36).

partisiyle birleştirilerek umumi bir ayaklanma vücuda getirilmelidir. Böyle yapılmazsa, İzmir ve havalisinde yapılacak mevzii hareketle Yunanlılar işgal ettikleri mıntıkalardan sökülüp atılsalar bile Türkiye umumi siyaseti üzerinde bir tesir yapılamaz, vb. Nitekim burada daha sonra, "*Şark'taki harekatla Garp'taki harekatımızın hedefi bir olmalıdır*" parolası altında, 20–31 Ekim 1919 tarihleri arasında "*Sivas İçin Muğla Kongresi*" düzenlenecektir[76].

6. Bir Karşılaştırma

Son olarak, yerel tezlerin Osmanlı ve ulusal (Kemalist) devlet tezleri karşısındaki konumunu işaretlemek uygun olacaktır.

Yerel hareketlerden çıkan devlet tezlerinin ilk dört özelliği şunlardı :

a) Yunan ve Ermeni işgali tehlikeleri karşısında boyun eğmeyi değil, karşı koymayı öngörmek, bunun da silahlı biçimini göze almak;

b) Osmanlı tarzı çokuluslu, ulusüstü, ulusöncesi ve kozmopolit bir siyasal birliği değil, ulusal toplum modelini benimsemek;

c) İmparatorluğun feodal toprak anlayışını değil, ulusal vatan ya da anavatan fikrini kabul etmek;

d) Osmanlı siyasal sistemine ve otoritesine söylem düzeyinde bağlı görünmek, gerçekte ise onu yok saymak.

Bu dört nokta, yerel hareketlerden çıkan devlet tezlerini Osmanlı devlet tezinden uzaklaştıran, buna karşılık ulusal (Kemalist) devlet tezine yaklaştıran ve hatta ona hammadde sağlayan özelliklerdir.

Beşinci nokta olan "yerellik" ise, söz konusu hareketleri *pratikte* ulusal tezden ayıran temel özelliktir.

76. Ü. TÜRKEŞ, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, s.316, 335–336.

II
YEREL KONGRE İKTİDARLARI

Cemiyet ve kongreler, işgal girişimlerinin haksızlığım açıklama ve ulusal–bölgesel hakları savunma noktasında işe başlamakta, sonuç alamayınca da "yerel otoriteyi üstlenme" ve "kendi (öz) direniş güçleri" olan Kuva–yı Milliye'yi örgütleme yoluna gitmektedirler[1]. Kongreler, bütün bu işlerin üstesinden gelebilmek için gerekli olan, temsile dayalı bir örgüt yaratma, bağlayıcı kararlar alabilme ve bir sorumluluklar zinciri kurma ihtiyacından doğmaktadır[2].

Cemiyet ve kongreler devletle herhangi bir organik bağ içinde de değillerdir. Bunlar tamamen yerel inisiyatiflerden doğmuş *sivil toplum* kuruluşlarıdır. Bu özellik ilerde " Örgütlenme" altbaşlığı içinde ayrıntılı olarak sergilenecektir.

Kongrelerin temsil esasına dayanmaları, kamuyu ilgilendiren ve bağlayan kararlar almaları ve bunları büyük çapta uygulayabilmeleri, "*yeni tipte iktidarlar*" ya da "*siyasal iktidar çekirdeklenmesi*" gibi olgularla karşı karşıya bulunup bulunmadığınız sorusunu gündeme getirmektedir.

"*İktidar olayı*"nın, geleneksel hukukçu yaklaşımıyla ele alınması durumunda, devletin merkezi gücüne (Anayasa, hükümet, vb.) ve bunu yayan kollara (idare) takılıp kalınması kaçınılmazdır. Oysa bu yeterli değildir; çünkü sosyolojik bir gözle bakıldığında "*iktidar olayı*"nın devlet dışı toplumsal alanın çeşitli kesimlerinden de fışkırabildiğini görmek mümkündür[3].

1. S. J. SHAW/E. K. SHAW, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c.II, Cambridge University Press, 1977, s.310-311.
2. A. AYHAN, "İzmir'in İşgali Sırasında Balıkesir", s.51.
3. M. MIAILLE, *L'Etat du Droit*, Collection "Critique du Droit", Presse Universitaire de Grenoble/F. Maspero, Paris 1978, p.10-12.

Bu yaklaşım, Mütareke dönemi Türkiye'sinde devlet ve geleneksel iktidar merkezi dışında, "yeni tipte iktidarlar" oluşup oluşmadığı sorusunun değerini anlamaya da olanak sağlar.

Burada "yerel" sıfatıyla, ulusaltı bütün kongreler, yani yukardaki ve en dar anlamıyla yerel kongrelerin yanı sıra, yöresel ve bölgesel olanlar da kastedilmektedir. Ulusal ölçeğe yükselmiş olmamak, ulusaltı ya da ulusalaltı bir konumda olmak bunların ortak özelliğidir. Yalnız bundan ne anlaşılması gerektiğine ilerde bir kez değinilecek, yerel kongrelerdeki uluslaşma özlemi vurgulanacaktır.

Yerel kongreler, Mustafa Kemal ve arkadaşlarında odaklaşan merkezi ve ulusal önderliğin girişimi ve etkisi dışında oluşmuş olmak gibi bir önemli özelliğe daha sahiptirler. Yine dikkati çeken bir başka durum, Mustafa Kemal'in ve ulusal önderliğin damgasını taşıyacak olan Erzurum Kongresi'nin toplandığı tarihten (23 Temmuz 1919) önce, üç büyük bölgesel kongre sisteminin oluşmuş olmasıdır. Bunlar *Sınır Doğu* (Kars, Kasım 1918), *Batı Anadolu* (İzmir, Mart 1919) ve *Trakya* (Edirne, 16 Ekim 1919) kongre sistemleridir. Görülüyor ki, yerel (bölgesel) kongre sistemleri, ulusal önderliğe ve bunun birleştirici çabalarına (Erzurum, Sivas) öngelmiş, tekaddüm etmiş durumdadırlar.

Erzurum Kongresi de esas olarak burada ele alınacaktır. Çünkü bu kongre, ulusallık eğilimlerini açıkça taşınmış olmasına karşın temelde ve özellikle temsili niteliği açısından bölgeseldir, sadece Doğu illerini kapsamaktadır. Ayrıca bu kongre Kemalist önderliğin adamakıllı etkisi altında cereyan edecek ve bunun izlerini taşıyacak olmakla beraber, yerel girişimlerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu kongrenin Mustafa Kemal tarafından toplandığı yolundaki hayli yaygın görüşler[4], tarihsel gerçeklere aykırıdır. Erzurum'da bölgesel bir kongre toplama fikri Trabzon ve Erzurum'daki yerel örgütlerden gelmiş ve kongre bu ortak girişimlerin sonucu olarak toplanmıştır[5]. Mustafa Kemal ve arkadaşları buna sonradan katılma yolunu bulmuşlar ve kongreye ağırlıklarını koymayı bilmişlerdir.

4. Bunlara örnek olarak bkz. Mı PERNOT, *La question turque*, B. Grasset, Paris 1923, s.69); BENOIST-MECHIN, *Le loup et le léopard, Mustapha Kemal ou la mort d'un Empire*, Albin Michel, Paris 1954, p.235; Y. ÖZKAYA, "İstiklâl Savaşı'nda Türk Halkının Kuva-yı Milliye'ye ve Milli Ordu'ya katkıları", *İkinci Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Başkanlığı yay., Ankara 1985, s.244; C. BAYAR, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel yay., İstanbul, s.32; A. C. BALİ, "Atatürk'ün Tarih Görüşü", *Trabzon'dan Atatürk'e*, Özkan matb., Trabzon 1981, s.4.

5. Mı SERTOĞLU, "Erzurum Kongresi'nin Bilinmeyen İki Belgesi", BTTD, c.III, sayı 13, s.3-5. K. Karabekir, kongrenin "Doğu eyaletlerinin milleti" tarafından düzenlendiğini Sadarete telyazısında bildirmişti (6.8.1919).

Burada, yerel kongreler "*iktidarlaşma*" kavramı açısından irdelenecektir. Kongrelerin oluşum biçimi ve faaliyetleri, daha ilk bakışta, bunların birer "*siyasal iktidar çekirdeği*" olup olmadıkları sorusunu akla getirmektedir. Kongre biçimi örgütlenme modelinin değişik unsurları açısından yapılacak bir inceleme, bu soruya cevap bulma yollarını da açacaktır.

Tahlil edilmek üzere ayıklanan bu unsurlar şu başlıklar altında ele alınmıştır:

A) Örgütlenme,
B) Temsil,
C) Organlaşma,
D) Kurallılık,
E) Kararlar

Bunları, sırf bu bölümle ilgili olarak varılan geçici sonuçları özetleyen bir sentez tamamlayacaktır (F). Bundan sonraki konu olan "Kongre Devletçikleri" (III) ise, burada ulaşılan geçici sonuçların doğruluğunu denetleme olanağını da sağlayacaktır.

A - Örgütlenme

Yerel kongreler biçiminde örgütlenmeyi doğuran ihtiyaç nedir? Burada ilk olarak karşımıza çıkan soru bu olmaktadır.

İkinci kademede, bu örgütlenmenin önderliğini yapanların kimler olduğu sorusuyla başbaşa kalmaktayız. Bu noktada, İttihatçı kökenli unsurların rolünü ayrı olarak ele almak gerekecektir.

Son olarak da, yerel kongre biçimi örgütlenme modelini ve yerel kongrelerdeki daha geniş kapsamlı aranışları (perspektifler) ele almak durumundayız.

1. Nedenler

Kurtuluş Savaşı başlangıcındaki örgütlenmelerin ortaya çıkışında "Rum ve Ermeni sorunu"na özel olarak dikkat çekilmiştir[6]. Giderek, müdafai hukuk örgütlenmesinin, Rum ve Ermenilerin dönerek mallarını geri istemeleri korkusundan kaynaklandığı, bu nedenle paniğe kapılan eşrafın çıkarlarını dile getirdiği ileri sürülmüştür[7].

Bu saptamalarda gerçek payı bulunmakla birlikte, konunun daha kapsamlı açıklamaları gerektirdiği de ortadadır.

Yerel kongreler, Merkez'e (İstanbul) göre Çevre ya da Taşra diye isimlendirilebilecek coğrafi birimlerde doğmuştur. Bunları ortaya çıkaran temel ve ortak neden, bölgelerinin işgal tehditlerine ve eylemlerine karşı korunmasını sağlayacak kurumsal yapıların olmayışıdır. Bu tehlikeleri savuşturabilecek kurumların yokluğu ya da zayıflığı açıktır. Bürokrasi, ordu, belediye ve şehir meclisleri, partiler, sendikalar, demokratik ve temsili bir sistem vb., çalışamaz durumdadır. Bu boşluktur ki, cemiyet ve kongre tipi örgütlenme gereğini doğurmuştur. Bunda ağır basan itki, "yöresel kurtuluş düşüncesi"dir[8], özsavunma ihtiyacıdır, gerekirse silahla diren-

6. D. AVCIOĞLU, *Milli Kurtuluş Tarihi*, c.3, ikinci baskı, Tekin yay., İstanbul 1976, s.1053 vd.
7. F. BAŞKAYA, *Paradigmanın İflası*, Doz yay., İstanbul 1991, s.39.
8. İ. GÜNEŞ, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniv. yay., Eskişehir 1985, s.80 vd.

medir. Nitekim bir yazarın bunlardan, biraz fazla daraltıcı bir deyim olmakla birlikte "*Kuvayı Milliye Kongreleri*" şeklinde söz etmesi ilginçtir[9].

Bu örgütlerin hemen hepsi, ilk aşamalarda Batılı devletlerden "ricacı" olduktan ya da "bilgilendirme" faaliyetlerinde bulunduktan sonra, silahlı direniş çabalarına koyulmuşlardır. Örneğin Trabzon Muhafazaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, kuruluşundan kısa süre sonra bu yola girmiştir[10]. Askeri konuların önplanda yer aldığı Alaşehir Kongresi iki hafta kadar sonra Ali Fuat Paşa komutasındaki askeri harekete yol açmıştır[11].

Kongre tipi örgütlenmelerin yaygınlığının bir başka nedeni uluslararası durumla ilgilidir. Paris'teki barış konferansını Wilson İlkeleri adına etkileyebilmenin yolu örgütsel ve temsili yapıların oluşturulmasından geçiyordu.

Uluslararası alanla ilgili bir başka etken, Sovyet Devriminin muhtemel rolüdür. 1917 devrimi, "Sovyetler", yani o zamanki Osmanlıca karşılığıyla "Şuralar" şeklinde örgütlenerek iktidara gelme modellerini geliştirmişti. Bunlar Ortadoğu'da da etkili olmuştur. 1920 Baku Kurultayı bu bağlamda anılabilir. Elviye-i Selase bölgesindeki örgütlenme modellerinde "Şura" isminin seçilmiş olması kuzey komşudan gelen etkileri de göstermektedir[12].

Kuşkusuz, "Sovyet" ve "Şura" çağrışımlarını abartmamak da gerekir. Bu tarz temsili örgütlenme modeli yalnız Elviye-i Selase'ye özgü değildir, bütün Anadolu ve Trakya'da yaygındır. Bu örgütler ise "Şura" adını değil, "kongre" sözcüğünü seçmişlerdir. Ayrıca, Osmanlı-İslam bağlamında "Şura" yerleşik bir gelenektir. O kadar ki, Mütareke döneminde Saray ve hükümetinin düzenlediği bir danışma toplantısı "Şura-yı Saltanat" adını taşımakta, öte yandan İstanbul'daki Milli Kongre hareketi de bir "Milli Şura" toplanmasını talep etmektedir.

Özetlemek gerekirse, yerel kongreler biçiminde örgütlenme eğiliminin asıl dinamosu, güvenlik ihtiyacı ve varolan resmi ya da özel kurumların bunu karşılamaya yetmemesidir. Kongre tarzı örgütlenme yeni tipte bir örgütlenme modelidir. Başlama noktası da esas olarak özsavunma fik-

9. Ş. S. AYDEMİR, *Tek Adam*, c.I, Remzi ktb., İstanbul 1964, s.161 vd.
10. M. GOLOĞLU, *Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, KTÜ yay., Trabzon 1981, s.18.
11. T. GÖKBİLGİN, *Milli Mücadele Başlarken*, c.II, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1964, s.1.
12. İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, s.169

ridir. Yerel kongreler bu anlamdaki fizik savunmanın siyasal ve temsili cihazları olarak belirmektedirler.

2. Öncülük

Yerel hareket ve kongrelerin öncülüğünü *yerel önderler* yapmışlardır. Örgütlenmenin başını çekenler eşraf, serbest meslek sahipleri, aydınlar, ulema, tüccar, esnaf, din adamları gibi kategoriler olmuştur[13]. Bölge ve yörelere göre, bu unsurların her birinin nispi ağırlığı artmış ya da eksilmiştir.

Örneğin, Büyük İzmir Kongresi (17–19 Mart 1919) bütün bu unsurları içeren tipik bir alaşım niteliğindeydi. Nitekim kongreden İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine çekilen telyazılarında "Biz çeşitli halk sınıflarının delegeleri, Türk halkının milli iradesine uyarak kongre halinde toplandık" denmesi bu birleştirici tabloyu dile getirmektedir[14]. İzmir ve bölgesinde işgalin başlamasından bir süre sonra, bölgede çete ve milis hareketleri önplana geçmiş, ama arkasından bu defa da Balıkesir bölgesinde başlayan kongre hareketleri "aydınlar önderliğinde" ve aydın ağırlıklı olarak kendini göstermiştir[15]. Batı bölgelerindeki kongre hareketlerinde subaylar ya da subay kökenliler son derece az sayıdadır[16]. Sınır Doğu bölgesinde de eşraf ağırlıklı bir girişim görülmektedir. Ancak burada ilk başlarda ordunun ileri gelenlerinin ivme verici rol oynadığı görülmüştür[17] Erzurum'daki ilk Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesinin ise, başlarda Kazım Karabekir Paşanın isteksiz ve hatta karşı tavırlarına rağmen, yerel sivil unsurlarca kotarıldığı anlaşılmaktadır[18]. Ancak Karabekir bundan sonraki kongreleşme hareketini desteklemiştir.

13. E. B. ŞAPOLYO, *Kuvayı Milliye Tarihi (Gerilla)*, Ankara 1957, s.20.
14. akt. B. UMAR, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi yay., Ankara 1974, s.73.
15. A. AYHAN, "İzmir'in İşgali Sırasında Balıkesir", s.50.
16. Ancak, İzmir Büyük Kongresi (Mart 1919), Vali Nurettin Paşa'nın girişimine çok şey borçlu olmuştur (L. MÜFTÜLER, *Denizli Heyeti Milliyesi*, Balıkesir 1974, s.3-4).
17. S. ÖNAL, *Milli Mücadelede Oltu*, Ankara 1968, s.40-41; N. GÖYÜNÇ, "Milli Mücadelede Sivil ve Askeri İdare İlişkileri", s.220.
18. Mustafa Sabri Ertuğ'un yayınlanmamış anıları (akt. U. MUMCU, "Kazım Karabekir Anlatıyor/8", *Cumhuriyet*, 30.6.1990, s.6).

Bu katmanlar, Osmanlı-Türk toplumunun orta sınıflarına ya da "ulusal burjuvazi"sine tekabül etmektedir. İttihat ve Terakki iktidarının "Türkçü" politikaları ile "milli iktisat" uygulamalarının bu katmanların sınıfsal konumunu ve ulusal bilinçlerini beslemiş olduğu kolayca tahmin edilebilir. Nitekim, İzmir Büyük Kongresi'nden çekilen ve yukarda değinilen telyazısındaki şu ibareler bu açıdan öğreticidir: "Türk unsurunun üretici, öteki unsurların ancak mübadeleci durumda bulunması yüzünden, kıyılardaki ticaret kapılarının elden çıkması, Türk ırkının ekonomik yönden esir durumuna düşürülmesi anlamına gelecek..."(tir)[19].

Örgütleyici kadroların sınıfsal dokusu açısından önplana çıkan kategori ise, yukarda da belirtildiği gibi, sınırları oldukça silik bir kavram olmakla beraber, *"eşraf"* kesimidir. Örneğin, İkinci Balıkesir Kongresi'ne (26–30 Temmuz 1919) katılan 48 kişiden 39'u kendilerini "eşraftan" diye niteleyip kararları böyle imzalamışlar ya da zabıtlara bu şekilde geçirilmeyi istemişlerdir[20]. Alaşehir Kongresi için de bu saptama yapılabilir[21]. Balıkesir Kongrelerinin "aydınlar öncülüğünde" kotarıldığını söylemek ise[22], bunlarla çelişen bir durum sayılmamalıdır. Bu farklılık görüntüsü, aynı objeye değişik açıdan bakılmasından doğmaktadır. "Eşrafın aydın olmayacağı" gibi bir kural bulunmadığı gibi, eşrafın özellikle Batı'da, aydınların önemli bir kanadı sayılması da gerekir. Kongre ve dernek belgeleri başta olmak üzere pek çok tarihsel kaynak, bunların genel ve siyasal kültür düzeylerinin yüksekliği konusunda şaşırtıcı örneklerle doludur.

3. İttihatçıların Rolü

Yerel cemiyet ve kongre tipi örgütlenmelerde İttihatçıların oynadıkları rol üzerinde önemle durmak gerekir.

19. B. UMAR,*İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, s.73–74.
20. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.118-120.
21. Bu kongreye katılan Alaşehir delegelerinin kimlik ve yaşam öyküleri için bkz. E. KONUKÇU, "Milli Mücadelenin Başlangıcında Alaşehir", *Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi*, Anadolu matbaacılık, İzmir 1988, s.23-25.
22. A. AYHAN, "İzmir'in işgali sırasında Balıkesir", s.50.

Bütün bu kuruluşlarda İttihatçılık şiddetle yerilmekte ve reddolunmaktadır. Bununla birlikte, az sonra açıklanacağı gibi, yerel örgütleyicilerin çok büyük bir bölümü eski İttihatçılardan ya da sempatizanlarından oluşmaktadır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası yandaşlarının genelde uyuşmacı ve teslimiyetçi bir tavır içersinde olmalarına karşılık, İttihat ve Terakki kökenli unsurlar ya da İttihatçılık sempatizanları, gerek İstanbul'da gerekse Anadolu ve Trakya'daki örgütlenmelerde öncü rol oynamışlardır. Bununla ilgili bilgileri vermezden önce, bu tavrın nedenleri üzerinde kısaca durmakta yarar vardır.

İttihatçı hareket, doğuşu itibariyle radikal ve ihtilalci, iktidardaki icraatları açısından da milliyetçi özellikler göstermiştir. Jön Türk muhalefeti, II. Meşrutiyet öncesindeki yapısı ve temsil ettiği çıkarlar bakımından bir küçük burjuva ya da orta sınıf hareketi niteliğindeydi[23]. Onun radikalizmi de büyük çapta buradan kaynaklanmıştır. İktidar yıllarında da bu parti hareketi, ulusal bilincin ve orta sınıfın serpilmesi açısından önemli roller oynamıştır. Büyük Savaş yenilgisi ve İttihatçı önderlerin kaçmasından sonra ise, bu partinin maceracı Merkez'iyle çelişen taşra örgütleri hâlâ ayaktaydı. Bunlar, Merkez'in uğradığı prestij kaybını yaşamamışlardı. Öte yandan, Mütareke ile başlayan İttihatçı avı ve işgal tehditleri, İttihatçılığın taşra kollarına "direnmek"ten başka seçenek bırakmıyordu. Onları yerel kongreler konusunda öncülüğe iten başlıca nedenler bunlardır.

Mütarekeden sonra silinmeyen, mecliste, bürokraside, ordu ve polisteki etkisini sürdüren İttihatçılık, özellikle vilayetlerde en faal siyasal çizgiydi. Ulusal direnişi yoluna koymak için bunların elinde hayli güçlü araçlar vardı. Bu nitelikteki sosyal, siyasal ve kültürel kuruluşların başlıcaları Hilal-i Ahmer, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Türk Ocağı ve bunun yardımıyla oluşan bir siyasal platform olarak Milli Kongre, Karakol Cemiyeti, esnaf örgütleri, Teşkilat-ı Mahsusa, Karakol teşkilatının ardılı olan Mim Mim grubudur.

İttihatçı hareket, savaşın akıbetinin az çok belli olmasından sonra, vilayetlerdeki kamu kuruluşları eliyle ve gizli olarak kendisini savaş sonrasına hazırlamıştı. Marmara ve Karesi bölgesindeki direniş grupları böyle oluştu. İttihatçı kadrolar, Kasım 1918-Mart 1919 arasında yerel cemiyet-

23. İ. TEKELİ/S. İLKİN, "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Yay. O. Okyar/H. İnalcık, Meteksan Ltd. AŞ. Ankara 1980, s.377.

lerin çoğunun kurucusu oldular. Bütün bölgelerde esas aktif ve örgütleyici güç bunlardı. Eşraf ve din adamları bu yolla birleştirilebildi. Bu örgütlenmeler büyük olasılıkla, Enver Paşa'nın 1915'deki buyruklarına göre oluşturulan bir plana da dayanıyordu[24].

İttihatçıların örgütleyici rolü sayısal verilerle de meydandadır. C. Kutay, "milli mücadeleyi başaran Müdafaa-i Hukuk'un 197 şubesinin 164'ü aynen İttihatçı"ydı[25] demektedir. İttihatçıların cemiyet ve kongre çalışmalarındaki aktif ve öncü rolü, dönemin yabancı askeri gözlemcilerince de saptanmıştır. Örneğin, Batı Anadolu'da zemin yoklamaları yapan ve bu arada Balıkesir Kongresi üyeleriyle temas kurduğunu bildiren bir İngiliz askeri görevlisi, yerel liderlerin dörtte üçünün İttihat ve Terakki Fırkası kökenli olduklarını rapor etmiştir[26]. Gerçi, İngilizlerin ve Müttefiklerin "İttihatçı vehmi" hesaba katılırsa, bu oranın abartılmış olduğu da düşünülebilir. Ancak, olayların içinde yaşayanların tanıklığından çıkan sonuç da, özellikle Batı Anadolu örgütlenmesinde İttihatçıların birinci derecede roller oynadıklarını kanıtlamaktadır[27].

Durum buyken, İttihatçıların oynadıkları bu öncü rol uzun süre Türk tarih yazıcılığında (historiyografi) sisli kalmıştır. Bunun nedenleri çok çeşitli olmakla birlikte, genç Cumhuriyet'teki iktidar mücadelelerine ve hesaplaşmalarına özellikle dikkat çekilebilir. 1926 İzmir suikastı girişimi ve bunu izleyen "temizlik" operasyonu ile Mustafa Kemal'in kişisel otoritesinin iyice pekiştirilmesinden sonra, Kemalistler ile İttihatçıların bütünüyle farklı iki grup oldukları görüşü, gerek yerli gerekse yabancı tarihçileri uzun süre etkisi altında tutmuştur[28].

4. Model ve Perspektifler

Kongre tipi örgütlenmelerin tabam Cemiyet'lerdir. Anadolu ve Trakya, Mondros Mütarekesi'ni izleyen günlerden itibaren yoğun bir dernek-

24. E. J. ZÜRCHER, *Milli Mücadelede İttihatçılık* Üçüncü Bölüm.
25. C. KUTAY, *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, ikinci baskı, c.I, İstanbul 1983, s.7.
26. Captain Hadkinson'dan Vice-Admiral Sir J. de Robeck'e, 12/11/1919 (B. ŞİMŞİR, *British Documents on Atatürk, (1919- 1938)*, c.I, TTK yay., Ankara 1973, s.239. Rapor tarihine bakılırsa, söz konusu kongre, 16-27 Eylül 1919 tarihli Üçüncü Balıkesir Kongresi olmalıdır.
27. bkz. C. BAYAR, *Ben de Yazdım*, c.IV, s.1347-1348.
28. E. J. ZÜRCHER, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s.129.

leşme olayına sahne olmuştur. Cemiyet ve kongreler devletle herhangi bir organik bağ içinde olmadıkları gibi, henüz Kemalist önderliğin de ortaya çıkmadığı bir dönemde örgütlenmişlerdir. Bu anlamda, hem *sivil toplum kuruluşları* hem de *kendiliğinden* (spontane) oluşmuş organizmalar durumundadırlar. Cemiyet ve kongrelerin önemine değinen Rıza Nur'un, "Her tarafta *bi'nefsihi* (kendiliğinden) bir kaynaşma başlıyor" demesi, kongrelerin padişah ve hükümete rağmen toplandığını vurgulaması dikkat çekicidir[29]. Bu durumda, ulusal ve toplumsal bir tabana oturan bu harekete "*Anadolu İnkılâbı*" adının verilmesi doğaldır[30]

Dolayısıyla, yerel kongre biçiminde örgütlenme modeli açıkça "*aşağıdan yukarı*" bir karakter göstermektedir.

Yerel kongreler, siyasal coğrafyaları ve etki alanları bakımından dar çerçeveli, *ulusaltı* birimdirler. Şu var ki, bu dar kalıplarla yetinmemek ve sürekli daha geniş birleşmeleri hizalamak da bunların bir özelliğidir. Hatta asıl önemli potansiyelleri bu noktadadır. Bu büyüme isteği ve ufuk genişliği birkaç noktadan yakalanabilir.

Bir kere, en dar anlamıyla yerel kongreler bir üst düzeye, yani yöresel çerçeveye ve oradan da bölgesel ölçeğe sıçrama eylemi içindedirler. Elviye-i Selase kongreler grubunun sürekli olarak yerellikten yöreselliğe, oradan da bölgeselliğe yükselme eğilimi gösterdiğine işaret edilmişti. Doğu kongreler grubunu oluşturan iki ayağın, Trabzon ve Erzurum'daki yerel kongre hareketlerinin de hedefi bu olmuştur. Bunların, Erzurum'da bölgesel bir kongre düzenlemek için birbirlerine yolladıkları yazılar, bölgesel kader ortaklığı bilincinin göstergeleridir. Bu noktada, Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetine çektiği 30 Mayıs 1919 tarihli telyazısındaki şu satırlar ilginçtir: "Irkı, dini, tarihi vahdet (birlik) ile beraber mukadderatı müşterek olan Trabzon ve Vilayatı Şarkiyenin (Doğu illerinin) tevhidi mesai (işbirliği) etmesi lazım gelen anı tarihi hulul etmiştir (tarihsel an çıkagelmiştir). Trabzon, vilayetlerimizin nefes borusu ve gözü, ve buralar Trabzon'un belkemiğidir. Trabzon'un bizsiz, dahili vilayetlerimizin de Trabzon'suz yaşaması imkânsızdır"[31]

29. RIZA NUR, *Hayat ve Hatıratım*, c.3, Altındağ yay., İstanbul 1968, s.558-560, 567.
30. MEHMET ARİF, *Anadolu İnkılâbı* (1919-1923), (yayına haz. B. Demirbaş) Arba yay., İstanbul 1987.
31. akt. M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s.52.

Batı Anadolu'daki kongre hareketleri de dar çerçevelerini sürekli genişletme çabası içindeydiler. Burada da kongre hareketleri bir piramit biçiminde yükseliyordu. İlginçtir ki, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Erzurum Kongresi'nden sonra ulusal bir kongrenin toplanması (Sivas) hazırlıklarını yoğunlaştırmışken, aynı tarihlerde Batı Anadolu'da yerel ve yöresel Balıkesir Kongrelerinden sonra, bütün bölgeyi kucaklayacak Alaşehir Kongresi'nin toplanması yoluna gidilmiştir[32]. Şu halde, Doğuda ulusal önderliğin yönetimi altındaki hareket bölgesellikten ulusallığa yükselişi planlarken, Batıdaki kongreciler de yerellik ve yöresellikten bölgesel kongre sistemine yükselişi gerçekleştirmiş oluyorlardı.

Yerel kongre hareketlerinin örgütlenme perspektiflerinin genişliğini gösteren ikinci nokta, bunların *ulusal* bütünleşmeyi de hedef almalarıdır. Bunlar için, bölgesel birleşmenin bir ara durak, ulusal örgütlenmenin ise asıl amaç olduğu söylenebilir. Sınır Doğu kongreler sistemi, Birinci Ardahan Kongresi'nden başlayarak (3–5 Ocak 1919) "Anavatanı kurtarmak" parolasında ısrarlı olmuştur[33]. Kuzeydoğu kongreler sistemini oluşturan Trabzon ve Erzurum'daki yerel hareketlerde de aynı bilinç görülmektedir. Trabzon Muhafaza-i Hukuk–ı Milliye Cemiyeti Kongresi'nin, Vilayat–ı Şarkiye Müdafaa–i Hukuk–ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesine çektiği 30 Mayıs 1919 tarihli telyazısında geçen "Anadolulular" deyimi[34] bölgeselliği aşan bir bilince ve örgütlenme isteğine işarettir.

Batı Anadolu kongreleri sisteminde de durum böyledir. Bu bölgedeki bütün kongrelerde vatanın kurtarılması (istihlas–ı vatan) için ortak program oluşturma ve birlikte çalışma isteği açıkça vurgulanmıştır. En küçük yerel birimlerde de görülen budur. Örneğin, muhtemelen Temmuz 1919'da "Muğla görüşü"nü saptayan yerel önderler, ulusal birleşmeyi amaçladıklarını ilan etmişlerdir. Bunlar daha sonra "Sivas İçin Muğla Kongresi"nde (20–31 Ekim 1919), "Şarktaki harekatla Garp'taki harekatımızın hedefi bir olmalıdır" parolası altında birleşmişlerdir[35].

Bu konuda, ulusal önderliğin damgasını taşıyan Erzurum Kongresi ile bundan üç gün sonra toplanan ve Kemalist önderliğin etkisini taşımayan İkinci Balıkesir Kongresi (26 Temmuz 1919) arasındaki paralellik il-

32. Ş. TURAN, "Milli Mücadele Dönemindeki Kongreler Arasında Alaşehir Kongresi'nin Yeri", *Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi*, s.43–44.
33. F. KIRZIOĞLU, *Milli Mücadelede Kars I*, s.12.
34. bkz. M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s.53–54.
35. Ü. TÜRKEŞ, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, s.316, 335–336.

gınçtir. İkinci Balıkesir Kongresi de, tıpkı Erzurum Kongresi gibi, yöresel kurtuluşu değil ulusal kurtuluşu hedef seçmiştir. Bu, "Anadolu'da ortak bir kamuoyunun oluştuğunu" gösterir[36].

Bu açıklamalar, yerel kongrelerin sadece kendi bölgelerini kurtarmaktan ibaret dar bir perspektife sahip bulunmadıklarını ortaya koymuş olmalıdır. Olsa olsa, bunların etkinlik alanları bakımından bölgesel oldukları söylenebilir.

B – Temsil

Mütareke döneminin çok büyük bir bölümünü, Osmanlı anayasal sistemi fiilen parlamentosuz geçirdi. İngilizlerin baskısıyla Padişah Vahdettin'in Meclis–i Mebusan'ı feshetmesinden sonra (21 Aralık 1918), yeni ve son meclisin toplanması için 12 Ocak 1920 tarihine kadar uzunca bir zaman geçmesi gerekti. Seçimlerin yapılması ve son Meclis–i Mebusan'ın toplanması da Anadolu hareketinin baskısıyla oldu. Bu meclisin de İngiliz işgalinden sonra (16 Mart 1920) çalışamaz duruma düşüp faaliyetlerini tatil kararı almasından sonra ise, Osmanlı sistemi yine parlamentosuz kaldı. Bu seçimsiz, meclissiz ve temsilsiz düzen, hükümetlerin meşruluğunu da sürekli olarak sallantıda tuttu. Bunun sonucunda, Osmanlı Devleti etkisiz ve yönetemez duruma düştü.

Yerel kongreler dünyasında ise durum farklı gelişiyordu. Bunlar, seçim yoluyla temsil mekanizmaları yaratmışlardır. Bu sayede, meşruluk sorununu da büyük ölçüde çözmüşler, aldıkları ya da alacakları kararları uygulatma gücüne de sahip olmuşlardır. Kısacası, *seçim*, *temsil*, *meşruluk* ve *yaptırım gücü* gibi yapı taşları kongre sistemlerinin temeli olmuştur.

Burada ilkin, *meşruluk* ve *temsil* arasındaki bağlar araştırılacak, daha sonra da *temsil gücü*'nün pratikteki değeri sınanacaktır. Kongrelerin *yaptırım gücü* de bu ikinci çerçeveye giren bir konudur.

36. K. KAHRAMAN, *Milli Mücadele*, Ağaç yay., İstanbul 1992, s.48.

İşgallerin gönüllülerle önlenememesi, direniş örgütlenmesinde yeni bir aşamaya geçilmesini adeta zorunlu kılıyordu. Şöyle ki, direniş artık yalnız gönüllü katkılarla değil, hem insangücü hem de mali-maddi kaynak sağlamak için konacak *yükümlülükler* (mükellefiyetler) yoluyla da yürütülecekti. Bu ise devletin bazı işlevlerinin yüklenilmesi demekti ki, bunun için de iki sorunun aşılması gerekiyordu: *meşruluk* temeli sağlanması ve mükellefiyetlerin yerine getirilmesi için bir *yaptırım gücü* oluşturulması.

Özellikle kongreler bunların sağlanmasının başlıca aracı olmuşlardır. *Temsil* ve *seçim* temeline dayalı kongreler, kararların alınması ve uygulanması için doğmuş organlar durumundadır. Seçim yoluyla temsil mekanizmasına gidilmesi, direnişçi örgütlenmenin meşruluğu açısından bir temel unsurdu.

Gerçekten de, bu dönemde görülen Kuva-yı Milliye tipi ya da kitlesel direniş hareketlerinden (Maraş, Antep, Urfa, Kilikya) farklı olarak, kongre tarzı örgütlenme modelinde aşağıdan yukarı doğru bir seçim ve temsil ağı oluşmaktadır. Yetki ve görevler bu yolla meşrulaştırılmaktadır. Cemiyetler, "heyet-i müteşebbise"ler dışında, genel kurullarının seçtiği ve temsil gücüne sahip "heyet-i merkeziye" ya da "heyet-i idare"lerce yönetilmektedir. Daha üst düzeyde ve adeta konfederatif tarzda birlikler oluşturmak için düzenlenen ve bu kitabın asıl konusunu oluşturan kongrelere de, derneklerin ve bölge sakinlerinin seçtiği temsilciler katılmaktadır.

Bu kongrelerde delegelerin temsilcilik belgeleri dikkatle incelenmekte, "*mazbatalar*"a özel bir önem verilmektedir[37]. Aynı şekilde, cemiyet ya da kongre gücü adına dış temaslarda bulunacak "*murahhaslar*" için de âdeta, birer diplomatik belge olan "*itimatnameler*" düzenlenmektedir[38]. Cemiyetya da kongrelerin saptadığı ilke ve yönergeler dışına çıkan murahhasların azledildiği de olmuştur. Örneğin, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına temaslarda bulunmak üzere İstanbul'a gönderilen heyet üyelerinden Ömer Fevzi, burada ABD mümessilliğine başvurup "Amerikan mandası" talebinde bulunduğu için Cemiyet tarafından azledilmiştir[39] Bu örneğin, TBMM döneminde buna benzer bir sonuçla karşıla-

37. Erzurum Kongresi'nde Trabzon delegelerinin bu konudaki duyarlılığı için bkz. M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s.179.
38. bkz. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.135, 169; F. KIRZIOĞLU, *Milli Mücadelede Kars I*, s.13.
39. "Gümüşhane Delegesi Zeki Bey'in Hatıra Notları" (M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s. 173-174).

şan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in durumunu çağrıştırmaması imkânsızdır.

Temsil olayı, kurumsallaşmanın *sivil* karakterini de vurgulamakta ve pekiştirmektedir. Bu durum, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının doğrudan etkisini taşımayan kongre hareketlerinin hemen hemen hepsinin zaten ortak niteliğidir. Temsil olayının sivilleşmeye etkisi, asıl Mustafa Kemal ve arkadaşlarının etkin ve önder durumunda oldukları kongrelerde önem kazanacaktır. Bunun da dönüm noktası Erzurum Kongresi'dir. Burada, askerlik görevinden ayrılan ve askeri kimliği ve yetkileri son hulan Mustafa Kemal'i yine güçlü kılmaya devam eden faktör, sadece asker arkadaşları tarafından (özellikle Kazım Karabekir) desteklenmeye devam etmesi değil, aynı zamanda Erzurum Kongresi'ne ve kongrenin oluşturduğu Heyet-i Temsiliye'ye başkan seçilmiş olmasıdır. Kaynağını sivil temsilden alan bu yeni meşruluk güvencesi, Mustafa Kemal'i de askeri örgütlenme ve direnişe tanıdığı öncelikten, sivil ve siyasal faaliyete ağırlık verme yönüne doğru çekecektir[40].

Temsil olayının bir başka önemli yanı, burada, sıradan cemiyetlerin günlük işleyişi içinde bir temsil mekanizmasının değil, bölgenin ve giderek ülkenin kaderine el koyan geniş tabanlı kongrelerin getirdiği bir *siyasal temsil* olayının ortaya çıkmasıdır. Kars'taki ilk Büyük Kongre'ye (30 Kasım 1918) katılan halk mümessillerinin kendilerini "*milletvekili*"[41] diye sanlandırmış olmaları çok ilginçtir.

Temsil ilişkilerinin işleyişinde fırka ve benzeri "*aracı kuruluşları*" dışlayan bir *saflık* aranışı da dikkati çekmektedir. Bunun ilk örneklerinden birine, 7 Kasım 1918'de kurulan Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin Edirne Merkez yönetiminin "Trakyalılara Beyanname"sinde rastlamaktayız. Burada, "her fırkanın fevkinde (üstünde) bir Heyet-i Vahdet" (birlik) yaratılması gereği vurgulanmıştır[42]. Bundan sonraki bütün cemiyet ve kongre faaliyetlerinde de "fırkacılık" ve özellikle "İttihatçılık" karşısında kesin tavır alınacaktır. "Fırka" (parti) temelli tek kongre ve iktidarlaşma örneğine, Oltu İslam Şura Hükümeti olayında rastlanmaktadır. Bu istisna dışında, "*fırkasız temsil*" ya da "*saf temsil*" rotasının bütün kongre hareketlerine egemen olduğu söylenebilir. Birinci TBMM dönemindeki durum da ilk başlarda böyle olacaktır.

Görülüyor ki, bu dönemde temsil olayı büyük önem taşımıştır. Yarışan ya da çarpışan siyasal güçlerden hiçbiri, temsil kozunu arkasına alma-

40. P. DUMONT, *Mustafa Kemal*, Edition Complexe, Bruxelles 1983, s.44-45.
41. F. KIRZIOĞLU, *Milli Mücadelede Kars I*, s.8.
42. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.131, c.II, s.35 (metin).

dan ortaya çıkamamaktadır. Yerel kongrelerle ulusal kongreyi toplayanların bu ihtiyacı duydukları ve bilinçli bir şekilde bu yola gittikleri açıktır. Meclis–i Mebusan'ın toplanık olmamasından dolayı temsil dayanağı ve dolayısıyla siyasal gücü zayıflayan İstanbul hükümetleri de bu zaaflarının farkındadır. Bunlar da, meclislerin yeniden toplanması tezine karşı çıkamamaktadır. Öte yandan İstanbul hükümetleri, kongrelerin temsil gücünün bulunmadığı yolunda görüşler ileri sürmekle, temsil olayına verdikleri önemi de itiraf etmiş olmaktadırlar. Aynı hükümetler, bölgesel kongrenin (Erzurum) değerini küçümsemeye çalışırken[43] ulusal kongrenin (Sivas) toplanmasından büyük tedirginlik duymakta, bunu engellemek için askeri müdahale yolları aramaktadırlar[44].

Temsil olayının kazandığı önem o kadar açıktır ki, Cemiyet–i Ahmediye ya da Teali–i İslam Cemiyeti gibi odaklar bile, Kuzeybatı Anadolu'da etkinlik sağlayıp, sonra da "kongre akti" yoluyla temsili güç ve meşruluk kazanmak niyetindedirler[45].

Trakya'da ve özellikle Batı Trakya'da görevli olup Fransız mandası için özel bir çaba gösteren Fransız istihbarat subaylarının da tutumu farklı değildir. Bunların, manda için Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti gibi temsili değeri yüksek kuruluşları sıkıştırmaları, temsil olayının değerini kabul ettiklerini gösteren bir örnektir[46].

Görülen odur ki, Mütareke döneminde uygulanmak istenen birbirine karşıt siyasetler bile, hemen hemen bir noktada, "temsil yoluyla meşruluk" sağlamanın önemi konusunda görüş ve davranış birliği içindedirler. Osmanlı hükümetlerini ve Sarayı, Meclis–i Mebusan'ı yeniden toplantıya çağırmak zorunda bırakacak olan asıl itki de buradadır.

2. Temsil Gücü

Yerel kongrelerin temsil gücü pratikte ne olmuştur? Bu hareketlerin mantığında varolan *meşruluk–seçim–temsil* bağı fiilen kurulabilmiş

43. Dahiliye ve Harbiye Nazırlarından Elaziz Valisi Galip Beyefendiye talimat: "... Erzurum'da kongre namı altında bir kaç kişi toplanarak..." (Belge: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1981, s.74-77).
44. bkz. A. GÖZE, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*, 3.baskı, Beta yay., İstanbul 1989, s.50-54.
45. Mustafa Kemal Paşa'nın 27-28 Şubat 1336 tarihli talimatından *(Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, s.82-84).
46. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.228-231; K Ş. BATIBEY, *Batı Trakya Türk Devleti* (bütün kitap).

midir? Burada ele alınacak olan soru budur. Konu, "*yaptırım gücü*"yle de ilgilidir.

Kurtuluş Savaşı örgütlenmesini lider eksenli bir şekilde kavrayan ve anlatan yazarlar genellikle yerel kongre hareketlerini ihmal etmişlerdir. Hatta bu hareketlere değinen bazı araştırmacıların, bunların temsil gücünü küçümsedikleri dikkati çekmektedir. Bunun tipik bir örneği, Sabahattin Selek'in "*Anadolu İhtilâli*" başlıklı kitabından verilebilir. Yazar, "Geniş bölgeleri ve Sivas'ta bütün Türkiye'yi temsil ettikleri iddiası ile toplanan bu kongrelere topu topu 300 kişi katılmıştır" demektedir[47] Kongrelerin temsil gücünün zayıflığını ileri süren bu iddia, ulüsal ama eksik katılımlı Sivas Kongresi açısından doğru, buna karşılık yerel kongreler açısından son derece temelsizdir.

Bir kere, yerel kongre tipi örgütlenmeler Selek'in ileri sürdüğü gibi, "İzmir'in işgalinden sonra" yapılanlardan ibaret değildir. Bu işgalden çok önce, gerek Sınır Doğu bölgesinde gerekse İzmir'de önemli kongreler toplanmıştır. Ayrıca Sınır Doğu'da, "Şura hükümetleri" ve hatta "devletçikleri" oluşturulmuştur ki, bunların hepsi demokratik temsile dayanmışlardır.

İkincisi; S. Selek'in iddiasının aksine, "İzmir'in işgalinden (15 Mayıs 1919) sonra Anadolu ve Trakya'da toplanan kongreler" (Sivas dahil) sekiz taneden ibaret değildir. Bu kitapta bunların en önemlilerinden olarak yirmi kadarına işaret edilmiştir.

Öte yandan, Selek'in adını andığı kongrelerden sırf Üçüncü Büyük Edirne Kongresi'ne 236 kişi[48], hiç yer vermediği İzmir Büyük Kongresi'ne de 165 kişi[49] katılmıştır. Sadece bu iki kongredeki delege sayısı 401'i bulmakta, böylece Selek'in verdiği 300 rakamını şimdiden aşmaktadır. Yine değinilmeyen Kars Büyük Kongresi'ne de 131 temsilci katılmıştır[50]. Bir başka bölgesel kongre olan Erzurum Kongresi'ne de 56 kişinin katıldığı gözönüne alınırsa[51], sırf bu dört büyük kongre için bile toplam 588 sayısına

47. S. SELEK, *Anadolu İhtilâli*, 6. basım, Cem yay, İstanbul 1976, s. 105-106.
48. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.250.
49. Z. SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c.I, s.174.
50. A. E. GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.89.
51. C. Dursunoğlu 54, M. Gologlu 56, M. F. Kansu 57 kişiden söz etmektedirler. Genelkurmay arşivlerine dayanan Z. Başar (*Erzurum Kongresi*, s.60-64) 62 üyenin adlarını vermektedir. Ayrıca bkz. M. ŞENGİL, *Erzurum ve Sivas Kongreleri*, Yüksek Lisans Tezi, İÜ, İstanbul 1989, s.55.

ulaşılır. Daha küçük ölçekli kongrelere katılan temsilci sayısı bu rakamlara eklenmelidir. Bunların da çoğunluğu yeni kişilerden oluşmaktadır.

Bu kitapta ele alınan 28 kongreye katılan delege sayıları, bunları veren kaynaklarla ilgili kısaltmalarla birlikte şöyledir[52]:

Kars İslam Şurası	?	
Birinci Kars Kongresi	?	
Kars İslam Şurası Büyük Kongresi	70	(GÖK,69)
Birinci Ardahan Kongresi	8	(GÖK;79)
İkinci Ardahan Kongresi	20	(GÖK,80)
Büyük Kars Kongresi	131	(GÖK,89)
İzmir Büyük Kongresi	165	(ZS,I,174)
Birinci Balıkesir Kongresi	?	
Erzurum Kongresi	56	(GOL,Erzurum)
İkinci Balıkesir Kongresi	48	(Tİ,172-3)
Birinci Nazilli Kongresi (ab)	16	(Tİ,186-9)
Alaşehir Kongresi	46	(Tİ,186-9)
Muğla Kongresi (ab)	32	(TŞ,317)
Sivas Kongresi	31	(GOL,Sivas)
Üçüncü Balıkesir Kongresi	35	(Tİ,172,208,OE)
İkinci Nazilli Kongresi	52	(ZS,II,100,Tİ,219)
Üçüncü Nazilli Kongresi	18	(Tİ)
Birinci Edirne Kongresi	?	
Sivas İçin Muğla Kongresi	8	(TŞ,335)
Dördüncü Balıkesir Kongresi	?	
İkinci Edirne Kongresi	?	
Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi	63	(ÖNAL 63)
Beşinci Balıkesir Kongresi	58	(Tİ,236-7)
Lüleburgaz Kongresi	67	(ZS,II,403)
Üçüncü Büyük Edirne Kongresi	236	(BIY,I,250)
Afyon Kongresi	?	
Pozantı Kongresi (5.8.1920)	75	(HAT,63-65)
Pozantı Kongresi (8.10.1920)	60	(ENER,GÖY,220).
TOPLAM	**1295 delege**	

52. Kısaltmalar: ab/adı bilinenler, GÖK/Gökdemir, ZS/Z. Sarıhan, GOL/Goloğlu, Tİ/Tekeli-İlkin, TŞ/Türkeş, OE/Ozan Erözden, BIY/Bıyıklıoğlu, HAT/Hatipoğlu, GÖY/Göyünç.

Görüldüğü gibi, burada ele alınan 28 kongreden, katılım sayıları az çok bilinen 19'unun toplam temsilci sayısı, S.Selek'in verdiği rakamın dört katı kadardır. Temsilci sayısı bilinmeyen 7 kongre daha vardır. Listede (ab = adı bilinen) diye gösterilen iki kongreye ise çok daha fazla sayıda delegenin katıldığı açıktır. Bu durumda, 1918-1920 döneminde bu türden kongrelere katılan temsilci sayısının 1500 civarında olması çok muhtemeldir. Bazı kişilerin birden fazla kongreye delege olarak katılmış olmaları hesaba katıldığında bile, bu dönemde temsil ilişkisine giren en az 600 civarında "*kongreci*"den söz edilebilmelidir. Örneğin, dört büyük bölgesel kongre sisteminin üst kongreleri olarak Büyük Kars Kongresi'ne 131, İzmir Büyük Kongresi'ne 165, Erzurum Kongresi'ne 56, Üçüncü Büyük Edirne Kongresi'ne de 236 üye, yani toplam 588 delege (değişik isim) katılmış durumdadır.

Bu dönemde, işgal altındaki topraklardakiler de dahil, Türk-Müslüman nüfusun 8-10 milyon civarında olduğu göz önüne alınırsa, bu rakamların dile getirdiği temsil ve vekâlet gücünün ne kadar yaygın ve köklü olduğu da kolayca anlaşılır.

Üstelik bu temsil mekanizmaları *dar bölgeli* olmaları ve *çok sık yenilenmeleri* bakımından da etkileyici karakterdir. Böylece, temsil edilen/eden arasındaki mesafe kısalmakta, temsil ilişkisi sıklaşmakta ve daha sahici bir nitelik kazanmaktadır. Nitekim, bu kitapta esas alman kongreler bölgelere göre gözden geçirildiğinde, aşağı yukarı bir buçuk yıllık bir zaman aralığında Sınır Doğu bölgesinde 6, Batı Anadolu'da 11, Trakya grubunda da 4 kongre toplandığı görülür.

Toparlamak gerekirse; 1918-20 arasında 8-10 milyonluk nüfusuyla Türkiye, bir buçuk yıl içinde en az 600 yerel önder ("kongreci") etrafında dönen ve yaklaşık olarak 1500 defa kurulan/yeniden kurulan, yaygın ve sık dokunmuş bir "temsil ilişkileri ağı"na sahne olmuştur. Bir karşılaştırmayla bunu tamamlayacak olursak, 1983-1992 tarihleri arasındaki 50-60 milyonluk Türkiye'de kural olarak ancak 5 yılda bir, merkezi sisteme (TBMM) bağlı olarak ve 400 ya da 450 milletvekili çerçevesi içinde yaşanan bir seçim ve vekâlet sistemi varolmuştur[53].

Görülüyor ki, günümüzle karşılaştırmalı sayılar açısından bile kongreler dönemindeki seçim ve vekâlet ilişkisinin ciddiyeti tartışma götürmez

53. 17 Mayıs 1987 tarih ve 3361 sayılı yasayla 1982 Anayasasının 75. maddesi değiştirilerek milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmıştır.

bir gerçektir. Bu düzeyin, Osmanlı sistemindekinden kat kat üstün olduğu açıktır.

Bu saptama, *katılma* olayı açısından da geçerlidir. Bu dönem Türkiyesi yerel-siyasal katılma açısından çok zengin bir görünüm içindedir. Bu nedenle de, kongrelere katılanların sayısını düşük gösteren ve kongrecilerin hemen hemen aynı kişiler olduğunu ileri süren S. Selek'in görüşlerini paylaşan C. Erikan'ın, katılmanın düşüklüğünü ileri süren, azgelişmişliğin bunda rol oynadığını belirten, 1919'da halkın çoğunluğunun her şeyi kendi iradesi dışındaki güçlerden beklediğini savunan görüşlerinde de isabet yoktur[54].

Dikkat çeken bir başka nokta da, kongrelerde değişik yörelerin dengeli bir şekilde temsiline değer verilmesidir. Özellikle, kongrelerin çalışma düzenlerinde buna özen gösterildiği görülmektedir. Örneğin, Büyük İzmir Kongresi (17-19 Mart 1919) başkanlık divanının oluşumunda, Batı Anadolu'daki bütün mülki birimlerin temsili sağlanmış, dengeler kurulmuştur[55].

Kuşkusuz, kongreler çevresinde oluşan seçim ve temsil ağı, genellikle varlıklı ve okur-yazar tabakaları içermekte, yoksul ve emekçi katmanları dışlamaktadır. Kongre hareketlerinin orta sınıf karakterli (eşraf, aydınlar, tüccar, serbest meslek sahipleri, vb.) oluşları, burada bir kez daha hatırlanmalıdır. Ancak şu var ki, Osmanlı resmi ve fiili siyasal yapısı içinde de, söz konusu halk tabakaları seçim ve temsil şebekesine dahil edilmiş değillerdi. Seçme ve seçilme hakkı "sınırlı oy" esasına dayanıyordu ve varlıklı sınıfların üyelerine açık bir alan oluşturuyordu. Bu bakımdan, kongre hareketlerinin kurduğu seçim ve temsil mekanizmasının halk sınıflarına kapalılığı, Osmanlı sistemine oranla bir gerileme ifade etmez. Aksine, siyasal hareketlilik ve canlılık sayesinde (mitingler, vb.) bu katmanlar da siyasal bakımdan eskiye oranla daha aktif duruma gelmişlerdir.

Kaldı ki, Osmanlı sisteminde görülmedik bir açılım örneğine, bu kongre hareketlerinden birinde rastlamak da mümkündür. Bu, seçilme hakkının köylüleri de içerecek şekilde kullanılması isteğidir. Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Merkeziyesi'nin, Büyük Edirne Kongresi (9-14 Mayıs 1920) ile ilgili hazırlıkları sırasında almış olduğu şu karar (2 Mayıs 1920) bu açıdan son derece dikkat çekicidir: "Nahiyeler namına intihap edilecek (seçilecek) murahhasların (delegeler) muhtelif ce-

54. C. ERİKAN, *Kurtuluş Savaşımızın Tarihi*, Gerçek yay., ("100 soruda dizisi"), İstanbul 1971, s.53.

55. bkz. Z. ARIKAN, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1989, s.65-66.

reyanları (akımları) temsil edecek zatlardan ve tercihen *köylülerden* olmasına çalışılacaktır"[56].

Ayrıca, delegelerin ya da yerel önderlerin kitle ile olan bağlarını sürekli canlı tutmaya çalışmaları, bunların ve örgütlerinin temsil gücünü de beslemektedir. Mahmut Celal (Bayar) Bey'in "İttihat ve Terakki Katib–i Mes'ulü" sıfatıyla yazdığı 7 Ocak 1919 tarihli bir mektupta, "Fırkacılıkta temas, en büyük amil–i muvaffakiyettir" (başarı nedenidir) ifadesi bu gerçeğe işaret etmektedir[57].

Nihayet, temsile dayalı yapılanmanın getirdiği meşruluk ve inandırıcılık, kongrelerin *yaptırım gücü*'nü de beslemektedir. Kararların uygulanabilmesi bu sayede mümkün olabilmiştir. Denizli'deki durumun canlı tanığı olan şu satırlar, bunu çok iyi anlatmaktadır: "*Heyeti milliye bütün milletin malı olduğu için* memlekette asayiş çok iyi idi.. En ufak zabıta vakası işitilmiyordu.. Kuvvetli men'i müskirat (içki yasağı) tatbik ediliyordu"[58]. 12 Temmuz 1919'da kurulan Denizli Heyet–i Milliyesi, bir Riyaset (Başkanlık) dairesi ile altı şubeden oluşuyor, bu görevlere getirilecek kişiler seçimle belirleniyordu. Bu örgüt, bir polis ve jandarma teşkilatı kurmak ve bunların yanı sıra köy ve mahalle idare heyetlerini de kendi doğal üyesi saymak suretiyle, esaslı bir yaptırım gücüne de kavuşmuş durumdaydı[59]. Böylece burada da, seçimler meşruluğun, meşruluk da etkinliğin (yaptırım gücü) güvencesini oluşturuyordu.

C – Organlaşma

Yerel kongreler tipindeki örgütlenmelerin iç yapıları, basit ve tek hücreli değil, oldukça karmaşık (complexe) ve ayrışmış (différencié) karak-

56. akt. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.250 (abç).
57. akt. İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, s.57 f.
58. L. MÜFTÜLER, *Milli Mücadelede Denizli Heyet-i Milliyesi*, s.14 (abç).
59. İ. TEKELİ/S. İLKİN, "Aydın Cenub Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesinin Kongre Mukarreratıyla Nizamnamelerini Mübeyyin Risale Üzerine", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, 9–11 Eylül 1991, Atatürk Araştırma Merkezi (yayınlanmamış bildiri).

terdedir. Bu organik ve işlevsel (fonksiyonel) farklılaşma, ancak siyasal iktidar ya da siyasal otorite türü organizmalarda rastlanan organ ve işlevlerin belirdiği anlamına gelir.

Bùrada ilkin bu yapılaşmanın kurucu ve kuralkoyucu nitelikteki organlarına, sonra yürütme kollarına, en sonunda da silahlı güçlerine değinilecektir.

1. Kurucu ve Kuralkoyucu Organlar

Yerel yapılanmaların en üst karar organları, dernek genel kurulları (Heyet-i Umumiye) ile çeşitli derneklerin delegelerinden ve dernek dışı temsilcilerden oluşan kongreler şeklinde belirmektedir. Kongreler bazen, Erzurum'da görüldüğü gibi, yeni ve daha kapsamlı bir dernekleşmeye de (ŞAMHC) hayat verebilmektedir.

İlerde "Kararlar" bölümünde açıklanacağı gibi, bölgenin ve hatta ulusun geleceği (kaderi) ile ilgili en hayati kararlar kongrelerde alınmakta, ana hedef ve ilkeler buralarda belirlenmektedir. Örneğin, Erzurum Kongresi'nde kurulan ŞAMHC'nin Nizamnamesi, Cemiyet'in en üst organı olan ve yolda bir kez toplanması gereken "Umumi Kongre"yi, "millet ve memleketin mukadderatı hakkında *her türlü müzakerat(ı) icra ve mukarrerat(ı) ittihaz*" yetkisiyle donatmıştır. Bu tutum, Kongre'nin kendisini ve kurduğu Cemiyet'in genel kurulunu adeta bir *yasama organı*, hatta bir *kurucu organ* olarak görmeye ne kadar eğilimli olduğunu göstermektedir. Nitekim Nizamname'nin son maddesi, "İradei milliyeyi hâkim kılmaktaki amâli Cemiyet ancak Millet Meclisinin toplanarak *hukuku teşriiye ve murakabası*na tamamen ve emniyet ve serbesti ile bilfiil sahip olmasıyla tahakkuk edeceğinden, Cemiyet'in vaziyeti âtiyesi ancak işbu emniyetin Millet Meclisince teyidi üzerine *kongre kararıyle* taayün edecektir" demektedir. Böylece, güvenilir bir yasama meclisinin toplanmasına kadar, bunun yetkilerinin Doğu İlleri topluluğu içersinde ŞAMHC tarafından kullanılacağı ifade edilmiş olmaktadır[60].

Bölgenin korunması için silahlanma ve silahlı direniş kararları da, bu en üst organ olan kongrelerden çıkmaktadır. Batı Anadolu kongre sisteminde İkinci Balıkesir Kongresi'nden (26–30 Temmuz 1919) başlayarak

60. Metinler: M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s. 187–203, Ek 14 ve 17 (abç).

bunu görmek mümkündür. Onu izleyen Birinci Nazilli Kongresi de (6–8 Ağustos 1919) silahlı direniş, askere alma, iç güvenliği sağlama, ceza koyma, yaptırım uygulama, vergi alma gibi konularda almış olduğu kararlarla, bir tür "kural koyucu temel organ", bölgesel bir yasama meclisi ya da bir "halk ihtilal konseyi" rolünü yüklenmiştir[61]. Alaşehir Milli Kongresi (16–25 Ağustos 1919) oturumlarında üye İbrahim (Tahtakılıç) Bey'in, "Kongre, heyeti umumiye itibarile (genelde) kongredir, hususiyet itibariyle *Meclis-i Milli*'dir" şeklindeki saptaması son derece anlamlıdır[62].

Bu özellikleriyle kongrelerin birer *yasama organı* hatta *kurucu organ* rolünü üstlendiklerini söylemek yanlış olmaz.

Organ teorisi ve karar alma süreçleri açısından dikkat çeken bir başka nokta da, *halk toplulukları*'nın rolüyle ilgilidir. 14 Mayıs 1919'da İzmir Sultani binasında kendiliklerinden toplanan ve Reddi İlhak Heyeti Milliyesi'ni seçen topluluk, "bir çeşit halk meclisi" niteliğindeydi[63]. Dördüncü Balıkesir Kongresi (19–29 Kasım 1919) de büyük bir miting düzenlenmesi kararı almıştı. 28 Kasım günü, yani kongrenin çalışmalarını sürdürdüğü bir tarihte yapılan ve "on bini mütecaviz (aşan) Türk ve Müslüman"ın katıldığı bu büyük açık hava toplantısında alınan beş maddelik "*mukarrerat*" (kararlar), Heyet-i Merkeziye üyelerinden oluşan "*Miting Heyeti*" tarafından "bütün cihanı medeniyete" (uygar dünyaya) duyurulmuştur. Daha sonra da Karesi mutasarrıflığının bütün kazalarında buna benzer mitingler yapılacak ve kararlar alınacaktır. İstanbul'un işgalinden sonra Balıkesir'de yapılan protesto mitingi (18 Mart 1920) ve burada "tecavüzün tâmir" edilmesi talebi doğrultusunda kararlar alınması da bunlardan biridir. Olayların içinde yaşayan ve mitinglerin düzenlenmesinde birinci dereceden rol oynayan Kâzım Özalp'ın bu kararlardan söz ederken, bir "halk mitinginin o gün orada verdiği kararlar" diye vurgulamada bulunması dikkat çekicidir. Aynı şekilde Isparta (Ağustos ve 24 Aralık 1919, 23 Nisan 1920) ve Denizli'de (25 Aralık 1919) yapılan mitinglerde de "kararlar" alınmıştır[64].

Gerçi Balıkesir'deki mitingde karar metninin önceden kongre tarafından düzenlendiği ve sonradan miting topluluğunun onayına sunulduğu

61. İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, s.183-184.
62. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.125 (abç).
63. B. UMAR, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi yay., Ankara 1974, s.99.
64. bkz. K. ÖZALP, *Milli Mücadele*, c.I, s.75-77, 105106; N. KÖSTÜKLÜ, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s.76, 87, 103, BÖCÜZADE SÜLEYMAN SAMİ, *Isparta Tarihi*, s.357-358.

anlaşılmaktadır. Ancak burada bile, demokratik ve kitlesel katılımın ilginç örnekleri vardır. Öyle ki, "Türk Milleti" ve "silahlı mücadele" gibi temalara oturan kararlar, temsilciler (kongre üyeleri) ya da Heyet-i Merkeziye'ler tarafından değil, doğrudan doğruya yöre halkı tarafından alınmış olmaktadır.

Böylece miting topluluklarını, *"asli kurueu organ"* olarak algılamak mümkündür. Bu uygulamaların *"doğrudan demokrasi"* kavramı ve kurumu açısından da ilginç çağrışımları davet etmesi doğaldır.

Nihayet, ilerde örnekleneceği gibi, bazı yörelerde yerel mülki amirlerin halk tarafından, daha doğrusu eşraf ve ileri gelenlerin inisiyatifiyle görevden alındıkları, "azledilen"lerin yerine başkalarının getirildiği ("atama") de olmuştur. Bu uygulamaların da, demokratik ülkelerden bazılarında (özellikle ABD) görülen "azil" (recall, révocation) kurumunu çağrıştırması mümkündür. Şu farkla ki, burada "seçilmişler"in azli değil, "atanmışlar"ın azli ve yerlerine yenisinin "seçilmesi" söz konusudur. Ayrıca bu operasyonlar birer *"fiili durum"*dur, hukuki ve yasal temele sahip değildir.

2. Yürütme Organları

Organsal farklılaşmanın ikinci ürünü, icra kollarıdır, özellikle de *Heyet-i Merkeziye*, *Heyet-i Milliye* ve *Heyet-i Temsiliye*'lerdir. Gerek Balıkesir gerekse Alaşehir Kongrelerinin getirdiği örgütsel yapıların sürekliliğini, Kongre'nin çizdiği çerçeve içinde kararlar alma ve uygulama yetkileriyle donatılmış olan *Heyet-i Merkeziye*'ler sağlar[65]. Bu organlar, sistemin belkemiği durumundadır. Birinci Nazilli Kongresi çerçevesinde oluşturulan *Heyet-i Milliye*'ler adeta birer *"yerel hükümet"* niteliği taşımaktaydılar[66]. Aynı durum, Alaşehir Kongresi'nde kurulması kararlaştırılan ve Uşak'ta merkezileşen *Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi* için de geçerlidir. Bölgede yangın, çekirge âfeti, göçler, hırsızlık, yolsuzluk, zorbalık, görev tazminatları gibi çok geniş kapsamlı toplumsal sorunları da çözmeye çalışan bu kurul, "hükümet boşluğunu dolduran" bir organdı[67]

65. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s. 112-115, 205-208.
66. İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, s. 184.
67. A. TAHTAKILIÇ, "Türk Kurtuluş Savaşımı ve Alaşehir Kongresinin Ege Halk Direnişine Katkıları", *Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi*, s. 113-115.

Batı Anadolu kongre sisteminde yaratılan yürütme kollarında, "bakanlıklar benzeri" bir yapılanmayla karşılaşılmaktadır. Bu modelin öncüsü Denizli Heyet–i Milliyesi olmuştur. İaşe ve maliye, irşadiye ve istihbariye, eslilıa ve gönüllü efrad, muhacirin, nakliyat ve mübayaat, sağlık şubeleri olarak altı icracı birimden oluşan Heyet–i Milliye'nin Reisi ve şube müdürleri seçimle işbaşına gelmekte ve kurulan işbölümüne göre değişik görevleri yerine getirmekteydiler. Burada ayrıca, Başkanlığa bağlı bir de "Heyet–i Nasiha" (Öğüt Kurulu) vardı[68].

Denizli çıkışlı ve altı şubeli bu "icra modeli"nin, İ. Tekeli ve S. İlkin'in işaret etmiş oldukları gibi, daha sonra Muğla ve Aydın yörelerinde de benimsenip geliştirildiği anlaşılmaktadır.

Örneğin, Muğla'daki Menteşe 3. Kuva–yı Milliye Komitesi, genel başkan ve başkan yardımcılarının yanı sıra, iktisat, askerlik, irşat, nakliyat, göçmenleri yerleştirme ve sıhhiye işlerine bakan şube yetkililerinden oluşmuştur[69] Bu özellikleriyle söz konusu yapılanma adeta küçültülmüş bir "bakanlar kurulu" ya da bir "*mikro kabine*" kimliği göstermektedir.

Aynı modelin, Nazilli Kongreleri grubunda da benimsenip geliştirildiği görülmektedir. Bunu biraz daha ayrıntılı bir şekilde aktarmak ilginç olacaktır[70].

Bir kere, İkinci Nazilli Kongresi (19–24 Eylül 1919) ile kurulan en üst yürütme kolu durumundaki Heyet–i Merkeziye'nin oluşma biçiminin seçime ve özel (yüksek) yeter oy sayısına (nisap) bağlanmış olması, demokratik yapılanması açısından son derece dikkat çekicidir. Bu kongrede, söz konusu heyetin "sureti teşkili" (oluşturulma biçimi) hakkında yapılan düzenlemeye göre, merkezi yürütme, yerel heyetlerin en az üçte iki oyuyla seçilen ve bir "intihabname" ile gönderilen üyelerden oluşur:

> *Madde 3*- Heyet – i Merkeziye azaları, her kazanın heyet – i umumiyesinin lâekal sülüsanı (en az üçte ikisi) tarafından intihab ve sülüsanın muvaffakatını mutezammın (onayını gösteren) bir intihabname (seçim mazbatası) ile Merkeze izam olunur (gönderilir).

68. L. MÜFTÜLER, *Denizli Heyeti Milliyesi*, s.11-12; A. A. TÜTENK, *Milli Mücadelede Denizli*, Ahenk matb., İzmir 1949, s.23-25; M. GOLOĞLU, *Sivas Kongresi*, s.12-13.
69. Ü. TÜRKEŞ, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, s.319-320.
70. Nazilli Kongreleri ile ilgili bilgi, metin ve yorumlarda İ. Tekeli ve S. İlkin'in henüz yayımlanmamış bir çalışmasına dayanılmıştır: "Aydın Cenub Mıntıkası Heyet-i Milliyyesinin Kongre Mukarreratıyla Nizamnamelerini Mübeyyin Risale" üzerine, 1991.

Nazilli Kongreleri ile Aydın yöresi için oluşturulan örgütlenmenin iç yapısı ve işleyişi de derin anlamlar taşımaktadır. İkinci Nazilli Kongresi'nde oluşturulan Heyet-i Merkeziye 6 Ekim 1919'da yine Nazilli'de toplandı. Getirdiği önemli katkıları hesaba katarak ve Şerafettin Turan'a da dayanarak bu kitapta Üçüncü Nazilli Kongresi diye adlandırdığımız bu toplantıda Heyet-i Merkeziye kendisi için bir "İç Tüzük" yaptı *(Heyet-i Merkeziyye Nizamname-i Dahilisi)*. İlginçtir ki, bir kongre ya da genel kurul benzeri temsili ve taban seçimine dayalı bir yapılanmaya giden bu Heyet-i Merkeziye, kendi iç işleyişini düzenlerken, adeta yasama meclislerinin "İçtüzükleri"ne nazire yaparcasına, bu düzenlemenin adını "*Nizamname-i Dahiliye*" (İçtüzük) olarak koymuştu. Dahası, bu Heyet-i Merkeziye'yi kuran İkinci Nazilli Kongresi'nin buna ilişkin "Mukarrerat"ının (Kararlar) 5. maddesinde, bu Heyet'in "suret-i teşkili" (oluşumu) ve "vezaifi" (görevleri) ile ilgili olarak kabul edilen metinden söz edilirken, "*kanun*" deyimi kullanılmıştır:

> *Madde 5* – Heyet-i Merkeziyyenin vezaifini tayin eden yedi maddelik bir kanun kabul edilmiştir. Sureti zirde münderecedir" (aşağıda gösterilmiştir).

Üçüncü Nazilli Kongresi'nde ya da Heyet-i Merkeziye'nin 6 Ekim 1919 tarihli toplantısında kabul edilen örgüt yapısı, Alaşehir Kongresi ile kabul edilenden çok, Denizli Heyet-i Milliyesi ile ilk olarak bir model şeklinde beliren ve sonra da Birinci Nazilli Kongresi ile Nazilli ve Muğla'da yaygınlaştırılan örgüt yapısına benzemektedir. Burada, Harekât-ı Milliye Reddi-i İlhak Aydın ve Havalisi Heyet-i Merkeziyesi içinden, seçimle bir Riyaset ve altı tane de Encümen oluşturulmaktadır. Encümenler; Maliye, Levazım, Teşkilat, İstihbarat, Sıhhiye ve Teftişat adlarını almaktadır. Bu örgüt şemasında güçlü bir Reis yoktur. Kuvvet, Encümenler ile Heyet-i Merkeziye genel kurulunda toplanmıştır. Encümenlerin Riyaset'in değil, temsili bir kurul olarak Heyet-i Merkeziye'nin emrinde olması kabul edilmiştir. Encümen reisleri, şube müdürleri ve azaları da Heyet-i Merkeziye üyeleri arasından ve bunlar tarafından yapılan seçimle göreve gelmektedirler.

Güçlü bir Reis'e yer vermeyen, icra ile görevli Encümenleri genel kurula seçtirip, buna karşı sorumlu tutan bu yapılanmanın, Birinci TBMM döneminde (1920–23) ve özellikle 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile geçerlilik kazanacak sistemle olan benzerliği bu arada vurgulanmalıdır.

Üçüncü Nazilli Kongresi (6 Ekim 1919) tarafından çıkartılan "*Heyet-i*

Merkeziyye Nizamname–i Dahilisi", zaten adından da anlaşıldığı gibi, adeta bir yasama meclisi içtüzüğü gibi ayrıntılı düzenleme ve güvenceler getirmiştir. Heyet–i Merkeziyye Reisinin "rey–i hafi" (gizli oy) ile seçimine (md.3), üyelerin oy ve ifade serbestliğine (md.6), müzakerelerin sağlıklı yürümesine ve bunu ihlal edenlerin "meclis–i müzakereden hariç" tutulmasına (md.5), ağır kusuru görülen üyelerin kademeli bir şekilde görevden alınmalarına ve son kertede de "hizmet–i vataniyyeden uzaklaştır"ılmalarına (md.10), "riyasetten iskaat"a (başkanlıktan düşürülmeye) (md.11), Encümenler arasında işbirliği ve yardımlaşmaya (md.12), Encümen üyelerinin izinlerine (md.16) ve istifalarına (md.17), Heyet–i Merkeziyye üyelerinin kural olarak değiştirilmezliğine (md.20) ilişkin hükümler buna örnektir. Ayrıca, kurulan Encümenlerle ilgili ayrıntılı "*Nizamname*"-ler de çıkarılmıştır.

Asıl yürütme uzvu olan *Heyet-i Merkeziye*'ler gibi, yürütme kolları olan *Heyet–i Milliye*'lerin de seçimle işbaşına gelmeleri esastır. Hatta, Birinci Nazilli Kongresi'nde (6 ya da 8 Ağustos 1919) alınan kararların 18. maddesinde bu seçimin *gizli oyla* yapılacağı bildirilmiştir. İkinci Nazilli Kongresi de (19-24 Eylül 1919) Heyet–i Merkeziye üyelerinin en az 2/3 gibi yüksek bir yeter oy sayısı ile seçilmelerini gerekli görmüştür. Bu merkezi yürütme kollarının denetimi konusunda da dikkatli olunduğu fark edilmektedir. Bunun da yolu kongre ya da genel kurul toplantılarının sıklığından geçer. İkinci Balıkesir Kongresi (26–30 Temmuz 1919) kararlarının 29. maddesinde Eylül başlarında yeni kongre yapılması hususu yer almıştı. Bu kongre Eylül başında değilse bile, ikinci yarısında yapıldı (Üçüncü Balıkesir Kongresi, 16–27 Eylül 1919). Bunu da ikişer ya da üçer ay arayla yapılan dördüncü ve beşinci kongreler izleyecekti. Birinci Nazilli Kongresinde de, kararların 12. maddesi olarak, her ay üç gün genel kongrenin toplanması öngörülmüştü. Böylece Umumi Merkez'in, bir kez oluştuktan sonra kendi başına buyruk olması engellenmek istenmiştir.

Heyet–i Merkeziye'nin bir yürütme kolu olmaktan öteye genişlediği ve temsili kimlik aldığı da olmuştur. Bu modele İkinci Nazilli Kongresi'nde (19–24 Eylül 1919) rastlanmaktadır. Burada Heyet–i Merkeziye'nin, Heyet–i Milliyeler'den gönderilecek birer üyeden oluşması kararlaştırılmıştır. Organ, yeni Heyet–i Milliye'lerin katılımına açık olduğundan Heyet–i Merkeziye'nin üye sayısı da belirli ve donmuş değildi. Kongre kararlarının eki olan 5 maddeden birincisinde, üye gönderecek 38 kaza ve nahiyenin adları sayılmıştı. Ama bu sayı daha da artırılabilecekti. Bu oluşum biçimiyle Heyet–i Merkeziye, kaza düzeyi altındaki (nahiye) Heyet–i Milli-

ye'lere de temsil olanağı vermesi bakımından, Alaşehir Kongresi ile oluşan Heyet-i Merkeziye modelinden de ayrılmış, daha geniş bir temsil tabanına oturtulmuş oluyordu. Böylece Nazilli Kongresi, işlerliği daha az da olsa, bütün taban kuruluşlarına doğrudan ulaşma ve dayanma olanağı veren, daha temsili bir örgütlenme modeli seçmiştir. Buradaki biçimiyle Heyet-i Merkeziye'nin de bir icrai kurul olmaktan öteye geçtiği, adeta bir genel kurul ya da kongre niteliği kazandığı meydandadır. Nitekim, bir önceki Nazilli Kongresinde, kongrenin her ay toplanması kararlaştırılmışken, bu defa böyle bir şeyin söz konusu edilmeyişi anlamlıdır. Gerçekten de, bu oluşum biçimiyle Heyeti Merkeziye, bir kongreden beklenen temsili gücü ve bunun sağlayacağı meşruluk temelini vaat eder niteliktedir.

Batı Anadolu kongre sisteminin yarattığı en üst yürütme birimi, bölgenin çeşitli yörelerindeki Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i Milliye kademeleri arasındaki uyumu ve işbirliğini sağlamakla görevli *Encümen-i Müdiran* adlı kuruldur. Alaşehir Kongresi kararları (madde 15) ile öngörülen bu "heyet"in statüsü, yine kongrenin çıkardığı 24 Ağustos 1335 (1919) tarihli *Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Encümen-i Müdiran Talimatnamesi* ile düzenlenmiştir. Buna göre, Heyet-i Merkeziyelerin ortak amaçları doğrultusunda yönetilmesini ve çalışmalarının düzenlenip güçlendirilmesini sağlamak için "Encümen-i Müdiran namiyle bir meclis teşkil edilmiştir" (Madde 1). Meclis, Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Heyet-i Merkeziyeleri tarafından seçilen 3 üye ve 1 reis olmak üzere 4 kişiden oluşur; "Umum kumandan" onun doğal üyesidir (Madde 2). "İşbu Meclis, mukaddes gayenin husulüne değin hal-i in'ikadda (toplantı halinde) bulunacaktır" (Madde 3). Encümen-i Müdiran, bunun gerektirdiği kararları alma yetkisine sahip bulunduğu gibi, "mesail-i mühimmede" (önemli konularda) kesin karar için gerekli görürse "*umumi kongre akdini*" de gerçekleştirir (Madde 5)[71].

Anlaşılıyor ki Encümen-i Müdiran, bölge için, Kongrenin yönerge ve denetimi altında çalışan bir *üst icra komitesi* idi ve beş kişiden oluşmaktaydı. Onun bir "*meclis*" olarak adlandırılmasını bu şekilde anlamak gerekir. Ancak yine de bu kurulun, "kutsal amaç"ın gerçekleşmesine kadar sürekli toplantı halinde sayılması, 5 Eylül 1336 (1920) tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'ndaki "müstemirren müçtemi" (sürekli toplamk) bulunma (1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Maddei Münferide) ilkesini haber verir.

71. bkz. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.207, 231-235.

Trakya bölgesine gelince, Ankara'da TBMM'nin açılışından sonra toplanan Edirne Kongresi (9–13 Mayıs 1920), "Mutlak olarak memleketin (Trakya/BT) idaresini, en geniş selahiyetlerle, Trakya'nın en yüksek kuvvetini temsil eden Trakya–Paşaeli Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti'nin merkez heyetine vermiştir. Böylece bu kurul, "*en yüksek icra kuvveti*" halinde ortaya çıkarak, adeta Fransız Devrimi'nin "*Umumi Selamet Komitesi*"ni (Comité du Salut Public) andırır duruma gelmiştir. Edirne Kongresi kararlarının 4. maddesi bu gözlemleri doğrular niteliktedir: "Memleketin alelıtlak (mutlak olarak) emri idaresinde heyeti merkeziye selahiyeti kâmileye (tam yetkiye) mâlik olup, Trakya kuvvei âliyeşini (en yüksek gücünü) temsil eder"[72].

Fakat hiç şüphe yoktur ki, hu türden yönetici/yürütücü kurulların en önemlisi Erzurum Kongresi ile kurulan ŞAMHC'nin *Heyet-i Temsiliye*'sidir. Cemiyet Nizanınamesi'nin, "vatanın tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin hususunda *her türlü tedbir ve mukarreratı siyasiye ve icraiyeyi ittihaza*" (siyasi ve icrai kararları almaya), hatta gerektiğinde bölge için bir "*idarei muvakkata*" (geçici yönetim) oluşturmaya mezun saydığı Heyet–i Temsiliye, bir "olağanüstü dönem yürütme organı çekirdeği" durumundadır. Gerçi, ŞAMHC ile onun Heyet–i Temsiliye'sinin çok kısa ömürlü olmuş olmaları (18 gün), bunların pratik değer kazanmalarına izin vermemiştir. Ama bu bile, "*Kongre'nin kurduğu bir tür direktuvar*"[73] niteliğindeki bu kurulun büyük tarihsel değerini gölgelemez.

Kongrelerin yürütme kolları, kendi kurdukları heyet–i merkeziye, heyet-i temsiliye ve heyet–i milliyelerden ibaret değildir. Yerel kongreler uygulama ve yürütme işlerinde, devletin resmi görevlilerinden de zaman zaman yaralanmaktadırlar. Kongrelerin nüfuzu altındaki bölgelerde çalışan mülki amir ve memurların, önemli ölçüde, yerel kongre güçlerinin yürütme görevlileri gibi davrandıkları görülmüştür. Bunlar kongrelerin "dolaylı ajanları" (memurları) olarak algılanabilirler. O kadar ki, örneğin Alaşehir Kongresi'nde, Kongre'nin nüfuzu altındaki memurlardan hıyaneti görülenlerin cezalandırılmalarının "tabii" olacağına işaret edilmiştir[74].

Dolayısıyla, resmi bürokrasi kısmen kongre güçlerinin de "*İdare*"sini oluşturmaktadır. Kongrelerin kurduğu yürütme kolları ya da organları, uç noktalarda, Kongre'ye bağlanan devlet memurlarından oluşan kılcal damarlar tarafından da beslenmektedir.

72. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.176, 304, 306; c.II, Ves.46, s.92.
73. P. DUMONT, *Mustafa Kemal*, p. 17.
74. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s. 193.

Yerel kongre hareketleri çevresinde *yargılama işlevi* açısından durum neydi?

İçinde bulunulan koşulların özel yargı "mercileri" yarattığı görülmektedir. Nazilli Kongreleri grubunda bunun bir örneğine rastlanmaktadır. Nazilli'de, Jandarma Binbaşı Abidin Bey başkanlığında yaşlı ve emekli subaylar ile seçilmiş efelerden oluşan bir "*milli harb divanı*" vardı. Bu divan yalnız milisleri ve zeybekleri yargılıyordu. Demirci Efe, harb divanı kararlarını onama ve yerine getirme yetkisine sahipti[75].

Kongre organları da (heyet–i merkeziye ya da milliyeler) yargısal nitelikte işlemler yapıp kararlar vermişlerdir. Şikayetlerin dinlenmesi, iddiaların araştırılması ve çözüme bağlanması, halka eziyet eden mütegallibe, yolsuzluk yaptığı ileri sürülen kumandan ve tahsildarlar, halkın malını gasp ettiği iddia edilen Kuva–yı Milliye efradı ya da Kuva–yı Milliye aleyhine çalışmakla suçlanan mülki amirler hakkında yapılan kovuşturmalar buna örnektir[76]

Kısacası, kongrelerin, kural koyma ve uygulama alanlarındaki kadar olmasa bile, yargılama konularında da aktif oldukları söylenebilir.

Yargılama ile ilgili bu kısa parantezden sonra, şimdi kongrelerin karar ve uygulama organları açısından nasıl bir basamaklaşma içinde olduklarını ortaya koymak gerekir.

Yerel kongrelerle oluşan örgüt modelinde iç piramit ya da *organlar kademelenmesi* şu şekildedir: En üstte Kongre, onun altında, oluşumu ve çalışma alanı Kongre tarafından belirlenen Heyet–i Merkeziye ya da Heyet–i Temsiliye ve nihayet alt saçaklar durumunda olup Heyet-i Merkeziye ya da Heyet–i Temsiliye'nin denetimi altında iş gören yerel kurullar (heyet–i milliyeler).

Bu şema, "Balıkesir Milli Kongresi Kararları"nın 12. maddesinin 1. bendinden çok net olarak çıkmaktadır: "Menatık ve Hey'atı mahalliye (mıntıkalar ve yerel heyetler), Kongrece kabul edilen şekil ve mesaisinde müstakil ve Heyet–i Merkeziye'nin murakabesine tâbidir". Alaşehir Kongresi'nde kabul edilen "Heyet–i Merkeziye Talimatnamesi"nde, bu kurul "teşkilât-ı milliyenin dimağ–ı mütefekkiri" sayılmış, "*gaye–i muayyene dahilinde*" her türlü kararı almaya yetkili sayılmıştır[77] Erzurum örgütlenme-

75. Mı Ş. AKER, "57. Tümen ve Aydın Milli Cidali", *Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı*, sayı 16-17, 1937, s. 16 (akt. İ. TEKELİ/S. İLKİN, "Aydın Cenub Mıntıkası").
76. bkz. ilerde E) Kararlar, 4) Suçlar ve Yaptırımlar.
77. Metinler: *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s. 113, 23.

si de bu esaslara dayalıdır. Burada da, Kongre kararları ve çizilen hedefler doğrultusunda, Heyet-i Temsiliye geniş yetkilerle donatılmıştır.

Görülüyor ki, "Kongre" tipi örgütlenmenin en üst organı Kongre'nin kendisi olmakla birlikte, bu organın sürekli toplantı halinde bulunmasının olanaksızlığı nedeniyle, yürütme kolları durumundaki heyetlere geniş bir yetki ve faaliyet alam çizilmiştir. Bu özellik, TBMM tipi bir kuruluşta görülecek olan yapılanmadan oldukça farklıdır. Bilindiği gibi, meclis hükümeti sistemini en saf biçimiyle kabul eden bu ana kuruluşta, icra vekilleri, sürekli toplantı halindeki TBMM'nin memur ve ajanları durumundadırlar.

3. Silahlı Güçler

Organlaşma yönünden bir başka önemli nokta, yerel hareketlerin kendilerine bağlı silahlı güçler oluşturmalarıdır. "Silahlı kuvvet yaratma ve kullanma tekeli"nin bir Devlet yetkisi ve sadece Devlet'e ait bir hak olduğu hatırlanacak olursa, bu yeni durumun önemi de kolayca anlaşılır. Çünkü bu gelişmeler, Devlet'in (Osmanlı Devleti), "silahlı güç yaratma tekeli"nin de kırıldığını kanıtlamaktadır. Bu konuda, Alaşehir Kongresi'nin, *Kuva-yı Milliye Menzil Müfettişliği Vezaifi Hakkında Talimatnamesi* yoluyla silahlı birlikler oluşturması, *Harekatı Milliye Reddi İlhak Encümeni Müdiran Talimatnamesi*'yle de askeri faaliyetleri yürütecek asker-sivil karışımı bir idari yapı kurması, üzerinde durulması gereken bir husustur[78] Çünkü, bir yandan Devlet'in silahlı güç tekeli kırılmak suretiyle mevcut hukukun dışına çıkılırken, öbür yandan silahlı faaliyet hukukileştirilmektedir. Böylece, "Kuva-yı Milliye biçiminde silahlı eylem" ile, "kongre gücüyle silahlı faaliyet" arasındaki fark da bir kez daha belirmektedir. Bunların birincisi fiili (de facto) karakterdeyken, ikincisi bunları hukuki kalıplara dökme çabası içindedir. Bu noktanın önemi, ilerde "kurallılık"tan söz edilirken daha iyi anlaşılacaktır.

Kongrelerde billurlaşan sivil-siyasal otorite ile bunun tarafından yaratılan silahlı güçler arasındaki ilişkilerde, askeri gücün sivil otoriteye kesin olarak tâbi ve bağımlı olmasına büyük önem verildiği görülmektedir. Bunun daha ilk kademedeki göstergesi, silahlı güçlerin komutanlarının sivil

78. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.225-235.

kongre güçleri tarafından seçilmesidir. Daha da ilginç, silahlı birlik komutanlarının sivil halktan olması kuralının getirilmiş olmasıdır. İkinci Balıkesir Kongresi'nde (26–30 Temmuz 1919) alınan kararların 8. maddesinde bu birliklerin "başlarında eşraftan bir zat bulunacak" hükmü yer almaktadır. Alaşehir Kongresi (16–25 Ağustos 1919) ile oluşturulan "*Teşkilat Kadrosu*" ile ilgili düzenlemede de aynı ilkeler geliştirilmiştir. Sivil kökenli komutan ve bunların sivil organ tarafından seçimiyle ilgili bu hükümler şöyledir:

> *Madde 6*– Alay kumandanları kongrece intihap olunur (seçilir). Tabur ve bölük kumandanları mensup oldukları heyeti milliyenin sülüsan ekseriyeti (üçte iki çoğunluğu) ile intihap olunur. Bu kumandanların eşraftan ve ileri gelenlerden biri olması şarttır. Bu vazife–i vataniyenin kabulü mecburidir.
>
> *Madde 7* – Milli kumandanların yanında askeri bir kumandan muavini bulunacaktır. Alay kumandan muavinlerini Heyeti Merkeziye sülüsan ekseriyetle intihap eder (...). Tabur ve bölük kumandan muavinleri de mahalli heyetlerin sülüsan ekseriyetiyle intihap ve Heyeti Merkeziyece memuriyetleri tasdik edilecektir[79]

24 Ağustos 1919 tarihli Dokuzuncu İçtima'ının Dördüncü Celse'sinde Alaşehir Kongresi, oluşturduğu silahlı güçlerin "Umumi Kumandanlığı"na kimin getirilmesi gerektiğini de uzun uzun tartışmış, sonuçta ordu mensubu olmayan birinin seçilmesinde karar kılınnuştır. O tarihlerde Osmanlı ordusunda görevli bulunan Ömer Lütfi Bey, Miralay İsmet ya da Cevat Paşa gibi isimler önerilmişse de, bunların seçilmesinin hareketin ordu dışı ve sivil–toplumsal niteliğine ters düşeceği, "*şekl–i milli*"ye uygun seçim yapılması yolunda itiraz ve görüşler ileri sürülmüştür. Sonuçta, miralaylıktan emekli Kara Vasıf Bey bu göreve oy çokluğuyla seçilmiştir[80].

Üçüncü Balıkesir Kongresi de (16–27 Eylül 1919), "Umumi seferberlik" kararı alırken, kumandanlıkları tamamen eşrafın eline vermeye özen göstermiştir. Burada da sivil kesimin, silahlı gücün kendinden bağımsızlaşmasını engellemek yolunda çok bilinçli davrandığı görülmektedir[81].

Öte yandan, silahlı müfrezelere ve mensuplarına sıkı bir sivil denetim uygulanması, bunların idari ya da mali alanlara hiçbir şekilde karışmama-

79. Metinler: *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.113, 222-223.
80. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.198-201.
81. bkz. İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, s.211; Ş. TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, c.I, s.288.

larının karara bağlanması, aksine davranacak cephe kumandanları hakkında "vatana hizmetten yoksun kılma" gibi yaptırımların uygulanabilmesi gibi örnekler de, direniş hareketin özündeki sivilliği ve askeri gücün sivil otoriteye kesin bağımlılığını belirginleştirmektedir[82].

Bu konuda Alaşehir Kongresi'nde kabul edilen *Hareket-i Milliye Reddi-i İlhak Teşkilat Talimatnamesi*'nin, "*Cephe Teşkilatı*" ile ilgili hükmü çok açıktır:

> *Kısım 2, Madde 3* – Cephede bulunan kıtaat ve kumandanlar geri hidematından (hizmetlerinden) herhangi birine karışamayacağı gibi, teşkilat – ı mahalliye rüesa (yerel örgüt başkanları) ve heyetleri de hususat – ı harbiyeye (savaşla ilgili konulara) müdahale edemezler ve bilhassa para toplamak gibi hususata müdahale getirmek isteyen cephe kumandanları hareket – i milliyeye iştiraktan çekilebilecekleri gibi, bu babta taannüd edenleri (inatlaşanları) de Heyet – i Merkeziyece hizmeti vataniyeden mahrum edilirler[83].

İkinci Nazilli Kongresi de (19–20 ya da 23–24 Eylül 1919) "*Heyet-i Merkeziye Vezaifi*"ni saptarken, nakdi ve ayni teberru toplanması ve haberleşme konularında mücahit reislerin bir faaliyette bulunamayacaklarını ve bu işlere Heyet–i Merkeziye'nin bakacağını (madde 2), ama Heyet–i Merkeziye'nin de cephedeki reislerin işlerine karışamayacağını (mad.3) kararlaştırmıştır. Burada, Birinci Nazilli Kongresi'nde olduğu gibi, mücahit reislere keyfi cezalandırma yetkisi verir gibi görünen ifadeler de artık yer almamaktadır. Bu durum, iki Nazilli Kongresi arasında giren Alaşehir Kongresi'nde bütün Ege bölgesi için geçerli ceza kurallarının ve cezalandırma usullerinin kabul edilmiş olmasının bir sonucu olmalıdır. Bu tercih, askeri reislerin faaliyetlerini sivil denetim altında tutma isteğiyle de yakından bağlantılıdır[84].

Bu konudaki duyarlılığın en çarpıcı örnekleri Alaşehir Kongresi'nde yaşanmıştır. Burada Reis Hacim Muhittin Bey, cephe kumandan heyetlerinin yalnız cephe gerisine geldiklerinde bir aza sıfatıyla mecliste bulunabileceklerini vurgulamaya özel bir önem vermektedir. Öte yandan "Talimat-

82. Örnekler: İkinci Balıkesir Kongresi kararları (*Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.113); Menteşeliler Müdafaai Vatan Cemiyeti kararları (Ü. TÜRKEŞ, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, s.257, 260); Ş. TURAN, "Kurtuluş Savaşında Kongreler", s.153-154; Alaşehir Kongresi kararları (*Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.200 vd).
83. Metin: İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, s.193.
84. Metin ve yorum: İ. TEKELİ/S. İLKİN, "Aydın Cenub Mıntıkası"

name" görüşülürken, komutanların görevlerini kötüye kullanmaları halinde "tebdil"lerini (değiştirilmelerini) öngören 4. madde hükmünü çok ağır bulup buna karşı çıkan ve bunun yerine "murakabe" (denetim) kelimesinin konmasını önerenler de, Salihli delegesi Zahid Molla'nın şu sözleriyle karşılaşmışlardır:

> "Dünyada her şey muvazene (denge) kanununun taht-ı tesirindedir (etkisindedir). Bu kayıttan maksat, heyet-i umumiyeyle kumandanlar üzerinde bir murakabe, muvazene tesisidir(...). Her kim ki kuvvet alırsa, hasbelbeşer (insanlık huyu gereği) bunu suistimal eyler. Şahıs devam etmez, usul payidar olur. Yalnız murakabe kâfi değildir, bir de tebdil kelimesi olmalıdır"[85].

Kasabalı bir din adamının ağzından çıkan bu sözlerin, Montesquieu'yü hatırlatmaması imkânsızdır.

D - Kurallılık

"Kurallılık" terimiyle anlatılmak istenen, yasa ve hukuk dışı davranışlardan uzak durma, keyfiliği ve gelişigüzel hareketleri reddetme, belli bir hukuki disiplin ve düzenlilik çizgisine bağlı kalma durumudur.

Bu çerçeve içinde ilk belirtilmesi gereken husus, "*yasallık*" (kanunilik, legalite) ilkesine uyarlılıktır. Cemiyet ve Kongre tipi örgütlenmeler, varolan hukuk kurallarına ve cemiyetlerle ilgili mevzuat hükümlerine uygun olarak gerçekleşmektedir. Açık ve yasal örgütlenme esastır. Zorunluluk nedeniyle ilk başta gizli örgütlenmeye gidilmişse, ilk fırsatta durum yasallaştırılmaktadır. Örneğin, 15 Mayıs 1919'da gizli olarak kurulan *Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, 1 Haziran 1919'da "Kongre" adı altında bir toplantı düzenledikten sonra yaptığı ikinci "Kongre"sinin ikinci gününde (6 Haziran 1919), gizliliği kaldırıp açık çalışma kararı almış, bir onay kararıyla da cemiyetin üç haftalık gizli çalışmalarını yasal ve açık hale getirmiştir[86]. Bunun gibi, Nazilli Kongresi'nde alınan kararların başında da, o

85. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.127, 138.
86. Ü. TÜRKEŞ, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, s.205-206, 209, 214, 257, 261.

vakte kadar kurulmuş olan Kuva-yı Milliye Komitelerinin birer dilekçe ve tüzükle "*hukuki tescilleri*"ni yaptırmaları buyruğu gelir[87].

Kurallılık terimi, ilkin yasallık kavramını çağrıştırıyor olsa da, bununla özdeşleştirilemez. Çünkü yerel hareketler çok zaman Osmanlı yasalarının çizdiği çerçeveyi aşmışlardır. Cemiyetler Kanunu'na göre oluşan dernek ve kongrelerin, kendilerini bölgeyi yönetmeye aday ilan etmeleri ve bunun da gereklerini yerine getirmeleri, kuşkusuz, yasalara ters bir durumdur. Kuruluşları bakımından yasal olan bu örgütler, faaliyetlerinin aldığı seyir bakımından yasal çerçevenin dışına taşmaktadırlar.

Bununla birlikte, bunların bütün bu türden faaliyetleri, yine de belli bir hukuki düzenlilik çerçevesi içinde cereyan etmektedir. İşte, *kurallılık* deyimiyle ifade edilmek istenen de budur.

Bu anlamda kurallılık, öncelikle temsil ve vekâlet ilişkilerinde kendini göstermektedir. Delegelerin temsil bağını gösteren "*itimatnameler*", "*mazbatalar*" ve "*intihapnameler*" dikkatle düzenlenmekte ve denetlenmektedir[88]. Kongrelerde tutanaklar ve kararlar özenli bir hukuk diliyle kaleme alınmaktadır. Kongre günleri "içtima"lara, içtimalar "celse"lere bölünmekte, Cemiyetler Kanunu'na ya da parlamento hukukuna uygun usuller uygulanmaktadır.

Kongre hareketlerinde göze çarpan *iç demokrasi* de, kurallılık açısından bir anlam taşımaktadır. Kongre çalışmalarında demokratik parlamenter usuller uygulanmakta, baskısız ve özgür bir ortamın varlığı gözlenmektedir. Tartışma serbestliği ve oy verme özgürlüğü tamdır. Anadolu kongrelerindeki bu havanın, Trakya kongre sistemi üzerinde de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Büyük Edirne Kongresi'nde (9–14 Mayıs 1920), Kongre'nin yalnız Reisi seçmesini, Merkez Heyeti'nin de Reis tarafından seçilmesini öneren Ali Galip Bey'e, üyelerden Bahattin Bey'in verdiği cevapta, "Anadolu gibi *demokrasiye* uygun hareket etmeliyiz" sözleriyle karşı çıkması buna örnektir. Bu tarihlerde "demokrasi" sözünün bir yaygınlık kazanmış olmadığını hatırlatmak uygun olur. Yine aynı kongrede, bir Merkez Heyeti

87. İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, s.181; Ü. TÜRKEŞ, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, s.327.

88. Elviye-i Selase grubu için bkz. F. KIRZIOĞLU, *Milli Mücadelede Kars I*, s.13; Erzurum Kongresinde bu konularda gösterilen duyarlılık için bkz. B. S. BAYKAL, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, İnkılâp Tarihi Enstitüsü yay., Ankara 1969, s.17; Alaşehir Kongresinde "itimatnameler"in denetlenmesi için bkz. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.135, 169.

üyesinin (Şakir Bey), Kongre'nin "*güveni*"ne ihtiyaç duyduğunu belirtmesi demokratik parlamenter usuller açısından ilginç bir başka örnektir[89].

Öte yandan, kongreler adına dış temaslarda bulunacak kişilerin yetki belgelerinin ("*itimatnameler*") düzenlenmesine de özen gösterilmekte, hatta talimat dışına çıkan "murahhaslar" azledilebilmektedir[90].

Cemiyet ve Kongrelerin yürütme kollarının çalışmalarında da aynı özellikler görülmektedir. Örneğin, Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin çalışmalarında, tartışma ve oylama yoluyla karar alma, bunları düzenli bir şekilde deftere geçirme alışkanlığı dikkat çekicidir. Bazı kararlarda muhalefet şerhlerine rastlanması, örgüt içi demokrasi ve kurallılık konusunda olumlu bir fikir vermektedir[91]. Ayrıca, kongrelerdeki gibi, Heyet-i Merkeziye kararları ve tutanakları da olgun bir hukuk dili ve anlayışıyla bezelidir. Bu durum, çete ya da efe hareketlerine hakim sübjektivizm ve keyfilik tablosundan tamamen farklı bir yapılanmaya işaret etmektedir. Böylece silahlı mücadele kongreler zemininde, "devlet ciddiyeti ve ayniyeti içinde" yürütülmektedir[92].

Bu arada *askeri* konular, kurallılık anlayışı açısından büyük önem taşımaktadır. Kuva-yı Milliye müfrezeleri ya da çeteler gibi fiili ve düzensiz birimlerin durumlarının kongrelerce ele alınması bunun tipik göstergesidir. Yerel kongre güçleri bunları başıboşluk ve keyfilikten alıkoyacak önlemleri almışlardır. Bunların, kongrelerin ve kongre organlarının sıkı denetimi altına sokulmaları, yeniden oluşturulan askeri birliklerin sivil ve hiyerarşik bir kademelenme içine alınmaları, komutanlıklarına sivil kişilerin atanması gibi örnekler burada bir kez daha hatırlatılmalıdır. Bu düzenlemeler, Batı Anadolu kongre sisteminde (Alaşehir), "*Talimatnameler*" adı verilen ve açıkça kurallılık ihtiyacını yansıtan belgelerle yapılmıştır[93].

"Kurallılık" konusunun bir başka önemli noktası da *mali* alandır. Bu-

89. bkz. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.284-285, Balıkesir Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi "Şarkta demokrasi"nin korunması gereğini savunmaktadır (*Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.73-74).
90. Amerikan mandası talebinde bulunduğu için azledilen Ömer Fevzi Bey olayı için bkz. M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s.173-174.
91. Örnek olarak 1 ve 16 sayılı kararlar ("Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin karar defteri", *Milli Mücadelede Balıkesir*, Türkpetrol Vakfı, İstanbul 1986, s.69, 78).
92. A. BOLAK, "Balıkesir'de Kuva-yı Milliye Çabşmaları", *Balıkesir'de Milli Mücadele*, s.56-57, 64.
93. Örnekler: *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.112-115, 205-208, 222 vd.; Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kararları (Ü. TÜRKEŞ, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, s.257-154).

nunla ilgili karakteristik bulgular, Doğu Anadolu kongre sistemiyle ilgili olmaktan çok Batı Anadolu kongre sistemiyle ilgilidir. Doğu grubunda (Erzurum, Sivas) ulusal bağımsızlığı amaçlayan siyasal kararlar önplandaydı. Ayrıca güçlü bir lider kadrosu ile ordu da işin içindeydi. Mali konular bu yüzden kısmen ikinci plandaydı. Batı grubunda ise silahlı birliklerin öz finansmanı daha ilk günden çok önemliydi. Bu nedenle de, bütçe yapılması ve vergi salınması gibi konular hayati öneme sahipti[94]. Buradaki temsil ağının güçlülüğü, bunlara el atma konusunda da umut verici bir tablo oluşturuyordu. Ayrıca, batıdaki direnişin başlarında, Kuva-yı Milliye ve çete komutanları mali konularda keyfi davranışlarda bulunmuşlardı. Para toplama işleri halkı soyma noktasına gelmiş olduğu gibi, harcamalar da gelişigüzeldi. Yerel kongre hareketlerinin, ilkin bu işleri üstlendikleri ve düzene sokmaya çalıştıkları görülmektedir.

Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongreleri ile İzmir Şimal Mıntıkası Kuva-yı Milliye heyetleri bu yönde sürekli kararlar almışlardır. Mali konulardaki kurallılıkla ilgili olarak Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi kararlarından şu örnekler aktarılabilir: Para toplama ve vergi salma işlerini karar ve kayıtlara bağlama, direniş hareketi için kullanılacak malzemenin nakliye borçlarını ödeme, askeri personele "cep harçlığı", "tütün parası" ve şehit ailelerine "ikramiye" ödenmesi, yoksul ve düşkünlere yardım, "ahaliden istikraz edilen" paraların sahiplerine geri verilmesi, seyahat ve hizmet yolluklarının titizce uygulanması ve denetlenmesi[95].

Aynı anlayışla Birinci Nazilli Kongresi (6-8 Ağustos 1919), mali teftişlerde yürürlükteki mevzuata uyulmasını kararlaştırmıştır. Bu kongre, İstanbul hükümeti için ödenen ayni bir vergiye (aşar), bölgenin savunulması ve göçmenlerin ihtiyaçları için bile el konmasını uygun görmemiş, hükümetten bu konuda izin beklemeyi tercih etmiştir. Aşara, bu bölgede epey sonraları el konacaktır[96].

Kongreler, gerek iç gerekse dışa dönük faaliyetlerini hukuki düzenlemeler ve hukuki işlemler şeklindeki kalıplara dökmektedirler. Bu işlemler genellikle yazılı biçime büründürülmüş olup "*nizamname*", "*talimat-*

94. A. E. YALMAN, "Anadolu'daki Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Mali Finansmanı ile İlgili Hükümler", *Atatürk Yolu*, AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Yıl 1, sayı 1, Mayıs 1988, s.96.
95. Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin 4,5,7,10,11,25,26,79,83 sayılı kararları ("Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin Karar Defteri," s.09-108).
96. A. MÜDERRİSOĞLU, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, 2. baskı, s.194-195, 199-200.

name", "*mukarrerat*", "*nizamname-i dahili*", hatta "*kanun*" gibi başlıklar taşımaktadır.

Yerel kongrelerin üstünde bir konuma sahip bulunan bölgesel kongrelerin yalnız örgütlenme konusunda değil, yargılama ve cezalandırma gibi kamusal nitelikli konularda da, o ana kadar konmuş olan mevzii kuralları birleştirme yoluna gittikleri görülmektedir. Özellikle Alaşehir Kongresi(16-25 Ağustos 1919), ceza ve yargılama alanında bölge çapında bir "*kurallar standartlaşması*" yoluna gitmiş olması bakımından dikkat çekicidir.

Kurallılık, kongreleri diğer direniş gruplarından da ayıran bir özelliktir. Bu dönemde Kuva-yı Milliye birlikleri ya da çeteler de birtakım buyruklar çıkarıp kararlar uygulamışlar, hatta "idam cezaları" vermişlerdir. Ancak bu topluluklar fiili karakterdedir, bir hukuki disiplin ya da kurallılık anlayışından yoksundurlar. Kongreler ise seçim, temsil, vekâlet bağları ve düzenlemeleri (nizamname, talimatname, vb.) ile *hukukilik* ve *kurumsallık* çizgisindedirler. Onları, rasgele iş gören güç odaklarından ayıran, bir "*siyasal iktidar çekirdeği*" durumuna getiren bir nokta da işte bu *kurallılık* olgusudur.

E - Kararlar

Yerel kongrelerin ve bunların organlarının almış oldukları kararlar çok yönlü ve çeşitlidir. Kararların, bir devletin görev ve faaliyet alanında giren hemen her konuya ilişkin oldukları görülmektedir. En belli başlı kalemler, savunma, maliye, kamu düzeni, güvenlik, suç ve ceza, ekonomik ve sosyal yaşam, idare, siyaset ve diplomasi konularıyla ilgilidir.

Burada ilkin, bu sistematik dökümle ilgili bazı örnekler verilecek, daha sonra da bazı genel saptamalarda bulunulacaktır.

1. Savunma

Yerel ve bölgesel savunma ihtiyacının, kongrelere ilk ivmeyi verdiği görülmüştü. Bilindiği gibi, Mondros Mütarekesi'nin hemen ertesinden iti-

baren, işgal tehditlerine ve girişimlerine karşı, ilkin milis güçleriyle (Kuva-yı Milliye) direnmek gerekmiştir. Bunun nedeni, düzenli ordunun devre dışı kalmış olmasıdır. Osmanlı hükümeti Mondros Mütarekesi'ni imzalamakla keyfi işgallere olanak tammış ve ordularını büyük ölçüde terhis etmeyi kabul etmiş olduğu gibi, işgallere karşı koymama konusunda da buyruklar vermiştir. Bu yüzden, Ekim 1918 sonundan Mayıs 1919'a kadar geçen yedi aylık dönemde, Kuva-yı Milliye birlikleriyle direnmekten başka bir seçenek kalmamıştır[97].

Kongreleri doğuran neden de, yalnız merkezi otorite ve iktidar boşluğu değil, aynı zamanda, düzenli ve ulusal ordunun eksikliği yüzünden bölgeyi yerel olanaklarla savunma zorunluluğudur. Kongreler, bu askeri ihtiyacı karşılamak için ortaya çıkan sivil örgütlenme modelleridir.

Bunun ilk belirgin örneği Sınır Doğu bölgesinde yaşanmıştır. Burada kurulan "Şura" kökenli Cenub-i Garbi Kafkas Hükumet-i Muvakkate-i Milliyesi'nin oluşturduğu ordu mevcudu kısa zamanda 8.000 kişiye ulaşmıştır. Bu hükümet ve onun silahlı güçleri 12 Nisan 1919'a kadar faaliyet göstermişlerdir.

Trabzon ve Erzurum'daki yerel örgütler ve bunların yerel kongreleri de, ilk başlardan itibaren silahlı karşı koyma kararları almışlardır. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 28 Mayıs 1919 tarihli Vilayet Kongresi ile alınan silahlı direniş ve örgütlenme kararı, Doğu Anadolu kongreler sistemindeki ilk örnektir[98]. Bunu, bu sistemin bir başka kurucu unsuru olan Erzurum'daki yerel hareket ve örgütlenmelerdeki gelişmeler izleyecektir. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin 17-21 Haziran 1919 tarihleri arasında toplanan Vilayet Kongresi'nde, bir Ermeni saldırısına şiddet ve silahla karşı konması, iç düzeni koruyabilmek için bir bekçi örgütü kurulması ve özellikle de köylülerin silahlandırılması kararları alınmıştır. Toplantıdan sonra uygulamaya geçilmiş, kent merkezi ile bazı ilçelerde ilk birimler kurulmuştur. Mustafa Kemal'in Erzurum'a gelmesi ve ordu birliklerinin savunma görevini doğrudan üstlenmelerinden sonra bu silahlı örgütlenme durulmuştur[99].

Askeri konularda Batı Anadolu kongre sistemindeki etkinlik çok

97. Y. ERCAN, "Kuva-yı Milliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil", *İkinci Askeri Tarih Semineri*, Gnl. Kur. yay., Ankara 1985, s.232.
98. H. ALBAYRAK, "Kurtuluş Savaşında Trabzon", s.128; İ. ÖZTOPRAK, "Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", s.346.
99. Ş. TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, c.I, s.203-205.

daha çarpıcıdır. İzmir, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri silahlı direniş, harbe devam ve askeri birlikler kurma kararları almışlardır[100]. Bölgede seferberlik ilan edilmiş[101], belli yaş gruplarının silah altına alınması kararlaştırılmıştır[102]. Kararlar kağıt üstünde kalmamış, hayata da geçirilmiştir. İkinci Balıkesir Kongresi kararı uyarınca bölgede silahları toplama işlemleri etkili şekilde yürütülmüştür[103]. 31 Temmuz 1919'da Akhisar'da seferberlik ilan edilmiş ve 1200 asker toplanmıştır[104]. *Denizli Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi* ise daha da önce seferberlik kararı alıp 1884–1894 arası doğumluları silah altına çağırıp cepheye yollamakla bu konularda Batı Anadolu'ya öncülük etmiştir[105]. Kongre kararlarından sonra, Çerkez Ethem ve benzeri kişilerin de asker toplama işlerini bu kararlara dayandırdıkları söylenebilir[106]. Nihayet, Alaşehir Kongresi'nden sonra bütün bölgeyi kucaklayan askeri örgütlenmeye gidildiği, "umumi kumandan" atandığı, askeri işleri düzenleyen menzil talimatnameleri çıkartıldığı bir kez daha belirtilmelidir.

Trakya kongreler grubunda ise ilk bakışta farklı bir veri ile karşı karşıya bulunmaktayız. Burada da, Erzurum'da olduğu gibi Osmanlı askeri varlığı söz konusudur: Albay Cafer Tayyar komutasındaki Birinci Kolordu. Fakat Erzurum ve Batı Anadolu'daki durumdan farklı olarak kolordu komutanı kongre ve cemiyet çalışmalarına da katılmakta, bunların doğal üyesi sayılmaktadır. Öte yandan, savunma ile ilgili bazı önemli kararların da kolordu komutanlığı tarafından, yani askeri–resmi bir makamca alındığı görülmektedir. Bunun iki önemli örneği, Kolordu komutanının İstanbul'un işgali üzerine Edirne vilayetinde örfi idare (sıkıyönetim) ilan etmesi ve daha sonra da Yunan ilerlemesi karşısında seferberlik kararı almasıdır[107]

100. N. MORALI, *Mütarekede İzmir Olayları*, s.81 vd.; *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.112, 114-5, 208.
101. "...milli seferberlik umumi olup" (md.7), "milli umumi seferberlik" (md.8) *(Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.113, 207). Aynı yönde: Birinci Nazilli Kongresi ile Denizli Heyet-i Milliyesi kararları.
102. "Balıkesir Heyet-i Merkeziyesinin Karar Defteri" *(Milli Mücadelede Balıkesir*, s.69-70, 101 Karar No: 1, 3, 78); Birinci Nazilli Kongresi ve Denizli Heyet-i Milliyesi Kararları (18 Temmuz 1919); BÖCÜZADE SÜLEYMAN SAMİ, *İsparta Tarihi*, s.347.
103. *Türk İstiklâl Harbi*, II, Kıs. 1, Ankara 1963, s.208.
104. B. N. KAYGUSUZ, *Bir Roman Gibi*, İzmir 1955, s.188.
105. N. KÖSTÜKLÜ, *Milli Mücadelede Denizli, İsparta ve Burdur Sancakları*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990, s.151.
106. E. TOY, *Türk Gerilla Tarihi*, Giray yay., İstanbul 1970, s.237.
107. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.211, 310, c.II, s.79-80, Vesika 40.

Bununla birlikte, Trakya kongreler grubunda da savunma ve askeri işler konusunda asıl yetkili olan sivil otorite, yani kongre güçleridir. Lüleburgaz (31 Mart–2 Nisan 1920) ve Büyük Edirne (9– 14 Mayıs 1920) Kongreleri silahlı direniş, gönüllü müfrezeler (bekçi–korucu) oluşturulması, Kolordu Komutanı Cafer Tayyar'ın "milli kumandan" tayini gibi önemli kararları alan sivil–temsili organlardır. Lüleburgaz Kongresi kararlarıyla kolordu komutam bölgeyle ilgili kararları veren tek yetkili olmaktan çıkmış, kongre iradesinin uygulayıcısı durumuna gelmiş, Büyük Edirne Kongresi ile de bu durum pekiştirilmiştir. Bu arada, *Trakya–Paşaeli Müdafaa Heyet–i Osmaniyesi Cemiyeti*'nin Heyeti Merkeziye'sinin 19 Mayıs 1920 tarihli kararıyla, 16 yaşından yukarı erkeklerin bölge dışına çıkmaları da yasaklanmıştır[108].

Kongre ya da şura hareketlerinin askeri konularda ve savunma ihtiyaçlarıyla ilgili olarak almış oldukları bu kararlar son derece önemlidir. Bir kere bu tür kararların, ancak devlet organları tarafından alınması mümkün kararlar oldukları açıktır. Böylece kongre güçleri bu konularda açıkça *devlet yetkileri* kullanmış olmaktadırlar. Bunlarla, ancak bir devletin sahip olabileceği *silahlı güç yaratma tekeli* de kırılmış olmaktadır. Dahası, Trakya bölgesinde açık olarak görüldüğü gibi, hemen bütün bölgelerde devletin resmi silahlı güçleri ve bunların komutanları, devlet dışı topluluklar olan kongre güçlerinin sivil otoritesine bağlanmaktadırlar.

2. Mali Konular

Mütareke dönemi başlarında cemiyetler bağışlarla beslenmiştir. Ancak, içinde bulunulan koşullar, bu bağışların süreklilik, düzenlilik ve adeta bir zorunluluk haline gelmesi de demek oluyordu. Dolayısıyla, bağış usulü fiilen bir vergi sistemine dönüşebiliyordu. İki değişik bölgeden bu durum örneklenebilir.

Kuzeydoğu Anadolu kongre grubunun doğumu sırasında, dernek eliyle bağış–vergi karışımı bir uygulama görülmektedir. Trabzon Muhafaza–i Hukuk–ı Milliye Cemiyeti, kuruluşundan kısa süre sonra silahlı mücadele kararı almış, bunu başarabilmek için de, bağış adı ve görüntüsü altında "özel bir vergi" toplamaya başlamıştı[109].

108. *aynı kaynak*, s. 133, 137, 217, 219, 251, 273, 285, 288, 322–4.
109. M. GOLOĞLU, *Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, s. 18.

Batı Anadolu'da da ilk başlarda Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri "nakdi ve ayni teberru" sistemini getirmişlerdi. Ama bağışlar ve bağışçılar bu örgütlerce belirlendiğinden, teberrrular da aslında "bir çeşit vergi"ydi. Yani bunlar, bağış yapanın iradesinden çok, kumandan ve örgütlerin kararlarına bağlıydılar; bir zorunluluktan kaynaklanmaktaydılar. Vergiye benzeyişleri, zora dayalı olmaları ve kamusal işler için alınmalarındaydı. Vergiden ayrıldıkları nokta ise, bir yasaya göre ve devlet organlarınca tahsil edilmeyip, Kuva-yı Milliye kumandanlarının takdirine bırakılmış olmalarındaydı. Bu durum, türlü keyfilik ve baskılara yol açmıştır. İşte, Batı Anadolu kongre sisteminin mali konulara da el atmak zorunda kalması bununla ilgilidir. Bir başka ve ek açıklama, Doğu Anadolu kongre sistemi ile yapılacak bir karşılaştırmayla elde edilebilir. Erzurum ve Sivas kongre grubunda, ulusal bağımsızlığı amaçlayan *siyasal* kararlar önplandaydı. Güçlü bir lider kadrosu ile ordu işin içindeydi. Mali konular oldukça ikinci plandaydı. Mustafa Kemal Paşa'mn ödenekleri, kişisel tasarruf ve bağışlar ve borçlanmalar yoluyla bu sorun, büyük darlıklar pahasına da olsa aşılmaya çalışılıyordu. Para toplama ve harcama işlerinde ise kamusal bir yön yoktu. Batı Anadolu'da ise, silahlı birliklerin finansmanı daha ilk günden çok önemli bir sorundu. İlk başlardaki uygulamanın yarattığı sıkıntılar ise yeni sorunlar yaratıyordu. Para toplama ve harcama işlerinde keyfilik ve gelişigüzellik egemendi. Bu nedenle de, bütçe yapılması ve vergi salınması gibi konular hayati öneme sahipti. İşte, yerel kongre hareketlerinin bu işi üstlenmeleri, Doğu ve Batı kongre sistemleri arasındaki bu farklarla da ilgilidir[110].

Böylece İkinci Balıkesir (26-30 Temmuz 1919), Birinci Nazilli (6-8 Ağustos 1919) ve Alaşehir (16-25 Ağustos 1919) Kongreleri ile mali işler düzene sokularak disiplin altına alınmıştır. Bir maliye teşkilatı kurulmuş (Balıkesir), bir *Hasılat-ı Milliye Talimatnamesi* çıkarılarak (Alaşehir) "vergi tarhı objektif ölçülere" bağlanmış, "devlet harcama kurallarına benzer" bir uygulamaya geçilmiştir[111].

Batı Anadolu kongre sisteminde mali konularda alınan önemli kararların başlıcaları şunlardır: Aşara el koymak, "masarif-i umumiye"nin

110. A. MÜDERRİSOĞLU, "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", *Maliye Enstitüsü Konferansları*, 1969-1976, AÜSBF yay., Ankara 1976, s.82-83; A. E. YAMAN, "Anadolu'da Kongre Kararlarında Silahlı Direniş Güçlerinin Mali Finansmanı", s.96.

111. A. MÜDERRİSOĞLU, "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", s.82-83; D. ERSOY, "Alaşehir Kuva-yı Milliye Hareketinin Mali Kaynakları", *Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi*, s.201-205.

(genel giderler) karşılanması için vergi salmak, mülki birimlere düşen vergi payların saptamak, bütçe yapmak, oktruva resmi ya da "rüsum–i milli" almak[112], Birinci Nazilli Kongresi'nde olduğu gibi "nakdi ve ayni tekâlif" düzenine gitmek[113].

Bu arada, İkinci Balıkesir Kongresi'nde, "masarif–i umumiyenin, her yerin cesamet ve serveti nispetinde taksim edilmesi" kararlaştırılmakla (md. 14), "ileri bir mali prensip" olarak vergide orantılılık ya da adaletin sağlanması yoluna gidilmiştir[114].

Birinci Nazilli Kongresi de, günümüzün vergilendirme tekniklerine uygun esaslar getirmiştir. "Götürü usul" vergilendirme ile takdir komisyonları rolü oynayan Heyet–i Milliyelerin ve bunların danışmak zorunda oldukları seçilmiş ihtiyar heyetleri ile bilirkişilerin bu vergilemedeki işlevleri en dikkat çekici yanlardır. Seçimle göreve gelen ihtiyar heyetlerine vergi takdirinde rol tanınması, tamamen Kuva–yı Milliye dönemi kökenli bir uygulama olarak doğmuş, daha sonra da Köy Kanunu'na bu konuda kaynaklık etmiştir. Nazilli Kongresi ile teftiş sistemine getirilen çağdaş ölçüler, özellikle müfettişlere el çektirme ve yeni görevli atama yetkilerinin verilmesi özellikle dikkat çekicidir[115].

3. Kamu Düzeni ve İç Güvenlik

Genel olarak yasaların uygulanması görevinin üstlenilmesi[116], silahların toplanması[117], göçlerin ya da birtakım kişilerin bölge dışına çıkışının yasaklanması[118], sansür kurulları oluşturulması[119], "cephe mürettabatının

112. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.114; İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direniş-ten*, s.262–266); BÖCÜZADE SÜLEYMAN SAMİ, *Isparta Tarihi*, s.347.
113. N. KÖSTÜKLÜ, *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s.176-178. Ayrıca bkz. İ. TEKELİ/S. İLKİN, "Aydın Cenub Mıntıkası".
114. A. MÜDERRİSOĞLU, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, 2.baskı, Ankara. s.189.
115. A. MÜDERRİSOĞLU, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s.197-199.
116. ŞAMHC Nizamnamesi md.4 (M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s.189.
117. "Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin Karar Defteri", *Milli Mücadelede Balıkesir*, s.78, Karar No: 19; Balıkesir Kongresi Kararları md.25 *(Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.115).
118. Erzurum Kongresi kararları (M. GOLOĞLÜ, *Erzurum Kongresi*, s.189); Trakya-Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nin 19 Mayıs 1920 tarihli ve 16 yaşından büyük erkeklerin Trakya dışına çıkmalarını yasaklayan kararı (T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.322).
119. Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sansür Heyeti (N. KÖSTÜKLÜ, *Milli Mücadelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, s.213), BÖCÜZADE SÜLEYMAN SAMİ, *Isparta Tarihi*, s.350.

hattı harp gerilerinde bilavazife müsellehan (görevsizken silahlı) dolaşmaları"nın yasaklanması[120], kolluk hizmetleri yaratılması ya da devletin jandarma örgütünün bu amaçla kullanılması[121] şeklindeki uygulamalar, kamu düzeni ve iç güvenlik konusunda örnek verilebilecek başlıca işlemlerdir.

4. Suçlar ve Yaptırımlar

Silahlı savunma görevine katılınayıp "firar edenler"in bölge dışına çıkarılması ve mümkün olursa düşman tarafına gönderilmesi[122], bunların zorla getirtilmesi[123], Kongre kararlarına karşı çıkmanın "vatana hıyanet" sayılması[124], milli davaya aykırı davrananların idamla cezalandırılması[125], "cephe–i harpten firar, casusluk edenler, hıyaneti vataniyede bulunanlar" hakkında idam cezası verilmesi[126], idam cezalarının uygulanmasının Heyet–i Merkeziye onayına sunulması[127] gibi düzenlemeler ile suçlar ve yaptırımlar, kongre güçleri ve organları tarafından sık sık karara bağlanmış ve uygulanmıştır.

Burada, Erzurum Kongresi'nde kabul edilen Nizamname'nin 6. maddesinde yer alan "hıyanet"le ilgili düzenlemenin, sonradan TBMM tarafından kabul edilecek olan Hıyanet–ı Vataniye Kanunu'na kaynak oluşturduğu bir kez daha anımsanmalıdır[128]. Bu örnek de, kongreler döneminde yapılan genel düzenlemelerin, ilerki yasama faaliyetine nasıl malzeme sağladığını gösterir.

Kongre organları, yargısal nitelikte işlemler de yapmış ve kararlar vermişlerdir. Şikayetlerin dinlenmesi, iddiaların araştırılması, uyuşmaz-

120. Alaşehir Kongresi kararları md.25 *(Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.208).
121. Uşak Heyet-i Merkeziyesi kararı (İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, s.258-260).
122. Balıkesir Kongresi kararları, md.28 *(Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.115).
123. "Balıkesir Heyet-i Merkeziyesinin Karar Defteri", Karar No 51, *Milli Mücadelede Balıkesir*, s.89.
124. ŞAMHC'nin Erzurum Kongresi'nce kabul edilen ilke ve tüzüğünün 6. maddesi (M GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s.190).
125. Denizli Heyet-i Milliyesi'nin 18 Temmuz 1919 tarihli kararı (M GOLOĞLU, *Sivas Kongresi*, s.12-13; İ. TEKELİ/S. İLKİN, "Aydın Cenub Mıntıkası").
126. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.191 (Alaşehir Kongresi).
127. Beşinci Babkesir Kongresi kararları md.25 (R. APAK, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?*, İstiklâl basımevi, İstanbul 1942, s.102).
128. C. DURSUNOĞLU, *Milli Mücadelede Erzurum*, s.125.

lıkların çözüme bağlanması[129], halka eziyet eden mütegallibe, yolsuzluk yaptığı ileri sürülen kumandan ve tahsildarlar, halkın malını gasp ettiği ileri sürülen Kuva-yı Milliye mensupları[130] ya da Kuva-yı Milliye aleyhine çalışmakla suçlanan idareciler[131] hakkında kovuşturmalar yapılması buna örnektir.

5. Ekonomik ve Sosyal Konular

Cephelerin ihtiyaçları için üretim, ticaret ve taşıma hizmetlerinin örgütlenmesi[132], bazı malların bölge dışına çıkartılmasının yasaklanması[133] ya da serbest bırakılması[134], göçmenlerin yerleştirilmesi ve beslenmesi, şehit ailelerine yardım, yangın ve çekirge afeti gibi sosyal konularda alınan kararlar[135] bu başlık altında aktarılabilecek başlıca kalemlerdir. Özellikle Batı Anadolu kongreler sisteminin ekonomik ve sosyal yaşamın düzenlenmesinde oldukça girişken davrandığı meydandadır. Encümen ya da şube şeklinde oluşan *altı icra kolu* modeliyle Denizli'deki örgütlenme ve bunu izleyen Muğla ve Aydın örnekleri, ekonomik ve sosyal hizmetlerin yürütümünü kotarmışlardır.

Günlük yaşayışla ilgili olarak konan kural ve yasakların kapsamı konusunda şu örnek iyi bir fikir vermektedir. Balıkesir Heyeti Merkeziyesi'nin 66 numaralı kararı aynen şöyledir:

1 – Din-i mübin-i Ahmedi işret men'ettiği cihetle meyhanelerde, düğünlerde ve sair mahallerde ve suret-i aleniyyede Müslümanların işret etmeleri katiyen menedilmiştir.

2 – Düğünlerde bâdema cihaz (çeyiz) serilmeyeceği gibi açıktan nakledilmeyecek ve bir günden fazla çalgı çalınmayacaktır.

129. "Balıkesir Heyet-i Milliyesi Karar Defteri", Karar Nn 38,40,72, *Milli Mücadelede Balıkesir*, s.85-86, 99.
130. Uşak Heyet-i Merkeziyesi (İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, s.259-260, 386).
131. L. MÜFTÜLER, *Denizli Heyet-i Milliyesi*, s.18.
132. Uşak Heyet-i Merkeziyesi (İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, s.254-262).
133. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti kararı (T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.305); Balıkesir Kongresi kararları md.17 *(Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.114).
134. Balıkesir Kongresinde alınmış olan "zahire ihracı yasağı" kararı daha sonra Alaşehir Kongresi'nce kaldırıldı *(Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.208).
135. A. TAHTAKILIÇ, "Türk Kurtuluş Savaşımı ve Alaşehir Kongresi", s.115-116.

3 – Düğünlerde dallı ve pullu elbise iksa etmek memnudur.

4 – Düğünlerde davet memnu olup arzu edenler yalnız Perşembe günleri akşamı zifaf daveti yapacaktır.

Bervech–i bâlâ dört maddenin fırka kumandanlığı tarafından ilânının icrası takarrür etmiştir. 11 Kanun–i sâni 1336 [136].

Balıkesir Heyet–i Merkeziyesi'nin bu kararının, içeriği bakımından bir "kanun" niteliğinde olduğu meydandadır. Nitekim bu Heyet üyeleri Birinci TBMM'ye milletvekili olunca, bu kararla öngörülen düzenleme ve yasakları bir kanun teklifi haline getirmişler ve yasalaşmasını sağlanışlardır[137]. 25 Kasım 1336 (1920) tarih ve 55 sayılı Düğünlerde Men–i İsrafat Kanunu bu şekilde doğmuştur, yani kökenini bir yerel kongrenin yürütme organının (Heyet–i Merkeziye) kararlarından alan bir yasadır. Savaş yıllarının zorunlulukları nedeniyle kabul edilen bu kanun, daha sonraki yıllarda uygulama alanı bulmamışsa da, hukuken uzun süre yürürlükte kalmış, 1966 yılında Anayasa Mahkemesi'nin bir kararıyla iptal edilmiştir[138].

6. İdareye İlişkin Uygulamalar

Kongre güçleri ve organları, Osmanlı Devleti'nin idari aygıtını ve görevlilerini ilgilendiren ve bağlayan kararlar da almışlardır. Resmi jandarma örgütünün kullanılması[139], hıyaneti görülen kamu görevlilerine yaptırım uygulanması[140], kongrelerde alınan önlemlerin (örneğin, israfatın önlenmesi) o yer askeri otoritesi (fırka kumandanlığı) tarafından duyurulmasına[141] ilişkin kararlar bunlara birer örnektir.

136. "Balıkesir Heyet-i Merkeziyesinin Karar Defteri", *Milli Mücadelede Balıkesir*, s.97.
137. A. BOLAK, "Balıkesir'de Kuva-yı Milliye Çalışmaları", *Milli Mücadelede Balıkesir*, s.63.
138. E.1963/156 K.1966/34 Kt.20/9/1966 (*Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, sayı 4, 1967, s.192-204).
139. Uşak Heyet-i Merkeziyesi kararı (İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişler*, s.258-260).
140. Erzurum Kongresinde kabul edilen Nizamname md.6 ile Denizli Heyet-i Milliyesi'nin 18 Temmuz 1919 tarihli kararı (M. GOLOĞLU, *Sivas Kongresi*, s.42-43; İ. TEKELİ/S. İLKİN, "Aydın Cenub Mıntıkası").
141. "Balıkesir Heyet-i Milliyesinin Karar Defteri", *Milli Mücadelede Balıkesir*, s.97.

TBMM'nin açılmasından sonra bile, yerel kongre kararıyla idari işlere ve kadrolara yön verildiği görülmektedir. Örneğin, Mustafa Kemal'in çağrısıyla ve TBMM'nin açılmasından üç ay kadar sonra toplanan Pozantı Kongresi (5 Ağustos 1920) yalnız Pozantı'yı Vilayet Merkezi ilan etmekle kalmamış, aynı zamanda vali ve mülki amirleri de bizzat seçmiştir. Daha sonra bu seçim ya da atamalar, Ankara hükümetince onanmıştır[142].

Bazı kentlerde, kongre hareketleri dışında da, yerel müdafaai hukukçuların mülki amirlerin değiştirilmesini zorla sağladıkları görülmüştür. Milli mücadeleye karşı valinin bölgeyi terke zorlanıp, yerine mücadele yanlısı yerel bir şahsiyetin vali vekili yapıldığı Konya'da ve başka yerlerde bu olaylar yaşanmıştır[143].

7. Siyasal – Diplomatik Alanlar

Yerel kongre güçleri kendi içlerine kapanık da değillerdir. Bunlar, Türkiye içi ve dışı çeşitli merkezlerle ilgili tavırlar alıp faaliyetlere girişmişlerdir.

Başka örgüt ya da siyasal güçlerle siyasal–diplomatik ilişkilere geçmek, örneğin İstanbul hükümeti, İtilaf Devletleri temsilcileri, Sivas HT'si ve Ankara hükümetiyle ilişki kurmak[144], "İtilaf mümessilleriyle temasta bulunmak"[145], yabancı ülkelere "*murahhaslar*" göndermek[146], Türkiye'nin ulusal bağımsızlığına karşımayacak "herhangi bir devletin fenni, sınai, iktisadi muavenetini (yardımını) memnuniyetle karşılarız" şeklinde karar almak[147] ya da bunların tam tersi yönde belli bir devletle (Yunanistan) "hiçbir surette müzakere"ye girişmemeye karar vermek[148], kendini Türkiye Geçici Devrim Hükümeti diye tanıtarak "anlaşma" yapmak[149] gibi faaliyetler bunlara örnek olarak verilebilir.

142. S. HATİPOĞLU, *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi*, s.67-70; N. GÖYÜNÇ, "Milli Mücadelede Sivil ve Askeri İdare İlişkileri", s.221 vd.
143. R. Koraltan'ın anlattıkları (akt. N. SEÇKİN, *İlk Meclis'ten Kalanlar*, s.113-114).
144. Uşak Heyet-i Merkeziyesi (İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direniş*, s.267-272).
145. "Balıkesir Heyet-i Merkeziyesinin Karar Defteri", Karar No 10, s.77.
146. Edirne Kongresi kararları (T. BIYIKLIOĞLU, c.I, s.274, 280; c.II, s.89, 92).
147. Erzurum Kongresi Beyannamesi, md.7 (M. GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi*, s.202).
148. Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Kararları md.26 ve 22 (*Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.115, 208).
149. Kızılordu mensubuyla "Türkiye hükümeti muvakkatei ihtilaliyesini temsil eden Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi" sıfatıyla (?) yapılan görüşme ve anlaşma (İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, 222).

İlerde görüleceği gibi gerçekten bir "geçici hükümet" ya da "devletçik" şeklinde ortaya çıkan siyasal iktidar birimleri de, başka devletler tarafından tanınmak için başvurularda bulunmuşlardır. Bunun en belirgin örneği, *Kars İslam Şurası* adına Reis Emin Bey tarafından Japon İmparatoru'na gönderilen şu yazıdır:

"Haşmetlu Japon İmparatoru Hazretlerine, Tokyo; Asya Asyalılarındır davasının alemdarı sıfatı ile size müracaat ederiz ki, Kars İslam Şurası Hükümetinin mevcudiyeti siyasiyyesinin tanınmasında müzaharetinize mazhariyeti, bir Asyalı olarak rica ederiz"[150].

8. Kararlar Konusunda Bazı Saptamalar

Verilen örnekler, Mütareke döneminde devlet dışı birtakım kuruluşların (Cemiyet, Kongre, Şura), aslında ancak devlet organlarından beklenebilecek birtakım kararları aldıklarını, adeta *devlet yetkileri* kullandıklarını göstermektedir. Kararlar konuları bakımından devletin yasama, yürütme ve yargılama işlevlerine denk düşmekte, maliye, vergi, dış ilişkiler, askerlik, savunma, asayiş, iç güvenlik, suç ve ceza, ekonomi, toplum hayatı, idare gibi konulara ilişkin bulunmaktadır.

Kararların niteliğine bakıldığında, bunlardan bazılarının maddi bakımdan genel ve objektif *kural–işlem* karakteri taşıdıkları görülmektedir: Vergi salma, yasak ve ceza koyma vb. Bazı kararlar da *birel idarî işlem* ya da *yargı kararı* niteliğindedir: atamalar, murahhas göndermeler, cezai kararlar, vb.

İşin ilginç yanı, devlet işlemi niteliğindeki bu kararların devlet dışı topluluklarca, *bunun bilincinde olarak* alınmış olmalarıdır. Kongre güçleri bu kararları alırken, bir anlamda yasama işleminde bulunduklarının da farkındaydılar. Örneğin, Alaşehir Kongresi'nde kabul edilen Talimatname, aslında bir ceza kanunundan farksızdı. Nazilli Delegesi İlhami Bey de, *"Böyle bir kanuna ihtiyaç var mıydı?"*[151] derken bir dil sürçmesi içinde olmaktan çok, gerçek durumu yansıtan bir söz söylemiş oluyordu. Celal Bayar da İkinci Nazilli Kongresi'nde "Heyet–i Merkeziye'nin vezaifini (görevlerini) tayin eden yedi maddelik bir *kanun*" kabul edilmiştir"[152] diyecek-

150. Metin: F. KIRZIOĞLU, *Kars Tarihi*, c.I, s.14.
151. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s.190 vd.
152. C. BAYAR, *Ben de Yazdım*, c.VII, s.2369 (abç).

tir. Gerçekten de, kongre de, kongre kararlarında *"kanun"* adlandırması yer almaktadır[153].

Bir başka çarpıcı yön, alınan kararların etkili bir şekilde yaşama geçirebilmesidir. Seçime dayalı temsil, consensus ve karşılıklı rıza gibi faktörlerin var oluşu, bunu mümkün kılan nedenler olmalıdır. Böylece, bir yandan sivil toplum güçleri ve örgütleri devlet yetkileri (kamu kudreti) kullanan organlar durumuna gelirken, öbür yandan da toplumda *kendiliğinden* (spontane) bir hukuk düzeni oluşmakta, Osmanlı hukukunun dışında *alternatif bir hukuk sistemi* hayat bulmaktadır. Bu yeni hukukun, oluşum biçimi bakımından da *demokratik* ve *popüler* temelli olduğu açıkça görülmektedir.

Dahası, sivil toplum güçleri, bölge halkının *mukadderatını* ya da milletin kendi kaderini belirleme hakkını kullanmakta ya da bu sıfatla da ortaya çıkmaktadırlar[154]. Gerektiğinde *idare-i muvakkate* (geçici yönetim) kurma yoluna gidilebileceğinin kararlaştırılması bunun kesin kanıtıdır[155]. Nitekim, ilerde incelenecek olan *"Kongre Devletçikleri"* bunun somut birer tezahürüdür.

F - Yerel Kongrelerle İlgili Vargılar

Buraya kadar, yerel kongre hareketlerinin örgütlenme, temsil, organlaşma, kurallılık ve aldıkları kararlar açısından başlıca özellikleri üzerinde durmuş bulunmaktayız. Şimdi, bu yapılanmanın toplu anlamını saptamak ve bundan çıkan bazı geçici sonuçları derlemek gerekiyor. Bunların doğruluk derecesi, sonraki bölümde *"Kongre Devletçikleri"* başlığı altında sınanabilecektir.

153. akt. İ. TEKELİ/S. İLKİN, "Aydın Cenub Mıntıkası".

154. Trakya-Paşaeli Müdafaa Hukuk-i Milliyesi Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi Riyaseti'nin Gizli Talimatnamesi (md.1, 2, 3) ile Edirne Kongresi kararları md.1 (T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.II, s.90-92, Ves.45, 46). Batı Trakya ve Kars'taki benzer durum için bkz. aynı kaynak, c.I, s.140 ve T. Z. TUNAYA, *Siyasi Partiler*, s. 186-189).

155. Erzurum Kongresi kararları md.4.

Mütareke dönemindeki yerel, yöresel ya da bölgesel kongre tipi örgütlenmelerin, anayasa hukuku ve siyasal bilim açısından anlamlı yönleri vardır. Bunlar şöyle özetlenebilir:

O çerçevede ya da bölgede yaşayan herkesi kendi tabii üyesi sayan ve gittikçe genişleyen bir örgüt yapısına sahip olmak, dolayısıyla klasik dernek kimliğini aşmak;

Aşağıdan yukarı doğru yükselen bir seçim, temsil ve vekâlet ağı üzerine kurulu katılımcı yapılar kurmak;

Karar alma süreçlerinde belli bir kurallılık çizgisine sadık kalmak, bunu genel olarak faaliyetlerinde de sürdürmek;

İç yapılarda, organlarda, organsal ve işlevsel farklılaşmaya uğrayarak devlet yetkileri kullanan organlar yaratmak;

Bölgesel savunma ve kurtuluş amacıyla sınırlı da olsa, hemen hemen her konuda bütün toplumu ilgilendiren kararlar alabilmek, kurallar koyabilmek;

Giderek, bölge halkının, hatta "millet"in geleceğini (kaderini) belirleyici kararlar alabilmek ve siyasetler oluşturabilmek;

Belli bir temsil ve rıza temeline dayamldığı için de bu kararve kuralları uygulatabilmek, vb.

Özellikle, İstanbul'a oldukça yakın ve işgal tehdidi altındaki Ege bölgesinin sivil direniş örgütlenmesi bu bulguları sergilemektedir. Burada gelişmenin başını, Balıkesir eksenli örgütlenme ve kongre hareketleri çekmektedir. "Kentlerin iktidarlaşması" ya da "devletleşmesi" diye adlandırılabilecek bu olgu pek çok yazar tarafından saptanmıştır. Bu dönem Balıkesir'inden "devletleşen belde" diye söz edilmesi[156], Birinci Balıkesir Kongresi için "Müstakil bir Devletin yapacaklarını cesaretle, taviz vermeden başarmıştır"[157] denmesi gerçek durumu doğru biçimde saptayan gözlemler sayılmalıdır. Özellikle Balıkesir Kongreleri boşlukta sallanan Devlet cihazının yerine geçmişler, alınması gereken kararları "birer mahalli Millet Meclisi hüviyetleri içinde" almışlar, Devlet örgütüne paralel bir cihazlanmanın gereği olarak "bu devleti idare edecek bir Heyet–i Merkeziye" oluşturmuşlar, umumi seferberlik ilanı, askere alma, bütçe yapma, ekonomik önlemler uygulama, dış ilişkilere girme, görevlerini yerine getirmeyenlere yaptırım uygulama, vergi, resim ve harç koyma gibi eylem ve işlemleriyle

156. C. KUTAY, "Milli Mücadelede Devletleşen Belde: Balıkesir", *Milli Mücadelede Balıkesir*, s.9-29).

157. C. Bayar'ın gözlemleri (akt. C. KUTAY, *sgm*, s.28).

"tam bir harb hükûmeti gibi çalışmışlardır. Böylece bu kongrelerin temel özelliği adeta "bir devlet ciddiyeti ile teşkilatlanıp müesseseleşmek" yolunu seçmiş olmaları ve bunu da "halk idare ve iradesine" saygılı bir biçimde gerçekleştirmeye çalışmalarıdır[158].

Aynı gözlemler ve saptamalar Ege bölgesinin bir başka kesimi ile Doğu bölgesi için de geçerlidir.

Alaşehir Kongresi'nde "adeta muntazam bir hükümete ait yetkiler kullanılmış, tasarruflarda bulunulmuş", "merkezden bağımsız bir otoriteye ait olabilecek yetkileri kullanmaktan ve tasarruflarda bulunmaktan da geri kalınmamıştır". Böylece bu kongre "adeta bağımsız bir hükümet kurmaya yönelmiştir"[159]. "Alaşehir Kongresi'nin kapsadığı ana fikir, hiçbir üst idari makamın uyarma ve etkisi olmaksızın, Batı Anadolu'da Afyonkarahisar–İnegöl hattı batısındaki bölgede, düşman memleketten tardedilinceye kadar, *kendine özel bir idare şekli* ile savaşın devam ettirilmesi sorumluluğunu yüklenmesi idi. Alaşehir Kongresi'nden dokuz gün önce çalışmalarını bitiren Erzurum Kongresi de, devletin dağılıp yokoluşu halinde, doğu bölgesinde muvakkat bir hükümet idaresi kurarak savunmaya devam kararı vermişti. Böylece bu iki kongre, o sıralar aralarında hiçbir bağlantı bulunmamakla birlikte, "milli gaye yönünden aynı fikri taşımakta" oldukları gibi[160], fiilen birer siyasal güç merkezi durumuna da gelmişlerdi. Tıpkı, Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu kongre sisteminde olduğu gibi, Batı Anadolu kongre sisteminde de Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongreleri almış oldukları kararlarla, "adeta mahalli hükümetler kurulduğu intibaını vermektedir"ler[161].

Tarih bakımından Doğu ve Batı Anadolu kongre sistemlerinden sonra oluşan Doğu Trakya kongre sisteminden çıkan sonuçlar da yukardakilerin benzeridir. Üstelik bu kongre sistemi, TBMM'nin açılmasından sonra bile Mayıs 1920 ortalarına kadar varlığını kuvvetle sürdüren bir grup olmuştur.

Bu özelliklere sahip örgütlenmelerin, adları ister "Cemiyet" ister "Kongre" olsun, sıradan kuruluş ve olgular olarak görülemeyecekleri açık-

158. A. BOLAK, "Alaşehir Kongresi'nin 66. Yıldönümü", *Milli Mücadelede Balıkesir*, s.125-145. Yazar bu örgütlerin "Cumhuriyet olmak için bayrağı eksiktir" diyor (s.145).
159. T. ÇARIKLI, "Balıkesir Harekât-ı Milliye Redd-i İlhak Heyeti", s.200-201.
160. *Türk İstiklâl Harbi*, c.II, Kısım 1, s.208-213.
161. S. SELEK, *Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, c.I, Örgün yay., İstanbul 1982, s.158.

tır. Siyasal sosyoloji ve anayasa hukuku açısından bu örgütlenme modellerine en uygun düşecek varsayım, bunların küçük çapta birer "*siyasal iktidar odağı*" ya da "*kamusal otorite çekirdeği*" olduklarını düşünmek olmalıdır. 1918–1920 Türkiyesi koşullarında yerel ya da bölgesel savunma ve kurtuluş amacıyla oluşturulan bu organizmalar, çözülen Geleneksel İktidar Merkezi'nin dışında ve giderek bunun karşısında, birer *alternatif iktidar odağı* durumuna gelmekte, dahası, *"devletleşme"* eğilimi göstermektedirler.

Bu varsayımların sınanması ve doğrulanması için elverişli bir laboratuvar malzemesi, yine bu dönemin birer ürünü olan "*Kongre Devletçikleri*" çerçevesinde birikmiş bulunmaktadır. Şimdi, bu örnek olayları daha derinlemesine incelemenin sırası gelmiştir.

III

KONGRE DEVLETÇİKLERİ

Cemiyetlerin ve özellikle kongrelerin birer "kamusal güç odağı" durumuna gelmesi, bu dönüşümün doğal sürecinin yaşanabildiği özel bölgelerde ve durumlarda daha açık bir şekilde görülmektedir.

Bunlar "periferik" bölgelerdir. Bununla kastedilen, başka siyasal merkezlerin etkisinden nispeten uzak olan alanlardır. Bu merkezler Osmanlı Devleti, yabancı güçler ya da Kemalist önderliktir. Osmanlı Devleti'nin merkezi koruyuculuğunun ya da denetiminin uzanamadığı, işgal tehdidinin bulunduğu ama işgallerin henüz başlamadığı, ulusal Kemalist önderliğin oluşmadığı ya da ulaşamadığı periferik (uç) bölgeler ve tarihsel aralıklarda, kongre tipi örgütlenmeler "iktidarlaşma"nın da en olgun ürünlerini vermektedir.

Bunların tipik örnekleri Batı Trakya ile Sınır Doğu bölgelerinde kurulan geçici yönetimlerdir. Bu kitabın terminolojisi açısından bunlara "*Kongre Devletçikleri*" de denebilir. Bu olayların incelenmesi, yerel kongre hareketlerinden çıkan "iktidarlaşma" varsayımının (hipotez) sınanması için de uygun bir laboratuvar malzemesi üzerine eğilmek demek olacaktır.

"*Batı Trakya Türk Hükümetleri*" ile "*Sınır Doğu Şura Hükümetleri*" bu bölümün iki alt başlığını oluşturmaktadır. Bunları, "Kongre Devletçikleri"nden çıkan derslerin özetlenmesi izleyecektir.

A - Batı Trakya Türk Hükümetleri

Mütareke döneminde Batı Trakya Türkleri geçici hükümet kurma denemelerinde bulunmuşlardır. Aslında, bunların kendilerini koruyabilmek için "*hükümetleşme*" yollarını aramaları, daha önceki dönemlerde de görülen bir eğilimdir.

Batı Trakya Türklerinin bu yolda verdikleri ilk örnek, Rodop Türklerinin 1878'de Çirmen kasabasında ya da Sultanyeri kazasında kurmuş oldukları *Rodop Hükumet-i Muvakatesi* ya da *Rodop Devlet-i Muvakkatesi*'dir. Rus ve Bulgar işgallerine karşı oluşturulan bu yönetim, 20-30 kadar halk vekili ile 100 kadar köy meclisinin ve müdürlerinin elbirliğiyle oluşmuştu. Bu "idare-i hükümet'in üst organı, "muteberan-ı ahali (halk ileri gelenleri) vekillerinden mürekkep bir komisyon" olan, 30 kişilik bir temsilciler meclisi idi. Dolayısıyla, temsili bir yapılanma vardı. Ayrıca, bu yönetimin 20-25 bin kişiden oluşan bir silahlı gücü de bulunuyordu. Osmanlı hükümetlerinin muhalefetine karşın 8 yıl süreyle 4 milyon kadar nüfusu yönetimi altında tutmayı başaran bu geçici hükümet, bugünkü dünyada sayısız örnekleri görülen "mini devletler"in başlıca özelliklerini taşımış, fakat 20 Nisan 1886'da dağılmak zorunda kalmıştır. Bundan bir yıl önce de, *Filibe İslam Cemaati*'nin, yani temsili bir organın girişimiyle her liva ve kazadan seçilen Türk "*mebuslar*"ın davet edildiği bir "*Kongre*" ise, Bulgarlar tarafından engellendiğinden toplanamamıştır[1].

Bölgedeki ikinci tarihsel örnek Balkan Savaşları sonrasıyla ilgilidir. Savaşın bitiminde, İmparatorluk dışında kalan Batı Trakya'ya geçen bazı akıncı-gönüllü İttihatçılar, Türklerin çoğunlukta oldukları bu bölgede otoritelerini sağlamışlardı. Gümülcine'yi başkent alan *Garbi Trakya Hükumet-i Muvakkatesi* adlı kuruluş bu temel üzerine oturtulmuştur (31 Ağustos 1913). Bu yönetim, varlığını esas olarak askeri ve ihtilalci bir güce borçluydu; zaten tepe noktalarında da bu niteliklere sahip bir *Garbi Trakya Hükumet-i İcraiyesi* ile bir *Erkân-ı Harbiye-Riyaseti* bulunuyordu. Dedeağaç'ın ele geçirilmesinin ardından bu yönetim, kendisinden tedirgin olan

1. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.19-29; K. Ş. BATIBEY, *Batı Trakya Türk Devleti* , s.129-130; A. DEDE, *Balkanlarda Türk İstiklâl Harekelleri*, Türk Dünyası yay., İstanbul 1978, s.15-30; A. AYDINLI, *Batı Trakya Faciasının İçyüzü*, Akın yay., İstanbul 1971, s.154-169.

Osmanlı hükümetine karşı bir tepki olarak ya da onu uluslararası alanda sorumluluktan kurtarmak için, "muvakkatlik" niteliğini üzerinden atıp bağımsızlık ilan etti ve *Garbi Trakya Hükumet-i Müstakillesi* adını aldı. Bu yönetim daha sonra ülkesinin sınırlarını çizdi, pul bastırdı, 30 bin kişiyi silah altına aldı, 60 bin kişilik bir ordu için bütçe yaptı, resmi bir haber ajansı kurdu, kendine bayrak seçti, pasaport uygulamasına geçti. Bu arada, Osmanlı yasa ve tüzüklerinin aynen kabul edildiği de ilan edildi. Davalara ise, *Garbi Trakya Adliyesi* tarafından bakılmaya başlandı. Ancak, uluslararası koşullar bu yönetimin de yaşamasına olanak verdirmedi. 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşmasıyla Batı Trakya'mn Bulgaristan'a verilmesi üzerine, Garbi Trakya Hükumet-i Müstakillesi dağılmak zorunda kaldı[2].

Temsili ve demokratik bir yapıya sahip bulunmamakla beraber, monarşiyi de dışlamış olan bu yönetim, bir *Cumhuriyet* olarak, Osmanlı İmparatorluğu ile aynı anda varolmuş *ilk Türk Cumhuriyeti* şeklinde algılanmıştır[3]. Bir süre sonra Sofya'da ataşe militerlik görevi yapacak olan Mustafa Kemal'in bu modelden haberdar olmuş ve etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir[4]. Zaten Trakya'daki Türkler arasındaki *Cumhuriyet* eğilimi, şimdi ele alınacak olan Mütareke döneminde kendini bir kez daha belli edecektir.

Bu kitabın asıl konusu olan Mütareke döneminde, Batı Trakya Türkleri arasında iki *geçici yönetim* ya da *hükümetleşme* denemesi daha ortaya çıknuştır.

Bunlardan birincisi, eskilere eklenecek olursa bölgedeki üçüncü *özerkleşme* ya da *iktidarlaşma* çabası, Fransız himayesinde kurulan (15 Ekim 1919) ve Yunan işgaliyle (23 Mayıs 1920) son bulan bir özerk yönetim olan *Müttefiklerarası Trakya Hükümeti*'dir (Thrace Inter-Alliée). Bu yönetim, bazı yazarlarca bir "Türk hükümeti", bazılarınca da Yunan işgaline götüren bir tertip olarak nitelenmiştir. Dış (Fransız) destekli olmasına karşın bir Türk geçici yönetimi sayılmasının nedeni, Müslüman-Türk ce-

2. C. BAYAR, *Ben de Yardım*, c.IV, Baha matb., İstanbul 1967, s.1280-1303; T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, s.72-79, c.II, s.25; A. AYDINLI, *Batı Trakya*, s.173-196; E. HİÇYILMAZ, "Batı Trakya ve Gerçekler", *Sabah*, 3.9.1991, s.7.
3. K.Ş. BATIBEY, *Batı Trakya Türk Devleti*, s.40, 130; A. DEDE, *Balkanlarda Türk İstiklâl Hareketleri*, s.51; A. AYDINLI, *Batı Trakya*, s.175; B. ORAN, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Vakfı Birliği yay., Ankara 1986, s.10; C. KUTAY, *Üç Devirde Mehmet Şeref Aykut*, İstanbul 1985, s.212.
4. S. EREZ, "Unutulan bir Türk Devleti", *Güneş*, 14.12.1986.

maat örgütleri ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi sivil taban kuruluşlarına dayanmış olmasıdır. Bunların niyeti, işgal kuvvetleri komutam Fransız Generali Charpy'nin önerileri doğrultusunda ilkin Fransız mandası altına girmek, sonra bağımsızlaşmak ve sonuçta da Türkiye ile birleşmekti. Ne var ki, iki dereceli seçimle oluşan mümessiller heyetinin çoğunluğunun Yunan yönetimini yeğleyen oylarıyla bu tasarının işlerliği kalmamış, Yunan işgali ile birlikte, yedi aylık bu yönetim dağılmıştır[5].

Bölgedeki sonuncu girişim, Yunan işgalinden (23 Mayıs 1920) sonraki dağılma olayının ardından, Gümülcine yakınındaki Hemitli (Hemeti) kasabasında kurulan *Garbi Trakya Hükümeti* ya da *Devlet-i Muvakkatesi*'dir (25 ya da 27 Mayıs 1920). Bu yönetimin Reis ve İkinci Reis sıfatı taşıyan üyelerinin dışındaki görevlileri "vekil" olarak adlandırılmışlardı: Adliye, Dahiliye, Hariciye, Maliye, Evkaf ve Harbiye Vekilleri. Batı Avrupa ülkelerine temsilciler göndererek dış temaslarda bulunan bu yönetimin Lozan Antlaşması'na (24 Temmuz 1923) kadar varlığını sürdürdüğü kabul edilmektedir[6].

Batı Trakya'daki bu oluşumlar birkaç yönden dikkat çekici özelliklere sahiptir.

Birincisi; Anadolu'da olduğu gibi burada da, iktidar boşluğu ve savunma ihtiyacı gibi durumların ortaya çıkmasıyla birlikte, *füli iktidarlar* olgusunun belirişidir.

İkincisi; bu sürecin *hükümetleşme* noktasına kadar ilerlemesidir ki, bu özellik Batı Anadolu'da yoktur.

Üçüncüsü; askeri ve ihtilalci komite (1913) ya da dış koruma ve destek (1919) gibi etkenlerin yanı sıra, bu oluşumların halkın temsiline de olanak sağlayan organizmalar üzerine oturmalarıdır. Bunlar Garbi Trakya Cemaat-i İslamiyesi, "halk vekilleri", köy meclisleri, Garbi Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Müslüman Gençler Birliği, miting "heyet-i umumiyesi" şeklinde belirmektedir. İstanbul'daki Batı Trakyalıların yapmış oldukları kongreler de bunlara eklenebilir. Dolayısıyla bu deneyler de *kongre iktidarları* kavramı içinde sayılmalıdır. Şu farkla ki, buradaki süreçler *hükümetleşme* ya da *devletleşme* eğilimini çok açık bir biçimde göstermişlerdir.

5. K. Ş. BATIBEY, *Batı Trakya Türk Devleti* (bütün Kitap); B. ORAN, *Türk-Yunan İlişkilerinde*, s. 11-13; A. AYDINLI, *Batı Trakya*, s.229-232.
6. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.140; K. Ş. BATIBEY, *Batı Trakya Türk Devleti*, s.130- 131; B. ORAN, *Türk-Yunan İlişkilerinde*, s.13-14; A. AYDINLI, *Batı Trakya*, s.233-237.

Dördüncü ilginç nokta, Batı ve Doğu Trakya'daki hükümetleşme/devletleşme eğilimlerinin *Cumhuriyet* anlayışım da birlikte getirmiş olmalarıdır. Yukarda buna, Mütareke öncesi dönemde Batı Trakya zemininde değinilmişti. Aynı eğilim Mütareke döneminde Doğu Trakya'da (bugünkü Türkiye Trakyası) uç vermiştir. Trakya–Paşaeli Müdafaa-i Hukuk–ı Osmaniye Cemiyeti yöneticilerinin zihninde, daha sonra Atatürk'ün de sözünü edeceği gibi bir *Trakya Cumhuriyeti* projesi vardı[7]. Hatta Cemiyet başkam "*Trakya Cumhuriyeti*" mührü bile kazıtmıştı[8].

B – Sınır Doğu Şura Hükümetleri

"Periferik bölge devletçikleri" kategorisinin asıl ilginç grubu, Anadolu'nun doğusunda (Sınır Doğu) kurulan *Şura hükümetleri*'dir. Yukarda Trakya grubunda görülen özellikleri burada daha zengin bir şekilde gözleme olanağı vardır.

1918 sonlarına doğru Osmanlı ordusu Üç Sancak'ı terk ederken, Kars bölgesinde Ermenilere karşı, Acara, Ahıska ve Ardahan yörelerinde de Gürcülere karşı *Milli Şura İdareleri* kurulmuştur[9]. Bunların önemi, köklerinin Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) öncesine kadar sarkması, varlıklarını iki yıla yakın bir süre değişik adlar altında sürdürmeleri ve gerek siyasal bilim gerekse anayasa hukuku açısından son derece özgün ürünler vermiş olmalarıdır.

Şura tipi örgütlenmelerin bu ve ilerde değinilecek özellikleriyle *kongre iktidarları* kavramına ya da *kongre eliyle iktidarlaşma* sürecine denk düştükleri açıktır. Ancak bunlar bu çerçeveyi aşmakta, açıkça *devletleşme* yolunu tutmaktadırlar.

Bu örgütlenme modeli üç tarihsel demet halinde özetlenebilir: *Öncü Şura Hükümetleri, Cenub–i Garbi Kafkas Hükümeti* ve *Artçı Şura hükümetleri.*

7. *Nutuk*, c.I, Devlet mat., İstanbul 1934, s.3.
8. T. BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Milli Mücadele*, c.I, s.159.
9. *Türk İstiklâl Harbi*, c.III, *Doğu Cephesi*, Gnl. Kur. Başkanlığı yay., Ankara 1965, s.76.

1. Öncü Şura Hükümetleri

Bu organizmaların genellikle *Şura hükümeti* adını almaları, üzerinde durulmaya değer bir olaydır. *Şura* teriminin İslâm'ın başlangıcındaki yönetim usullerinden olduğu ve Osmanlı yönetimi döneminde de kullanıldığı bilinmektedir. Ama terim, *sovyet* tipi iktidarlara sahne olan kuzey komşuda esen güçlü rüzgarların etkisini de akla getirmektedir. Çarlık Rusyası 1905'den itibaren, sonra da Bolşevik Devrimi, işçi, köylü ve asker sovyetlerine, bölgesel kongrelere sahne olmuş, bunlar kendilerini bizzat yönetme yolunda girişimlerde bulunmuşlardı[10]. Güney Rusya ve Kafkaslardaki sovyet hareketlerinin Doğu Anadolu'da yakından izlenmiş olmaları çok muhtemeldir. Burada sadece *sovyet* sözcüğünün o dönem Türkçesinde, daha doğrusu Osmanlıcasında *şura* sözcüğüyle karşılandığı hatırlatılmalıdır. Anadolu'nun doğusundaki milli hükümetlerin kendilerine "şura" adını seçmelerinde bu kuzey komşu etkisinin ciddi bir payı bulunduğu düşünülebilir. Ayrıca, Kars İslam Şurası'ndan kaynaklanan hükümetin "sosyal demokrat" ilkelere bağlılığını ilan etmesi de[11] bu bakımdan dikkat çekicidir.

Ama çağrışım ve benzeşimler bundan daha ileri götürülebilecek gibi de değildir. Rus–Sovyet ve Türk modellerinde "sovyet" tipi ve "şura" tipi örgütlenmelerde demokratiklik unsurundaki ortaklık dışında benzerlik aramak yersizdir. Bunların sınıf temelleri, ideolojileri ve siyasal perspektifleri birbirlerinden çok farklıdır. Anadolu'nun doğusundaki hareketler, "sovyet" tipinden farklı olarak eşraf–burjuva tabanlı ve milliyetçi karakterlidir.

Şimdi, *Elviye–i Selase* (Üç Liva) bölgesinde meydana gelen bu siyasal oluşumların özelliklerine geçilebilir.

Anadolu'nun doğusunda sınır bölgesinde, Osmanlı askeri güçlerinin buradan çekilmesi günü geldiğinde, İngiliz, Gürcü ve Ermeni tehditleri altına düşen Türk–İslam ahali ilkin dar bölgeli, yerel ve özerk yönetimler kurma yoluna gittiler. Bunların tarih sırasıyla en önemlileri, Mondros Mütarekesi'nden bir gün önce kurulan *Ahıska Hükumet–i Muvakkatası* (29 Ekim 1918), bir "*Meclis–i Müşavere*"den doğan ve Iğdır'ı kendine merkez

10. O. ANWEILER, *Rusya'da Sovyetler (1905-1921)*, çev. T. Keleşoğlu, Ayrıntı yay., İstanbul 1990 (bütün kitap).
11. A. E. GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1989, s.100.

seçen *Aras Türk Cumhuriyeti Hükümeti* (3 Kasım 1918), asıl dikkat çekicisi de *Kars İslam Şurası*'dır (5 Kasım 1918). Bu sonuncusu, yerel ve dar bölgeli iktidarları ya da hükümetleri kucaklayan bölgesel bir örgütlenmeye gidişin başlangıcı olması bakımından önemlidir. Bu nedenle de, Kars İslam Şurası merkezli oluşumlar bundan sonraki açıklamaların belkemiğini oluşturacaktır[12].

Osmanlı ordusunun bölgeyi boşaltacağı haberi üzerine, Komutan Yakup Şevki Paşanın da desteğiyle yerli sivil önderler tarafından oluşturulan Kars İslam Şurası (5 Kasım 1918), bölgedeki bütün Türk–İslam unsurları bir çatı altında toplamayı ve birleştirmeyi amaçlamıştı. Şura ilk büyük toplantısını Birinci Kars Kongresi olarak 14 Kasım 1918'de yaptı ve 8 kişilik bir "Muvakkat Heyet" seçerek *Milli İslam Şurası Merkez–i Umumisi* adı altında yerel bir yönetim (hükümet) kurdu. Bundan sonraki İkinci Kars Kongresi ya da Kars İslam Şurası Büyük Kongresi (30 Kasım 1918) bu kuruluşun adım *Milli İslam Şurası* ya da *Milli Şura Hükümeti* olarak değiştirdi. Batum'dan Nahcıvan'a kadar olan bölgeden bu kongreye 70 temsilci, *"milletvekili"* san ve sıfatıyla katılmıştır.

Kars İslam Şurası Büyük Kongresi, yerel iktidarlardan bölgesel birliğe ve iktidara yükselişi işaretlemesi bakımından önemlidir. Burada da, Batı Anadolu kongre hareketlerinde görülen yükseliş sarmalı yaşanmış, Ahıska ve Aras hükümetleri ile Batum yöresindeki yerel hareket bu yeni bölgesel oluşumla kaynaşma yoluna gitmişlerdir. Bu üç yerdeki örgütler, özerkliklerine son verip Milli Şura Hükümeti'nin *şubeleri* olarak göreve devam etme noktasında anlaşmışlardır. Bu bir taban inisiyatifine dayalı bütünleşmedir. Bilindiği gibi, Sivas Kongresi'nin yerel Müdafaa–i Hukuk Cemiyetlerinin özerkliklerini ya da bağımsızlıklarını kaldırıp yeni kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa–i Hukuk Cemiyetinin "şubeleri" sayması ise, yukardaki modelden farklı olarak "yukarıdan" ve merkezi önderliğin girişimiyle gerçekleşecektir.

Elviye–i Selase bölgesindeki iktidarlaşma/hükümetleşme süreci bundan sonraki kongrelerde tamamlanacaktır. Birinci Ardahan Kongresi (3–5 Ocak 1919) ile İkinci Ardahan Kongresi (7–9 Ocak 1919) ya da Ardahan Kongresi'nin Birinci ve İkinci İçtimaları, bütün milli şuraların birleşme-

12. bkz. F. KIRZIOĞLU, *Milli Mücadelede Kars*, c.I, s.8-75; A. E. GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, (bütün kitap); S. E. (DERİNSU) DAYI, *Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum)'da Milli Teşkilâtlanma* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1991 (çoğaltma), s.90 vd.

lerini sağladılar. Bunların ardından, Batum'dan Nahcıvan'a kadar uzanan bölgenin bütün birimlerinden gelen 131 temsilcinin katıldığı Büyük Kars Kongresi (17– 18 Ocak 1919) ile de bölge çapında bir ulusal geçici yönetim olan *Cenub-i Garbi Kafkas Hükumet-i Muvakkate-i Milliyesi* kuruldu.

2. Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti

Büyük Kars Kongresi, Cenub-i Garbi Kafkas Hükumet–i Muvakkate– i Milliyesi'ni (Güneybatı Kafkasya Geçici Ulusal Hükümeti) kurarken, bunun ilk organ ve yöneticilerini de belirledi. Büyük Kongre, hem hükümet reisini, hem vekilleri ("mümessilleri" ya da daha anlamlı bir çağrışıma yol açan deyimle "komiserler"i), hem de yüksek askeri, mülki ve adli görevlileri bizzat seçti. Böylece adeta, Türkiye toprakları üzerinde, kuvvetler birliğine dayalı *meclis hükümeti* sisteminin de ilk ve saf bir örneği sunulmuş oluyordu.

Bu yönetim, kendini "geçici" saymakla birlikte, İngiltere'nin Kafkasya mümessiline de varlığını kabul ettirdi. Asıl önemlisi, "Hükumet–i Muvakkate" bir devletin sahip olabileceği ve olması gereken bütün organ ve unsurlarla da donanmıştı. Bunlar, devletin *anakuruluşu, ülke* ve *nüfus* unsurları ile *egemenlik* yetkisi açısından son derece ilginç özellikler göstermektedir.

Gerçekten de bu siyasal organizmanın kendine özgü bir *anakuruluşu* olmuştur. Şöyle ki; 18 maddelik bir *Teşkilat–ı Esasiye Kanunu* (aynen), bazı resmi yazışmalarda adı *Meclis–i Millî* ya da *Parlamento* diye de geçen bir *Meclis–i Mebusan*'ı (aynen) bulunmaktadır. 18 yaşını bitiren *vatandaşlar* (aynen) tarafından seçilen *mebuslar* (aynen), Rus ve Rum azınlıkların temsilcileri de aralarında olmak üzere 1 Mart 1919'da parlamento halinde çalışmalarına başlamışlardır. Dolayısıyla burada, Meclisi Milli Reis Vekili'nin 18 Ocak 1919 tarihli bir yazısından da anlaşıldığı gibi, "Milli Şura'mn Meclis–i Milli haline ifrağ'ı" (dönüşmesi)[13] olayı ile karşı karşıya bulunulmaktadır. Bu ise, *Kongre'nin Meclisleşmesi*'dir. Bu metamorfoz şu açıdan ilginçtir ki, başka kongre sistemlerinde ve özellikle Batı Anadolu'da da

13. F. KIRZIOĞLU, *Kars Tarihi*, c.I, s.557, Ayrıca, 18 Ocak 1919 tarihli Batum Vekilleri Beyannamesi'nde geçen, "Mebuslarımızı Kars'ta açılmış olan Meclis-i Mebusan'a gönderüb..." şeklindeki ifade de dikkat çekicidir (metin: S. E. DAYI, *Elviye-i Selâse*, s.101).

kongreler birer "yasama organı" kisvesine bürünüyorlar, fakat sistemler açıkça devletleşemediği için bu yönelimleri güdük kalıyordu. Periferik bölgelerin ve buradaki olayda da Elviye-i Selase'nin elverişli koşulları ise, kongrelerin doğal gelişme süreçlerinin sonuna kadar yaşanabildiği durumlarda, nasıl açık birer yasama organına dönüşecekleri varsayımım doğrulamış olmaktadır.

Ayrıca, *Büyük Kars Kongresinin Meclisleşmesi* olayı ileriye dönük bir anlam da kazanmakta, TBMM'nin doğumu olayının (23 Nisan 1920), yalnız Mustafa Kemal'in inisiyatifiyle açıklanmasının yeterli olmadığını, bunun 1918–1920 döneminin siyasal ve toplumsal alanda en önemli olgusu olan "Kongreler"den çıktığını ortaya koymaktadır.

Şimdi, Cenub-i Garbi Kafkas Hükumet-i Muvakkate-i Milliyesi'nin anakuruluşunu ve bunu belgeleyen metnini daha yakından tanımanın sırasıdır. Geçici yönetimin kabul ettiği *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*, gerek adıyla gerekse içeriğiyle çarpıcıdır.

Ad seçiminde iki özellik dikkat çekicidir. Birincisi, "Anayasa" anlamına gelen ya da gelecek olan bir terimin seçilmiş olmasıdır. İkincisi, o tarihlerde "Anayasa" anlamına gelen ve Osmanlı anayasa hukuku ile siyasal teorisinde kullanılan "Kanun-ı Esasi" deyiminin değil, yepyeni bir terimin benimsenmiş oluşudur. Bu terimin, ilerde 1921 Anayasası için kullanılacak olması, Kars'taki bu isimlendirmeyi daha da ilginç kılmaktadır. Görülen odur ki, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi, Türkiye'deki ulusal devletin ilk anayasası olacak olan 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'na "isim babalığı" yapmıştır.

Kars'ta kurulan geçici yönetimin *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*, içeriği bakımından da ilgi çekicidir. Gerçi bu metnin tam bir yasa diliyle yazılmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, eldeki metinler arasında birtakım farklılıklar da göze çarpmaktadır. Bu kanunun, "aynen" aktarıldığı belirtilen versiyonu esas alınırsa, önemli hüküm ve düzenlemeleri şöyle özetlenebilir[14].

Yönetimin adı "Cenub-ı Garbi Kafkas Hükümeti"dir (md.1). Sınırlar çizilmiş ve barışın gerçekleşmesine dek koruma altına alınmıştır (md.2). Bayrak, üç renkli ve "Türk devlet(leri)nin ayyıldız"lı bayrağıdır (md.3). Resmi dil ve resmi olmayan öğretim ve haberleşme Türkçe'dir (md.4).

14. A. E. GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.91-92. Burada verilen metin, şu iki kaynakta yer alanlarla karşılaştırılarak bu özetleme yapılmıştır: T. Z. TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s.488-489; F. KIRZIOĞLU, *Milli Mücadelede Kars*, c.I, s.21-22. Bu son metindeki farklılıklar parantez içinde verilmiştir.

"Meclis–i Mebusan", on bin kişiye bir "mebus" esasına dayanacak, "18 yaşını ikmal eden her vatandaş" (erkekler) seçme hakkına sahip olacaktır (md.5). Vilayet ve kazalarda "Şura–yı Milli Şubeleri" açılacaktır (md.6). "Türk millet ve hükümetini rencide edici" her türlü davranıştan kaçınılacaktır (md.7). Askerlik işleri "Türk(iya) Devletinin kabul ettiği usul dairesinde" yürütülecek, "Türk(iya) Devleti"yle bağlantı sağlanacaktır (md.8). Mülkiye teşkilatlarında da buna uyulacaktır (md.9). Komşu hükümetlerle iyi dostluk ilişkileri kurulacak, "Meclis–i Mebusan" bunun için bir "kanun" çıkaracaktır (md.10). Altı Doğu İli "Türkiye(a)"den alınmaya kalkışılırsa buna karşı çıkılacak, "Türkiye(a)'den ayrılmama" yolunda direnilecektir (nıd.11). Azınlık hakları korunacaktır (md.12). Müslümanlar arasındaki dinsel ayrılıklara saygı gösterilip, ayinlerin birleştirilmesine çalışılacaktır (md.13). Seçimler "namzetsiz, demokrat ve bitaraf" şekilde yapılacaktır (md.14). Vali ve kumandanların tayin ve azilleri meclis kararıyla olacaktır (md.15). Milli Şura Hükümeti Meclis–i Mebusan'ın seçilmesinden sonra bazı yasa maddelerini değiştirmeye yetkilidir (md. 16). Mebus seçilme yaşı asgari 25'dir (md.17). "Bu kanunun icrasına Milli Şura (hükümet mümessilleri ile hükümet) Reisi memur edilmiştir" (md.18).

Görüldüğü gibi *Teşkilat–ı Esasiye Kanunu*, anayasa ve yasa dilinden ve sistematiğinden yoksun olmasına, yer yer de bir parti ya da hükümet programını andırmasına karşılık, bir devletin anakuruluşunu ilgilendiren kuralları da koymuştur: Yönetimin adı, sınırları, bayrağı, resmi dili, yasama organı ve seçimi, askeri ve mülki teşkilat, bölgenin ve halkının kendi kaderini belirleme hakkı, dinsel güvenceler, asker ve sivil yüksek görevlilerin seçimi ve azli, yasama yetkisi, vb.

Bu düzenlemelerde *ulusallık* ve *demokratiklik* en çok göze çarpan iki özellik olmalıdır. "Türk", "Türkiye(a)", "Türk devlet(ler)i" şeklindeki vurgulamalar ve resmi dil ile haberleşme dili konusundaki hükümler, çokuluslu imparatorluk kalıplarının terk edildiğini, *ulusçu* bir seçim yapıldığını açıkça göstermektedir.

Demokratiklik açısından dikkat çekici hükümler ise, seçmen yaşının 18, seçilme yaşının 25 olarak saptanması ve gençlere geniş bir katılım olanağı sağlanması, "tebaa" yerine *"vatandaş"* deyiminin, yani tamamen çağdaş ve demokratik bir terminolojinin seçilmesi, seçimlerin *"demokrat"* şekilde yapılacağının ilk defa olarak çok açık bir ifadeyle vurgulanması, vali ve kumandanların seçimi ve azli yetkisinin meclise verilmesi gibi düzenlemelerdir.

Metinde, anlaşılması zor bazı düzenlemeler de vardır. "18 yaşım ik-

mal eden *her vatandaş*"ın seçme hakkından söz eden hüküm (md.5) kadınların da oy hakkına sahip oldukları anlamına gelmektedir; en azından lafzi yorum bu sonucu doğurmaktadır. Ancak, pratikte ve somutta bunun böyle olmadığı, Kırzıoğlu tarafından verilen metinde "her *(erkek)* vatandaş" ibaresinin geçmesinden de anlaşılmaktadır. Yorumu zor olan bir başka düzenleme de, "Milli Şura Hükumeti Meclis–i Mebusan intihabından sonra bazı kanun maddelerinin tebdiline selahiyettar olacaktır" (md.16) hükmüdür. Burada geçen "hükümet" sözcüğü "yürütme" organı olarak alındığında, bakanlar kurulunun meclis varken yasa değişikliği yapacağı anlanu çıkmaktadır. " Hükümet" sözcüğü geniş anlamda, yani "Milli Şura yönetimi (idaresi)" ya da "Milli Şura rejimi" diye yorumlandığında ise (ki, Kırzıoğlu metninde "hükümet" sözcüğü bulunmamakta, sadece "Milli Şura" denmektedir), bu takdirde de bu yönetimin yasama organı olan Meclis–i Mebusan'ın Osmanlı yasalarında değişiklik yapmaya yetkili olduğu sonucu çıkacaktır.

Bu anakuruluş, hükümetin yasa değiştirme yetkisi varsayımı bir yana, meclis üstünlüğüne dayalı bir yapı göstermektedir. Uygulama da bu yönde gelişmiştir. Öyle ki, bir meclis gibi davranan Büyük Kars Kongresi (17–18 Ocak 1919), hükümet reisinin yanı sıra *Nazır*'ları da bizzat seçerek bir *Heyet–i Vükela listesi* oluşturmuştur. Bunun gibi, bazı yüksek askeri ve mülki görevlere de kongre tarafından atamalar yapılmıştır. Teşkilat–ı Esasiye Kanunu'nda görüldüğü gibi bunların azli yetkisi de Meclis–i Mebusan'a aittir. Resmi yazışma ve belgelerde yürütme organından *Heyet–i Vükela* ya da *Kabine* deyimiyle de söz edilmekte olup bu kurulun Meclis–i Mebusan ya da *Meclis–i Milli* önünde sorumlu olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Öte yandan bir "devlet reisliği" de bulunmamakta, hükümet başkanı bu görevi de üstlenmiş görünmektedir[15].

Meclis üstünlüğüne dayalı, hatta kuvvetlerin mecliste toplanması esasını benimseyen bu yapılanmanın önemi kendiliğinden anlaşılmaktadır. Çünkü, 1920'de başlayan Türk anayasal yapılanması da bu yolu tutacaktır. Bilindiği gibi 1921 Teşkilat–ı Esasiye Kanunu bu sistemi getirecek, 1924 Teşkilat–ı Esasiye Kanunu da aynı izleri taşıyacaktır.

Bir devletin kurucu unsurları olan *ülke*, *nüfus* ve *egemenlik* boyutları açısından Cenub–i Garbi Kafkas Hükümeti'nin durumu nedir?

Yeni yönetim 1 Şubat 1919 tarihli bir *"Hudutname"* ile *ülke* sınırlarını

15. A. E. GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.90-92, 223.

çizmiş, ülke unsurunu tanımlamıştır. Ayrıca, yapılan bir nüfus ölçümüyle bu ülkede 1.534.824'ü Türk ve İslam olmak üzere toplam 1.738.478 kişiden oluşan bir *halk* topluluğu saptanmıştır. Bu yönetimin bir bildirisinde de belirtildiği gibi, 40.000 km² karelik yüzölçümü ve iki milyona yaklaşan nüfus, o zamanların Lüksemburg Dükalığı'nın yüzölçümü ve nüfus verilerinin üç katma denk düşmektedir[16].

Bu siyasal birim, bir devlete özgü *siyasal otorite* ya da *egemenlik* gücüyle de donanmıştır. Bir kamu bütçesi, adlarına mühür kazıtılan Meclis, Hükümet ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği ve Nezaretler ile kumandanları meclisçe seçilen ve azledilen ve "silahlı güç tekeli" anlamına gelen 8 bin kişilik bir ordu, nihayet Tiflis Vilayeti sınırlarına kadar uzanan topraklar üzerinde kurulan siyasal otoritenin *etkililiği* (efficacité) bunun kesin işaretleridir. Bu hükümet, bölgedeki İngiliz askeri yetkilileriyle görüşmeler yapmış, Gürcistan ve Azerbaycan hükümetleriyle diplomatik ilişkiler kurmuş, Azerbaycan Müsavat Hükümeti tarafından da tanınmıştır[17].

Bu yönetimin evrimi de son derece ilginçtir. 1 Mart 1919'da ilk toplantısını yapan Parlamento, barış konferansı görüşmelerinin uzaması üzerine "geçicilik" durumuna son vererek, "Hükumet-i muvakkatenin bir hükumet-i daimi"ye dönüşmesini kararlaştırmıştır (25 Mart 1919). Dahası, aynı gün ve kararla bağımsızlık ve *Cumhuriyet* ilân edilmiştir. Devletin adı 32>Cenub-i Garbi Kafkas Hükumet-i Cumhuriyesi, hükümet reisinin sıfatı da *Cumhurreisi* olmuştur. Bu tarihten sonraki Merkez çıkışlı belgelerde olsun, murahhasların yazışmalarında olsun, *Cumhuriyet*, *Cumhuriye*, *Cumhurreisi* gibi terimlerin kullanıldığı görülmektedir[18].

Cumhuriyet ilanının, ilgili ve yakın kitle tarafından yadırganmak şöyle dursun, kolayca benimseniverdiği anlaşılmaktadır. O kadar ki, İstanbul'daki Karslılar Cemiyeti, Elviye-i Selase'nin "anavatan"dan kopma zorunda kalması olasılığını hesaba katarak bir "Cumhurreisi" adayı bile önermektedir[19] Erzurum'daki yerel önderler de Karslıların "milli şura (milli cumhuriyet)" kurmuş olduklarını biliyorlardı[20]. Cumhuriyet'in Ha-

16. A. E. GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.139.
17. *aynı kaynak*, s.99.
18. A. E. GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.147.
19. F. KIRZIOĞLU, *Milli Mücadelede Kars*, c.I, s.29 vd.
20. Emekli General Mustafa Sabri (Ertuğ) Bey'in yayınlanmamış anılarından (akt. U. MUMCU, "Kazım Karabekir Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 30.6.1990, s.6, "Milli Şura-Milli Cumhuriyet" denklemi Ertuğ'a aittir.

riciye Nazırı Fahreddin Bey, 17 Nisan 1919'da Erzurum'da "Kars Hükümeti Hariciye Mümessilliği" faaliyetleri cümlesinden olarak halka hitaben yayınladığı *İntibahname* adlı bildiride, "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi"nin kuruluşunu resmen açıklamıştı[21].

Zaten Kafkaslar çevresi, başka cumhuriyetlere de sahne olmuştu. *Aras Türk Cumhuriyeti* bunlardan biriydi (Kuruluşu:3/11/1918). Daha doğuda, Azeri Türkleri de 28 Mayıs 1918'de *Azerbaycan Cumhuriyeti*'ni kurmuşlardı[22].

Aslında, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti daha kuruluşunda ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul ettiğinde *fülen bir cumhuriyet* idi. 25 Mart 1919'da "Cumhuriyet ilam", varolan bir durumun adının konmasından başka bir şey değildi. Nitekim, Hariciye Nazırı Fahreddin Bey'in *İntibahname*'sinde bu Cumhuriyet'in kuruluş tarihi olarak 18 Ocak 1919 tarihini (Büyük Kars Kongresi) vermesi de bunu kanıtlar.

Buna benzer bir süreç, kısa zaman sonra TBMM bünyesinde de yaşanacaktır. 1920'de kurulan "Türkiye Devleti" de daha o tarihte, resmi söylem ne olursa olsun, aslında bir fiili cumhuriyetti. 1922'de saltanatın kaldırılmasından sonra durum daha da kesinlik kazandı. Nitekim bundan bir yıl sonra Cumhuriyet'in bu defa resmen ilanına ilişkin Anayasa değişikliğinde, "Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevadımn Tavzihan Tadiline Dair Kanun" (29 Ekim 1923) ifadesi kullanılacak, yapılan değişikliğin aslında varolan bir durumun, yani Cumhuriyet olgusunun açıklığa kavuşturulmasından (tavzih) ibaret olduğu vurgulanacaktır. Dolayısıyla, Elviye- i Selase'deki "adsız cumhuriyet"ten "cumhuriyetin adının konması"na geçiş süreci de, 1920 sonrası Türk anayasal-siyasal gelişmelerine adeta bir ön model oluşturmuş gibidir.

Dikkati çeken bir başka önemli özellik, *Anavatan* gibi, çokuluslu imparatorluk ve toprakları ülküsünü dışlayan bir *ulusal vatan* kavramının Kars'taki örgütlenmede de kendini açıkça ortaya koymasıdır. Bunun önemine, "Devlet Tezleri"ne ayrılan Bölüm'de (I,B) değinilmiş, "yerel tezler"de de bu eğilimin varlığına işaret edilmişti. Burada asıl dikkat edilmesi gereken husus, Kars'taki devletleşme olayında ve bunun Esas Teşkilat Kanunu'nda kullanılan *Türkiye* ya da *Türkiye Devleti* gibi deyimlerdir. Bilindiği gibi o tarihlerde bu adı taşıyan bir devlet yoktur; varolan yalnız

21. S. E. DAYI, *Elviye-i Selâse*, s.122-124.
22. A. ÇEÇEN, *Tarihte Türk Devletleri*, Milliyet yay., İstanbul 1986, s.163 vd.

"*Devlet-i Osmaniye*"dir. Üstelik daha ne TBMM açılmış, ne de hatta Mustafa Kemal ve arkadaşları Anadolu'ya geçmişlerdir. *Türkiye Devleti* deyimi bundan iki yıl sonra 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alıp (md.3) resmileşecektir[23]. Bu durumda Kars'taki hareketin büyük bir önsezi ya da sezgiyle, *Türkiye* denen *anavatan*'da yeni bir devletin kurulacağını öngörmüş ya da böyle bir beklenti içine girmiş olduğunu düşünmek gerekir. Bu da çok olağandışı ve metafizik bir sezgi değildir; çünkü bölgede zaten ulusal ve demokratik bir cumhuriyetin küçük bir maketi kurulmuş bulunmaktadır.

Görülüyor ki Kars'taki mini devlet, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", "Meclis-i Milli"si ve "Cumhuri" karakterinden başka, ülkenin adının konması ("Türkiye") ve ulusal devletinin adlandırılması ("Türkiye Devleti") açısından da 1920'lerdeki oluşuma isim babalığı yapmakta ve bir model oluşturmaktadır.

Cenub-i Garbi Kafkas Hükumet-i Cumhuriyesi, ilk biçimiyle çekirdeklendiği Kars İslam Şurası'ndan (5 Kasım 1918) yaklaşık altı ay sonra, İngilizlerin Kars'ı işgali (12 Nisan 1919) ile son bulmuştur. İşgalcilerin yaptığı ilk iş, parlamentoyu dağıtmak, aralarında hükümet üyelerinin de bulunduğu bazı önemli şahsiyetleri Malta'ya sürmek ve bir kukla hükümet kurmak oldu. Daha sonra da Kars'ı Ermenilere teslim ettiler (30 Nisan 1919).

Böylece, dünyada parlamentoculuğun öncülüğünü yapmış olan İngilizler, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı basıp üyelerinden bazılarını Malta'ya sürgüne göndermezden (16 Mart 1920) 13 ay önce, bunun ilk provasını bir mini cumhuriyetin parlamentosu ve üyeleri üzerinde yapmış oluyorlardı.

İlginçtir ki aynı tarihte, yani 12 Nisan 1919 günü, İngilizler, bağımsızlık ilan eden bir başka parlamentoyu, İrlanda parlamentosunu da dağıtmışlardır[24].

Şu var ki, Elviye-i Selase'nin uğradığı bu darbe, bu topraklar üzerinde yeni siyasal filizlenmeleri engelleyemedi. Yıkılan devletçiğin toprakları üzerinde, tıpkı ilk başlarda olduğu gibi yine yerel hükümetçikler yeşermeye devam etti.

23. Rıza Nur, "*Türkiye Devleti*" adını kendisinin önerdiğini ve kabul ettirdiğini ileri sürmektedir. (*Hayat ve Hatıratım*, s.613).
24. S. AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri*, s.221.

3. Artçı Şura Hükümetleri ve Oltu Şura Hükümeti

Elviye-i Selase bölgesindeki kongre ya da şura tipi örgütlenme ve hükümetleşme girişimleri, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi'nin İngiliz işgaliyle yıkılmasından sonra da sürüp gitti. Kars'taki merkezi yönetimin zorla çökertilmesinden sonra Batum'dan Nahcıvan'a kadar olan bölgedeki Türk ve İslam ahali, tıpkı Mondros Mütarekesi ertesinde olduğu gibi yine *Milli Şura Hükümetleri* şeklinde örgütlendi. Bu yeni dönemin şura hükümetlerinden bazıları şunlardır: Nahcıvan Şurası (Ara's Türk Cumhuriyeti), Kulp (Tuzluca) Şurası, Pozatköylü Bekir Bey Şurası, Olti (Oltu) Hükumet-i Muvakkatesi ya da Şura Hükümeti, Akbaba Şurası, Çıldır Milli Şurası, Acara İslam Cemiyeti'nin yönetimindeki Şura hükümeti, Artvin, Ardanuç ve Şavşat'ta oluşturulan şura hükümetleri, Orta-Kale (Kağızman yakımında) Milli Şurası[25].

Bunlardan *Oltu Şura Hükümeti*, TBMM döneminde bile bir süre varlığını sürdürecek, 17 Mayıs 1920'de kendini feshederek TBMM hükümetine katılacaktır. Bu yerel hükümet olayı, üzerinde ayrıca durulmaya değer niteliktedir.

Oltu Şura Hükümeti, İngilizlerin yukarda amlan saldırısından sonra, İslam Terakki Komitesi'nce 29 Mayıs 1919'da temelleri kurulan bir yönetimdir. Kars'taki bölgesel ve merkezi birliğin dağılmasında sonra fışkıran yerel yönetimlerin (hükümetler) en etkilisi ve kucaklayıcısı olmuştur. 13 ay kadar yaşamış olması, ayrıca dikkate değer bir olgudur.

Oltu'daki yönetim modelinin özgünlüğü, bir *fırka* (parti) önderliğine dayalı oluşudur. Bu, Anadolu ve Trakya'daki öbür kongre ve şura tipi örgütlenme ve iktidarlaşma (ya da hükümetleşme) olaylarında rastlanmayan bir durumdur. Ancak buradaki "fırka" olayı da, tıpkı "müdafaa-i hukuk" adlı ve cemiyet tipi örgütlenmelerde görüldüğü gibi, bölgenin bütün Müslüman ve Türklerini doğal üyesi sayan bir yapı olup klasik "siyasal parti" modelinden farklıdır. Bu örgütlenme, adı "Cemiyet" olan ama bütün nüfusu kucakladıklarını tüzüklerinde belirten Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne benzemektedir. Bunlar, adları ister "Cemiyet" ister "Fırka" olsun, 20. yüzyılın ikinci yarısında örnekleri pek bollaşacak olan *Ulusal Cephe* adlı kuruluşların profilini çizmektedirler.

25. A. E. GÖKDEMİR, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.175-176, 199, 216, 219, 224.

Bu çekincelere karşın Oltu İslam Terakki Fırkası'mn, "Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar Müdafaai Hukuk hareketinin etki alanı içinde tek bir siyasal partiye rastlanmamaktadır"[26] yargısına bir istisna oluşturduğu kabul edilmelidir.

Oltu örneğinde örgütsel önderliği yüklenen siyasal güç *Oltu İslâm Terakki Komitesi*'dir. Bu komite, 21 Şubat 1920'de yapılan ve 63 delege ile üyenin katıldığı kongrede "Komite" sözcüğünü kaldırarak bunun yerine "Fırka" adını almış, partileşmiştir. Ayrıca partinin programı, hükümetin de programı ilan edilmiştir. Böylece adeta *parti–iktidar* özdeşleşmesi doğmuştur.

Bu süreç ile daha sonra yaşanan bir başkası arasında yine paralellik kurulabilir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa–i Hukuk Cemiyeti de, önce TBMM'de Birinci Grup'u oluşturacak, sonra partileşecek (Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası), giderek tek parti haline gelecektir.

Oltu İslam Terakki Komitesi, 12 Kasım 1919'da *Makasıt–ı Aliyye Programı* (Yüce Amaçlar) adlı belgeyi hazırlanuştı. Yukarda anılan 21 Şubat 1920 tarihli kongre bu programı tartıştı, geliştirdi ve onayladı. Bu belge, içeriği ve işlevi bakımından son derece ilginçtir ve önemli çağrışımlar uyandıracak niteliktedir.

Makasıt–ı Aliyye Programı bütün Türk ve Müslümanların birleştirilmesi, Elviye–i Selase'de bunların egemenliğinin sağlanması "anavatan"a bağlanması, halkın dış saldırılara karşı korunması, diğer şura hükümetleriyle işbirliği gibi hedefler çizmiştir. Dönemin pek çok yerel iktidar deneylerinde görülen ikircikliklik burada da vardır. Program'da bir yandan İstanbul Meclis–i Mebusanı'na bağlılık teması işlenirken, öbür yandan *hakimiyet-i milliye*, Elviye–i Selase'nin *kendi kaderini belirleme hakkı* gibi demokratik–ulusal talepler de yer almıştır. Diğer şura hükümetleriyle işbirliği politikasının benimsenmesi, bir kez daha bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Kısacası, İstanbul yönetimine bağlılık söylemine karşın gerçeklikler dünyasında görülen, Oltu'da bağımsız ya da özerk bir yönetimin kurulduğudur. Değişmeyen hedef ise, "anavatan"a yeniden bağlanmaktır.

Bu *Program*, Elviye–i Selase kökenli ve bu üç livayı anavatana yeniden katınayı amaçlayan bir *Misak–ı Milli*'den başka bir şey değildir. İlk başta bir *Komite* (fırka) tarafından hazırlanmış (12 Kasım 1919), sonradan bir *kongre*'nin onayından geçerek *kararname* haline gelmiştir.

26. M. KABASAKAL, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin yay., İstanbul 1991, s.79, dn. 12.

Oltu'daki yönetimin özerkleşmesi, çeşitli aşamalardan geçerek olgunlaşmış bir süreçtir. Cenub-i Garbi Kafkas Hükumet–i Muvakkata–i Milliyesi döneminde burası bir *Şura Şubesi*'ydi. Kars'taki Merkez İngilizler tarafından dağıtılınca (12 Nisan 1919), İngiliz subayları Oltu'da da "Milli Şura Hükümeti"ni ya da yerel "milli şura şubesi"ni dağıtıp, bunun yerine *Oltu Meclis–i İdaresi*'ni kurdurarak bir Rum üyeyi de buna kattılar. Meclis–i İdare 25 Mayıs 1919'da kendini feshedip *Oltu Şura Hükümeti*'ni kurdu. Yeni hükümet sınırlarını saptadı. İngilizlerin, Oltu'nun Ermenilere verilmesi yolundaki 1 Ağustos 1919 tarihli notalarına karşı çıktı ve önemli taban inisiyatiflerine öncülük etti. Toprakları üzerinde asayişi sağladı ve savunma önlemlerini geliştirdi. Milli eğitim politikası gibi hizmetleri yürüttü. Vergi ve tekâlif tarhım kararlaştırdı. Özellikle, 23– 24 Ekim 1919'da aldığı kararlarla önemli icraatlara başladı. Azerbaycan ve Gürcistan'la dış temaslar kurdu. Rum ve Ermenilere karşı silahlı mücadele verdi. Barış Konferansı'nda Oltu'yu temsil edecek delegeleri seçti ve bunların vekâletname ve itimatnamelerini düzenledi. Vergi topladı. İstanbul Meclis–i Mebusanı'na seçilen temsilcilerin *intihabname*'lerini onaylamak suretiyle adeta bir "üçüncü seçmen" rolü oynadı. Daha sonra da bunların Ankara meclisine katılmalarını emretti.

Son olarak, Oltu Şura Hükümeti'nin nasıl yönetildiğine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

On üç ay kadar görev yapan hükümet bir başkan ve üyelerden oluşuyordu; Oltu İslam Terakki Fırkası'nın desteğine sahipti. Fırka üyeleri aynı zamanda Şura hükümetinde de görevliydiler. Oltu'nun mülki, askeri ve adli teşkilatları "Mutasarrıflık" makamına bağlıydı. Mutasarrıfın görev ve yetkileri Şura Hükümeti'nin 27 Aralık 1919 tarihli toplantısında kabul edilen *Nizamname-i Mahalli*'de belirtilmiştir. Öbür teşkilâtlardaki memurların atanma ve işten çıkarılmaları ise hükümete ait bir yetkiydi. Oltu Şura Hükümeti hukuk işlerine ayrı bir önem vermiştir. Mevcut Türk (Osmanlı) yasaları esas alınarak hareket edilmiş, yargılamalar da bunlara göre yürütülmüştür. Hükümetin asayiş işleri Jandarma Genel Komutanlığı'nın üstesindeydi. Askerlik işleri, 27 Nisan 1920 tarihli, yani TBMM'nin açılmasından sonraki bir tarihte çıkarılan *Ahz-ı Asker Talimâtı*'na göre yürütülüyordu. Ancak askeri teşkilatlanma işi, daha önceden, 6 Ekim 1919'dan itibaren başlamıştı. Vergi işleri maliye memurlarının eliyle görülüyor, ithalat ve ihracat işlerinden alınan vergilere *Rüsumat Müdürlüğü* bakıyordu. İthalat ve ihracat işleri ile rüsumat konuları 6 ve 8 Ocak 1920 tarihli yönetmeliklerle düzenlenmişti. Esnaftan, kıraathanelerden, kahvehanelerden

ve ticaret amacıyla sınır dışına çıkanlardan da vergi alınıyordu. Fakat vergiler ezici olmadığından halk da vergi borçlarını aksatmıyordu.

Oltu Şura Hükümeti rejiminde yargıcılar kurulu, bir başkan, iki üye, bir kadı ve oy hakkı bulunmayan bir zabıt kâtibinden oluşuyordu. Adam öldürme davalarına liva mahkemeleri, adi suçlara ise kaymakamlar bakıyordu. Ayrıca kaymakamların yedi, bucak müdürlerinin dört, köy muhtarlarının bir, mutasarrıfın da on beş gün tutuklama yetkileri vardı.

29 Mayıs 1919'da kurulan ve 13 ay kadar işleyen bu hükümet, Oltu'nun 17 Mayıs 1920'de anavatana katılmasıyla son bulmuştur[27].

C - Bazı Vargılar

"Kongre Devletçikleri" olgusundan ne gibi anlamlı sonuçlar çıkmaktadır? Burada, siyasal yapılamşımn özgünlüğü ve bugünkü Türkiye sınırları içinde olması nedeniyle, Sınır Doğu'daki deneye öncelik tanımak gerekiyor.

Görülüyor ki, Sınır Doğu bölgesinin Türk–İslam halkı, ilkin "öncü şura hükümetleri", sonra bir ulusal devlet kurarak, bunun yıkılmasından sonra da yeniden yerel hükümetçikler modeline dönerek ("artçı şura hükümetleri") varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bütün bu olayların, gerek siyasal tarih ve siyasal sosyoloji, gerekse anayasa hukuku açısından taşıdıkları değerler meydandadır.

Bir kere bu hareketler ve oluşturdukları yapılar, Mustafa Kemal'in henüz İstanbul'da olduğu bir dönemde ortaya konmuş olmaları bakımından, Kemalist liderliğe öngelmekte, ona tekaddüm etmektedirler. Bu açıdan da "öncü" durumundadırlar.

İkincisi, Elviye-i Selase grubu kongre hareketleri yalnız Kemalist önderlikten değil, Anadolu ve Trakya'daki bütün kongre hareket ve iktidar-

27. Oltu Şura Hükümeti ile ilgili bilgiler şu kaynaklardan devşirilmiştir: S. ÖNAL, *Milli Mücadelede Oltu*, Ankara 1968; S. E. DAYI, *Elviye-i Selâse*, s.207 vd.; Ömer KORKMAZ, *Oltu Şura Hükümeti*, İÜHF Yüksek Lisans Çalışması, İstanbul 1991.

larından önce oluşmuşlardır. "Ulusal bilincin ya da özel deyimiyle Kuva-yı Milliye ruhunun doğmasında, ilk direnmelerin sağlanmasında ilk büyük dönemeç" olarak Doğu Anadolu (Trabzon, Erzurum, Sivas), Batı Anadolu ve Trakya kongrelerinin öne sürülmesine karşılık[28], bu nitelikler ve öncelik hakkı Elviye-i Selase grubuna aittir.

Üçüncüsü, bölgedeki hükümetleşme olgusu, kesintilere uğramasına rağmen sürekliliğini ve zamana karşı dayanıklılığını kanıtlamıştır. Bölgedeki ilk hükümetleşmeler Kasım 1918 başlarında görülmüş, Oltu Şura Hükümeti'nin son bulmasına kadar (17 Mayıs 1920) sürmüştür. Yaklaşık 17 ay kadar süren bu "hükümetler nöbetleşmesi", zaman dilimi açısından da azımsanmayacak bir ölçektedir.

Dördüncüsü, bu siyasal yapılar *sivil, demokratik* ve *halkçı* karakterleriyle son derece özgündürler. Bunlar, mutlaklaşan Osmanlı Devleti'ne ve onun geleneksel iktidar merkezine karşı *alternatif iktidar modeli* sunmaktadırlar. Bu sivil-demokratik yapılanmanın ifade ettiği değer, "şura" kavramına yüklenen halkçı anlamdan da anlaşılır. Nitekim epey sonraları Mustafa Kemal Paşa, "halk hükümeti" ile "şura hükümeti" arasındaki özdeşliği vurgularken, "*Bizim hükümetimiz bir halk hükümetidir. Tam bir Şura hükümetidir*" diyecektir[29].

Beşincisi, özellikle Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, "Teşkilatı Esasiye Kanunu"yla, kuvvetler birliğini ve meclis hükümetini andırır yapısıyla, "Türkiye Devleti" şeklindeki vurgulamalarıyla, "teb'a" yerine "vatandaş" kavramını getirmiş olmasıyla, adeta TBMM modelinin maketini kurmaktadır.

Altıncısı, tıpkı Batı Trakya'da olduğu gibi, Sınır Doğu'daki bu siyasal organizmalar da fiilen birer *cumhuriyet* niteliği taşımaktadırlar. Zaten, Aras ve Kars'ta kurulan hükümetler *Cumhuriyet* adım resmen kullanmaktadırlar. Dolayısıyla, Elviye-i Selase'deki *mini cumhuriyetler* olgusu, 29 Ekim 1923'de kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'ne de birer *mikro model* oluşturmaktadırlar. Kuşkusuz bu durum sadece Elviye-i Selase bölgesine indirgenemez; Kemalist önderliğin de devreye girmesiyle hız kazanan ulusal toparlanmamn özünde cumhuriyetçi eğilimler gizlidir. Nitekim Türkiye'deki gelişmeleri rapor eden yabancı gözlemciler bunu saptamakta güçlük çekmemişlerdir. 17 Eylül 1919 tarihli ve İstanbul çıkışlı bir İngi-

28. Ş. TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, s.I, s.197.
29. 19 Ocak 1923 tarihli İzmit basın toplantısı (akt. Arı İNAN, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, TTK yay., Ankara 1982, s.97).

liz raporunda geçen, "Bütün haberlere göre, Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasına gidilmektedir"[30] şeklindeki teşhis bunun kanıtıdır.

Bu kitabın "Kongre İktidarları"na ayrılan bölümünün sonunda, Anadolu ve Trakya'daki kongre hareketlerinin birer "siyasal iktidar" kategorisi olarak görülebileceklerine işaret edilmişti. Bunların özünde, "iktidarlaşma" eğilimi vardı. Koşulların elverdiği ölçüde bu eğilim kendini açıkça belli ediyordu. İşte, söz konusu koşulların nispeten en elverişli olduğu periferik bölgelerin taranması, "iktidarlaşma"nın somut bir olgu olduğunu, hatta daha da ileri giderek "devletleşme" noktasına kadar uzandığım ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu tespit, "devletleşme" olayına sahne olmayan bölgelerdeki kongre hareketlerinin, birer "iktidar" olgusuna hayat verdiklerini, bu sıfatla anılmaya layık olduklarını göstermiş sayılmalıdır.

30. B. ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk* (1919- 1938), c.I, TTK yay., Ankara 1973, s.104; E. ULUBELEN, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, s.208.

Sonuçlar

Mütareke döneminde işgal tehditleri, özsavunma ihtiyacı ve hükümet otoritesinde meydana gelen boşluk, uzunca bir süre yerel örgütler ve kongre hareketleriyle doldurulmaya çalışılmıştır. Bu hareketler, faaliyet alanlarının sınırlı olmasına karşın ulusal bağımsızlık ve bütünlük hedefi ile yeni bir ulusal toplum ve ulusal vatan anlayışında birliktirler.

Bunların siyasal yapılanması, siyasal bilim ve anayasa hukuku açısında son derece çarpıcı özellikler taşımaktadır:

Bölgede yaşayan herkesi kendi doğal üyesi saymak ve giderek genişleyen bir örgüt yapısına ulaşmak,

Bu yapıları, aşağıdan yukarı doğru yükselen bir seçim, temsil ve vekalet ağı üzerine oturtmak ve katılımcı bir model oluşturmak,

Bununla bağlı olarak meşruluk kazanmak ve faaliyetlerinde kurallılık çizgisine sadık kalmak,

İç yapılarında organsal ve fonksiyonel farklılaşmaya sahne olmak ve açıkça devlet yetkileri kullanan organlar yaratmak,

Bu meşruluk temeline de dayanarak, devlet fonksiyonu niteliğindeki işleri üstlenmek, kararlar almak ve karşılıklı rıza anlayışı ortamında bu kararları uygulayabilmek,

Silahlı güçler oluşturmak ve bunları kesinlikle sivil otoriteye tâbi kılmak,

Bölge halkının hatta milletin siyasal kaderini belirleyici kararlar almak ve bunların gereğini büyük çapta yerine getirmek,

Aldıkları kararlarla, TBMM yasalarına kaynak oluşturmak, vb.

İstanbul hükümetinden, Kemalist önderlikten ve Sivas ulusal kongresinden bağımsız olarak doğan ve faaliyet gösteren bu hareketlerin ve bunların yarattığı yapıların birer *siyasal iktidar odağı*, *kamusal otorite merkezi* ya da *alternatif iktidar* modeli oluşturdukları meydandadır. Nitekim, "iktidarlaşma" eğiliminin nispeten daha elverişli ortamlarda, yani periferik bölgelerde yaşanabildiği durum ve anlarda ortaya çıkan ürünler açıkça *hükümet* ya da *devlet* karakteri göstermektedir. "*Kongre devletçikleri*" bunu açıkça ortaya koymuştur.

Siyasetin, iktidarlaşmanın ve devletin önde gelen işlevlerinin, toplu-

mun varlık koşulları olan üretimin sürdürülmesi, üyelerinin dış saldırılardan ve iç kargaşadan korunması, savunma ve asayişin sağlanması, kısacası toplumun ortak çıkarlarının gerçekleştirilmesi olduğu açıktır[1]. Bu ölçüler açısından, yerel kongre hareketlerinin birer *bölgesel siyasal iktidar* durumuna geldiklerini de kabul etmek gerekir. Bu yerel otoritelerin, iktidarları doğuran ve tanımlayan iki ana kaynağa, *rıza* temeline ve *yaptırım* gücüne[2] sahip bulundukları, bütün kitap boyu verilen bilgilerden çıkmış olmalıdır.

Üstelik bu otoriteler askeri bir ihtiyaçtan (Kuva-yı Milliye) doğmuş oldukları halde, sivil ve siyasal karakterlidirler; askeri olayı da kendi güdümlerine almaktadırlar. Bunlar, Osmanlı geleneği içinde rastlanmayan bir "sivil toplum örgütlenmesi" modeli sunmaktadırlar[3].

Kuskusuz, yerel kongrelerle oluşan siyasal cihazların birer "siyasal iktidar" olma özelliğinin önemli sınırları da vardır.

Bir kere bunlar, geleneksel ve merkezi siyasal iktidar olan İstanbul hükümeti ve Osmanlı anayasal sistemi ile herhangi bir sürtüşmeye girmemekte oldukça kararlı görünmektedirler. Periferik bölgelerdeki durum buna bir istisnadır.

Ayrıca, "siyasal iktidar odağı" olma özelliği merkezi otorite boşluğundan ve özsavunma ihtiyacından doğduğu için anlık, geçici ve fizik özsavunma amacıyla sınırlı, coğrafi etkinlik alanı bakımından da dar kapsamlıdır.

Süre, amaç ve alan bakımından sınırlılık, dış şoklara karşı dayanıksızlık, kırılganlık ve hatta iğretilik şeklindeki yapısal çelimsizlikleri de beraberinde getirmektedir.

Öte yandan, çeşitli kongre sistemleri arasında ciddi kopukluklar ve iletişimsizlikler vardır. Bunlar da, birlikteliğin sağlayacağı güçten onları yoksun bırakmaktadır.

Dolayısıyla, "mini devletler" dahil bu güçlerin gerek kendi yeteneklerinin sınırlılığı, gerekse çevre koşullarının elverişsizliği nedeniyle uzun süre ayakta kalabilme şansları hayli zayıftır. Ayrıca, ulusal kurtuluş nizami orduyu gerektirirken, bunlar yerel Kuva-yı Milliye tarzı direniş gibi yetersiz bir askeri yöntemin siyasal modelini sunmaktadırlar.

Nitekim bunlar ya ilk şoklarla ortadan kalkmışlar ya da daha üst dü-

1. C. EROĞUL, *An Essay on the Nature of the State*, AÜSBF yay., Ankara 1981, Chapter II (Türkçe yayını: *Devlet Nedir?* İmge yay., Ankara 1990, II.Bölüm).
2. N. BOTANA, *La Légitimité: problème politique*, Buenos Aires 1968, p.47.
3. İ. TEKELİ/S. İLKİN, *Ege'deki Sivil Direnişten*, s.1.

zeyde bir yeni siyasal birliğin, Ulusal Kongre İktidarı'nın (Sivas) potası içinde yavaş yavaş erimişlerdir.

Bununla birlikte, yerel kongre iktidarları ve devletçikleri, devlet ve siyasal rejim anlayışı açısından çağdaş değerleri temsil etmişler, hatta Türkiye'nin 1920'li yıllarının habercisi olmuşlardır. Bu nedenle de, kendileri yıkılsa bile, izleri silinmezleşmiş ve TBMM'ye giden yolu da açmıştır, hatta savaşın meclisle yürütülmesini zorunlu kılmıştır.

Bir kere kongre hareketleri, Osmanlı Devleti'nin ve toplumun içine düşmüş olduğu derin bunalımın ancak *demokrasi* ile çözülebileceğini göstermişlerdir. Demokratik ve temsili yapıları ve işleyişleriyle, mutlakiyete geri dönüş yapan Osmanlı monarşisinin önerdiği teslimiyetçi ve otoriter model karşısında yerel kongrelerden yükselen çözüm anahtarı *krizi demokrasiyle aşmak* olmuştur. İçinde bulunulan koşullar açısından buna *savaş demokrasisi* de denebilir.

Öte yandan, siyasal yaşamın aldığı yeni görüntü, siyasal aktörler açısında da önemli bir değişmeye işaret etmektedir. Osmanlı merkezi sistemine bağlı ve sınırlı bir siyasal katılımcılığın yerini, canlı ve sürekli bir yerel katılım olgusu almaktadır. Böylece, siyasi sistemde *yerel önderler* önem kazanmaktadır. Bunlar, söz ve karar sahibi duruma yükselirlerken beraberlerinde üç gizli dönüşümü de sürüklemektedirler.

Bu değişimlerden birincisi, politizasyonun artmasıyla özellikle Batı Anadolu ve Trakya kongre sistemlerinde, geleneksel yerel feodal unsurların sahne gerisine kayması, yeni ve daha burjuva, hatta halk kökenli unsurların siyaset sahnesinde yükselmesidir. Örneğin, ayan, mütesellim benzeri unsurların silindiği Muğla'da aydınlar, yedek subaylar, zeybek ve köylüler ve bunların ittifakı yükseliştedir[4].

İkinci önemli gelişme, aydınlar, eşraf, mülk sahipleri ve din adamları arasında belki de ilk defa olarak yerel görünüşlü ama ulusal birliği amaçlayan siyasal ittifakların belirmesidir.

Bir başka önemli ama paradoksal değişme, siyasal hayatın dünyevileşmesi açısından hissedilebilir. Yerel ve ulusal direnişte din birliğinin, din adamlarının, dinsel ideolojinin ve simgelerin ne kadar önemli bir rol oynadıklarını uzun uzadıya açıklamak gereksizdir. Ancak, bu görüntünün altında bir başka çığırın da açılmış olduğu hissedilmektedir. Siyaset alam genişledikçe, devletin kurumları ve halkın bağlı olacağı yönetim biçimleri tartı-

4. Ü. TÜRKEŞ, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, s.6 ve 262.

şılır hale geldikçe, dinci güçler ve ideoloji de gerilemekte, Zıllullah'ın hakimiyetine karşı halkın ya da milletin egemenliği ilerleme kaydetmektedir[5]. Halife-Sultan'ın ve hükümetinin teslimiyetçi tutumundan da kaynaklanan bu tepki, laikleşmenin her ülkede önemli bir boyutunu oluşturan *egemenliğin laikleşmesi* olayını da beslemekte, egemenlik hakkını gökten yere çekip gerçek sahiplerine vermeye başlamaktadır.

Görüldüğü gibi yerel kongrelerin Türkiye'deki gelişmelere katkısı sadece bir buçuk yıl kadar süreyle ve oluşturdukları Kuva-yı Milliye güçleriyle TBMM'nin kuruluşuna zaman kazandırmalarından ibaret değildir. Siyasal ve anayasal hukuk açısından asıl büyük katkının altı çizilmelidir. Bu da, 1918-1920 aralığının, gerek yakın tarihinden aldığı mirasla (II. Meşrutiyet'in katkıları) gerekse içinde bulunulan ortamın kazandırdığı olağanüstü ve devrimci ivmeyle oluşturduğu potansiyeldir. Bu birikim, sağladığı ideolojik, politik, kurumsal ve yapısal ürünlerle pek yakın bir gelecekte Türkiye'de yeni bir devletin kurulacağını ve bu devletin ulusal, demokratik, cumhuri ve hatta laik temellere oturacağını bildirmektedir.

Ana konusu, yerel kongre hareketlerinin tarihsel işlevlerinin incelenmesi olan bu kitabın finalini, pek çok alanda olduğu gibi bu konuda da düşünce hayatımıza yeni ufuklar açmış olan bir bilgin araştırmacının, patetik uslubuyla dile getirdiği şu senteze ayırmak yerine olacaktır:

"Bu kongreler farklıydılar. Çünkü birer ihtilal, birer devrim organıydılar. Ülkenin hemen her bölgesi İstanbul hükümetine isyan etmişti. Siyasal iktidarı parça parça halk eline geçirmişti. Kısaca iktidar artık millileşmişti. Millet her boşluğu dolduruyordu. Saltanat fiilen yok olmaktaydı. Egemenlik, bir adamdan millete intikal etmişti. İşte bu transferin parçaları halinde örgütler ve kongreler ortaya çıkmıştı. Bir Çin atasözü vardır, ünlü filozof Kong-Tse'nin (Konfüçyüs): Senin iktidarın saygı görmüyorsa, başka bir iktidar yoldadır! Gerçekten başka bir milli iktidar, saltanattan son derece farklı bir iktidar yoldaydı. Bu bir milli iktidardı. Asıl belirtilecek yönü de yüzde yüz demokratik oluşuydu. Sınırlı, yerel, devrimci kongreler Saray'ın değil halkın demokratik, ihtilalci eseri idiler. Tarihin yolu böylece keşfedilmiştir"[6].

5. bkz. Ü. TÜRKEŞ, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, s.84- 86, 219.

6. T. Z. Tunaya'nın "Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi" konulu bilimsel toplantıyı sonuçlandıran "Kapanış ve Değerlendirme" konuşması *(Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi*, s.217-220) ile "Tarihin yolu nasıl keşfedilir?" başlıklı katkısından *(Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. N. Eczacıbaşı Vakfı yay., İstanbul 1983, s.5-20) özetlenmiştir.

EK

Kongreler Tablosu ve Delege Sayıları

1. Kars İslam Şurası	(5 Kasım 1918)	?
2. Birinci Kars Kongresi	(14 Kasım 1918)	?
3. Kars İslam Şurası Büyük Kongresi	(30 Kas./2 Ar. 1918)	70
4. Birinci Ardahan Kongresi	(3-5 Ocak 1919)	8
5. İkinci Ardahan Kongresi	(7-9 Ocak 1919)	20
6. Büyük Kars Kongresi	(17-18 Ocak 1919)	131
7. İzmir Büyük Kongresi	(17-19 Mart 1919)	165
8. Birinci Balıkesir Kongresi	(27 Haz./12 Temmuz 1919)	?
9. Erzurum Kongresi	(23 Temmuz/7 Ağustos 1919)	56
10. İkinci Balıkesir Kongresi	(26-30 Temmuz 1919)	48
11. Birinci Nazilli Kongresi	(6-8 Ağustos 1919)	(ab) 16
12. Alaşehir Kongresi	(16-25 Ağustos 1919)	46
13. Muğla Kongresi	(18 Ağustos 1919)	(ab) 32
14. Sivas Kongresi	(4-12 Eylül 1919)	31
15. Üçüncü Balıkesir Kongresi	(16-27 Eylül 1919)	35
16. İkinci Nazilli Kongresi	(19-20 ya da 23-24 Eylül 1919)	52
17. Üçüncü Nazilli Kongresi	(6 Ekim 1919)	18
18. Birinci Edirne Kongresi	(16 Ekim 1919)	?
19. Sivas İçin Muğla Kongresi	(20-31 Ekim 1919)	8
20. Dördüncü Balıkesir Kongresi	(19-29 Kasım 1919)	?
21. İkinci Edirne Kongresi	(15 Ocak 1920)	?
22. Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi	(21 Şubat 1920)	63
23. Beşinci Balıkesir Kongresi	(10-23 Mart 1920)	58
24. Lüleburgaz Kongresi	(31 Mart/2 Nizan 1920)	67
25. Üçüncü (Büyük) Edirne Kongresi	(9-14 Mayıs 1920)	236
26. Afyon Kongresi	(2 Ağustos 1920)	?
27. Pozantı Kongresi	(5 Ağustos 1920)	75
28. Pozantı Kongresi	(8 Ekim 1920)	60
	Toplam	1295

(ab) adı bilinenlerin sayısı.

Seçilmiş Kaynakça

AKŞİN, Sina; *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem yay., İstanbul 1976.

ALBAYRAK, Hüseyin; "Kurtuluş Savaşında Trabzon", *Trabzon'dan Atatürk'e*, Özkan matb., Trabzon 1981, s.97-179.

ARIKAN, Zeki; *Mütarake ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1989.

ATATÜRK Özel Arşivinden Seçmeler, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1981.

AVCIOĞLU, Doğan; *Milli Kurtuluş Tarihi*, 4 cilt, Tekin yay., İstanbul 1974-6.

AYBARS, Ergün; "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi II*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İzmir 1984, s.159-201.

AYDINEL, Sıtkı; *Güneybatı Anadolu'da Kuvay-ı Milliye Harekâtı*, Kültür Bakanlığı yay.,Ankara 1990.

AYDINLI, Ahmet; *Batı Trakya Faciasının İçyüzü*, Akın yay., İstanbul 1971.

AYHAN, Aydın; "İzmir'in İşgali Sırasında Balıkesir", *Milli Mücadelede Balıkesir*, Türkpetrol Vakfı yay., İstanbul 1986, s.31-51.

AYHAN, Yusuf; *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, Adana 1963.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1967.

"Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin Karar Defteri", *Milli Mücadelede Balıkesir*, Türkpetrol Vakfı yay., İstanbul 1986,s.69-108.

BAŞAR, Zeki; *Erzurum Kongresi*, Atatürk Üniv. Basımevi, Erzurum 1979.

BATIBEY, Kemal Şevket; *Batı Trakya Türk Devleti (1919-1920)*, Boğaziçi yay., İstanbul 1979.

BAYAR, Celal; *Ben de Yazdım*, 8 cilt, Baha matb., İstanbul 1965-1972.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, İnkılap Tarihi Enst. yay., Ankara 1969.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; *Trakya'da Milli Mücadele*, 2 cilt, TTK yay., Ankara 1955.

BOLAK, Aydın; "Balıkesir'de Kuva-yi Milliye Çalışmaları", *Milli Mücadelede Balıkesir*, Türkpetrol Vakfı yay., İstanbul 1985, s.53-65.

BÖCÜZADE SÜLEYMAN SAMİ, *Isparta Tarihi*, 2 cilt (yay. S. Sezen), İstanbul 1983.

COŞAR, Ömer Sami; *Milli Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti yay., İstanbul.

ÇAPA, Mesut; "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Temmuz 1991, s.553-566.

ÇARIKLI, Turgut; "Balıkesir Harekat-ı Milliye Redd-i İlhak Heyetince Tertip Edilen Kongrelerde Alınan Kararların Yeni Türk Devletinin Kuruluşundaki Etkileri", *Milli Mücadelede Balıkesir*, Türkpetrol Vakfı yay., İstanbul 1986, s.187-212.

DAYI, S.Esin; *Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma* (doktora tezi), Çoğaltma, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1991.

DUMONT, Paul; *Mustafa Kemal*, Ed. Complexe, Bruxelles 1983.

DURSUNOĞLU, Cevat; *Milli Mücadelede Erzurum*, TC. Ziraat Bankası matb., Ankara 1946.

ENER, Kasım; *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, Berksoy matb., İstanbul 1963.

ENER, Kasım; *Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi*, San matb., Ankara 1970.

ERCAN, Yavuz; "Kuvay-ı Milliye'nin yapısı ve niteliği üzerine bir tahlil", *İkinci Askeri Tarih Semineri*, Gnl.Kur.Bşk.yay., Ankara 1985, s.229-236.

ERGİL, Doğu; *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan ktb., Ankara 1981.

ERÖZDEN, Ozan; "Mart 1919-Nisan 1920 Tarihleri Arasında Ege İllerinde Düzenlenen Kongrelere Katılanların Birinci TBMM'ne Yansıma Oranları", T.Z. *Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu yay.,İstanbul 1992,s.439-458.

ERSOY, Doğan; "Alaşehir Kuva-yı Milliye hareketinin mali kaynakları", *Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi*, İzmir 1988, s.199-205.

GOLOĞLU, Mahmut; *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968.

GOLOĞLU, Mahmut; *Sivas Kongresi*, Ankara 1969.

GOLOĞLU, Mahmut; *Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, KTÜ. yay.,- Trabzon 1981.

GÖKBİLGİN, Tayyip; *Milli Mücadele Başlarken*, 2 cilt, Türkiye İşbankası yay.,Ankara 1959, 1964.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender; *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1989.

GÖYÜNÇ, Nejat "Milli Mücadelede Sivil ve Askeri İdare İlişkileri", *İkinci Askeri Tarih Semineri*, Gnl. Kur. Başk. yay., Ankara 1985, s.215-227.

HATİPOĞLU, Süleyman; *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1969.

KIRZIOĞLU, Fahreddin; *Kars Tarihi I*, Işıl matb., İstanbul 1953.

KIRZIOĞLU, Fahreddin; *Milli Mücadelede Kars I*, Hamle matb., İstanbul 1960.

KONUKÇU, Enver; "Milli Mücadelenin Başlangıcında Alaşehir", *Milli Mücadelede Alaşehir Kongresi*, Anadolu matb., İzmir 1988, s.14-31.

KORKMAZ, Ömer; *Oltu Şura Hükümeti*, İÜHF Yüksek Lisans Çalışması, 1991.

KÖSTÜKLÜ, Nuri; *Milli Mücadelede Denizli, İsparta ve Burdur Sancakları*, Kültür Bakanlığı yay.,Ankara 1990.

KUTAY, Cemal; "Milli Mücadelede Devletleşen Belde: Balıkesir", *Milli Mücadelede Balıkesir*, Türkpetrol Vakfı yay., İstanbul 1986, s.9-29.

MORALI, Nail; *Mütarekede İzmir Olayları*, TTK yay., Ankara 1973.

MÜDERRİSOĞLU, Atilla; *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, 2. baskı, Ankara.

MÜFTÜLER, L.; *Milli Mücadelede Denizli Heyet-i Milliyesi*, Türk Dili basımevi, Balıkesir 1947.

NUTUK (Gazi Mustafa Kemal tarafından), 3 cilt, 2. basılış, Devlet matb., İstanbul 1934.

ÖNAL, Saim; *Milli Mücadelede Oltu*, Ayyıldız matb., Ankara 1968.

ÖZALP, Kazım; *Milli Mücadele* (1919-1922), 2 cilt, TTK yay., Ankara 1971.

ÖZKAYA, Yücel; "İstiklal Savaşı'nda Türk halkının kuva-yı milliye'ye ve milli ordu'ya katkıları", *İkinci Askeri Tarih Semineri*, Gnl.Kur.Bşk. yay., Ankara 1985, s.239-255.

ÖZKAYA, Y.; "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 1987,s.139-186.

ÖZTOPRAK, İzzet; "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, 13-17 Ekim 1986, Ondokuz Mayıs Üniv. yay., Samsun 1988, s.335-350.

SARIHAN, Zeki; *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 2 cilt, Öğretmen Dünyası yay., Ankara 1982-4.

SEÇKİN, Nalan; *İlk Meclis'ten Kalanlar* (1920-1970), Ankara 1970.

SELEK, Sabahattin; *Anadolu İhtilâli*, 6. basım, Cem yay., İstanbul 1976.

SERTOĞLU, M.; "Erzurum Kongresinin Bilinmeyen İki Belgesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c.III, sayı 13.

SHAW, S.J./SHAW,E.K.; *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c.II, Cambridge Univ. Press 1977.

ŞAPOLYO, Enver Behnan; *Kuva-yı Milliye Tarihi*, Ankara 1957.

TAÇALAN, Nurdoğan; *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Hür. yay., İstanbul 1981.

TAHTAKILIÇ, Ahmet; "Türk Kurtuluş Savaşının ve Alaşehir Kongresinin Ege Halk Direnişine Katkıları", *Milli Mücadelede Alaşehir*, Anadolu matb., İzmir 1988, s.99-120.

TBMM Gizli Celse Zabıtaları, c.I, Türkiye İşbankası yay., Ankara 1985.

TEKELİ, İlhan/İLKİN, Selim; "Bölgesel Kurtuluş Savaşından Ulusal Kurtuluş Savaşına", *Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları*, Uluslararası Sempozyum, 2-6 Kasım 1981, Ankara Üniversitesi, 1983, s.270-323.

TEKELİ/İLKİN; *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, TTK yay., Ankara 1989.

TEKELİ/İLKİN; "Aydın Cenub Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesinin Kongre Mukarreratıyla Nizamnamelerini Mübeyyin Risale Üzerine"; *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu*, 9-11 Eylül 1991, Atatürk Araştırma Merkezi (yayınlanmamış bildiri).

TUNAYA, Tarık Zafer; *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952.

TUNAYA, T.Z.; *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.II, Genişletilmiş ikinci baskı, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul 1986.

TUNÇAY, Mete; *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt yay., Ankara 1981.

TURAN, Şerafettin; "Kurtuluş Savaşında Kongreler", *Cumhuriyetin 50. Yıl Semineri*, TTK yay., Ankara 1975,s.147-157.

TURAN, Ş.; *Türk Devrim Tarihi*, c.I, Bilgi yay., Ankara 1991.

Türk İstiklâl Harbi, c.I-II, Genelkurmay basımevi, Ankara 1962.

TÜRKEŞ, Ünal; *Kurtuluş Savaşında Muğla*, Yelken matb., İstanbul 1973.

TÜTENK, Ahmet Akif; *Milli Mücadelede Denizli*, Kültür Bakanlığı yay.,Ankara 1990.

UMAR, Bilge; *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi yay., Ankara 1974.

YAMAN, A.E.; "Anadolu'daki Kongre Kararlarında Silahb Direniş Güçlerinin Mali Finansmanı ile İlgili Hükümler", *Atatürk Yolu*, AÜ. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Mayıs 1988, s.83-96.

ZÜRCHER, Erik Jan; *Milli Mücadelede İttihatçılık* (çev.N.Salihoğlu), Bağlam yay., İstanbul 1987.

Dizin

Ademi Merkeziyet *40*
Afyon Kongresi *23, 26*
Ahıska Hükumet – i Muvakkatası *106*
Ahz – ı Asker Talimâtı *117*
Alaşehir Kongresi *26 – 32, 34 – 36, 39, 40, 51, 53, 57, 68, 69, 71, 73 – 78, 83, 85, 87, 93, 96*
Ali Fuat Paşa *51*
Alternatif İktidar Modeli *119*
Alternatif İktidar Odağı *97*
Anadolu İnkılabı *56*
Anadolu Kongreleri *80*
Anadolu ve Rumeli Müdafaa – i Hukuk Cemiyeti *107, 115, 116*
Anadolulular *35, 57*
Anavatan *, 36, 38, 44, 113, 114, 116*
Anayasa Hukuku *95, 97, 105, 118, 121, 124*
Ankara Hükümeti *92*
Antep *24*
Aracı Kuruluşlar *60*
Aras Türk Cumhuriyeti *113, 115*
Aras Türk Cumhuriyeti Hükümeti *107*
Ardahan *25*
Ardahan Kongreleri *30*
Ardahan Kongresi *31, 36*
ARMHC Heyet – i Temsiliyesi *35*
Artçı Şura Hükümetleri *115, 118*
Aslî Kurucu Organ *69*
Asker Toplama *85*
Askere Alma *95*
Askeri *122*
Askeri Konular *81*
"Aşağıdan yukarı" *56*
Aşar *82, 87*
Atamalar *92, 93*
Atatürk *11 – 13, 43*
Aydın *70, 90, 123*
Ayrılıkçı *42*
Azerbaycan Cumhuriyeti *113*
Azerbaycan Müsavat Hükümeti *112*
Azil *59, 69*
Azil Yetki *111*

Bağış *86*
Bakü Kurultayı, 1920 *51*
Balıkesir *68*
Balıkesir Hareket – i Milliye Redd – i İlhak Kongresi *30*
Balıkesir Heyet – i Merkeziyesi *81, 90*
Balıkesir Kongresi *26, 30 – 32, 35 – 37, 39, 40, 53, 55, 57, 69, 95*
Balıkesir Milli Kongresi *75*
Basın *28*
Batı Anadolu *27, 32, 48, 55, 64, 65, 123*
Batı Anadolu Kongre Sistemi *28, 31, 34, 38, 57, 70, 81, 82, 84, 87, 90, 96*
Batı Anadolu Kongreleri Grubu *26*
Batı Anadoludaki Kongre Hareketleri *57*
Batı Trakya *25, 38, 41, 61, 101*
Batı Trakya Türk Hükümetleri *102*
Batum *25*
Bayrak *109*
Bekir Sami Bey *60*
Birel İdari İşlem *93*
Birinci Ardahan Kongresi *57, 107*
Birinci Balıkesir Kongresi *19, 28, 29, 95*
Birinci Edirne Kongresi *25*
Birinci Kars Kongresi *29, 107*
Birinci Nazilli Kongresi *29 – 31, 68, 69, 71, 72, 78, 82, 87, 88*
Bolşevik Devrimi *106*
Bölgesel Kongreler *27, 30, 31, 83*

Bölgesel Kongre Sistemleri *24, 31*
Bölgesellik *42*
Burjuva *106, 123*
Bütçe *82, 95, 103*
Büyük Anadolu Kongresi *30*
Büyük (Üçüncü) Edirne Kongresi *25, 28, 30, 38, 65, 80, 86,*
Büyük İzmir Kongresi *26, 28, 52, 65*
Büyük Kars Kongresi *30, 60, 62, 64, 108, 111, 113*

Celal Bayar *36, 43, 93*
Cafer Tayyar *85, 86*
Cemiyet-i Ahmediye *61*
Cemiyetler Kanunu *80*
Cenub-i Garbi Kafkas Hükumet-i Cumhuriyesi *112*
Cenub-i Garbi Kafkas Hükumeti *108*
Cenub-i Garbi Kafkas Hükumet-i Muvakkate-i Milliyesi *30, 40, 84, 108, 117*
Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkatesi *25, 27*
Cephe Teşkilatı *78*
Cevat Paşa *77*
Ceza *78*
Ceza Kanunu *93*
Cezai Kararlar *93*
Cezalandırma *83*
Cezalandırma Yetkisi *78*
Consensus *94*
Cumhuri *124*
Cumhuriye *112*
Cumhuriyet *28, 103, 105, 112, 113, 119, 120*
Cumhuriyet Halk Fırkası *116*
Cumhuriyet İlanı *113*
Cumhurreisi *112*

Çarlık Rusyası *106*
Çerkez Ethem *85*
Çerkez Teavün Cemiyeti *18*

Damat Ferit Paşa *30*

Delege Sayıları *63, 124*
Demokrasi *80, 123*
Demokrat *110*
Demokratik *124*
Demokratik Egemenlik *41, 42*
Demokratik Parlamenter Usuller *80, 81*
Denizli *66, 68, 70, 90*
Denizli Heyet-i Milliyesi *66, 70, 71*
Denizli Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi *85*
Devlet Reisliği *111*
Devlet Tezleri *32, 113*
Devlet Yetkileri *93-95, 121*
Devletleşme *97, 104*
Devrim *124*
Dış Egemenlik (Bağımsızlık) *33*
Dış İlişkilere Girme *95*
Dış Temaslar *104, 117*
Din Adamları *55, 123*
Dinci Güçler *124*
Direktuvar *74*
Doğrudan Demokrasi *69*
Doğu Anadolu Kongreler Sistemi *38, 56, 82, 84, 87, 96*
Doğu İlleri *67*
Doğu Trakya *25, 38, 41, 105*
Doğu Trakya Kongre Sistemi *96*
Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu *27*
Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Kongreleri Sistemi *25, 31, 96*
Dördüncü Balıkesir Kongresi *68*
Düğünlerde Men-i İsrafat Kanunu *91*
Dünyevileşme *123*

Edirne Kongresi *35, 74*
Egemenliğin Laikleşmesi *124*
Egemenlik *112, 124*
Ekonomik ve Sosyal Konular *90*
Elviye-i Selase *40, 51, 56, 106, 107, 109, 112-116, 118, 119*
Elviye-i Selase Kongreleri *25*
Emin Bey *93*
Encümen-i Müdiran *73, 76*
Enver Paşa *55*

Erkân – ı Harbiye – Riyaseti *102*
Ermeniler *50*
Erzurum Kongresi *11, 13, 21, 23, 24, 26 – 28, 30, 31, 34, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 57, 60, 62, 64, 74, 89, 96*
Erzurum Müdafaa – i Hukuk – i Milliye Cemiyeti *56*
Eşraf *53, 55, 77, 106, 123*

Fahreddin Bey *113*
Federal *41*
Federalist *42*
Fırka *115, 116*
Fırkacılık *60, 66*
Fırkasız Temsil *60*
Filibe İslam Cemaati *102*

Galip Kemali Bey *38*
Garbi Anadolu Kongresi *32*
Garbi Trakya Adliyesi *103*
Garbi Trakya Hükumet – i İcraiyesi *102*
Garbi Trakya Hükumet – i Muvakkatesi *102*
Garbi Trakya Hükumet – i Müstakillesi *103*
Garbi Trakya Hükümeti ya da Devlet – i Muvakkatesi *104*
Geleneksel İktidar Merkezi *11, 48, 97, 119*
Genel Suriye Kongresi *19*
Gizli Oy *72*
Götürü Usul *88*

Hacim Muhittin Bey *78*
Hakimiyet – i Milliye *116*
Halife Sultan *124*
Halk Fırkası *116*
Halk İhtilal Konseyi *68*
Harç Koyma *95*
Harekât – ı Milliye Redd – i İlhak Aydın ve Havalisi Heyet – i Merkeziyesi *21, 71*
Hareket – i Milliye Redd – i İlhak Encümen – i Müdiran Talimatnamesi *73, 76*
Hareket – i Milliye Redd – i İlhak Alaşehir Heyet – i Merkeziyesi *69*
Hareket – i Milliye Redd – i İlhak Heyeti *37*
Hareket – i Milliye Redd – i İlhak Teşkilat Talimatnamesi *78*
Hasılat – ı Milliye Talimatnamesi *87*
Heyet – i Merkeziye *69, 72, 77, 78, 81, 89, 95*
Heyet – i Merkeziye Talimatnamesi *75*
Heyet – i Merkeziye Vezaifi *78*
Heyet – i Merkeziyye Nizamname – i Dahilisi *71*
Heyet – i Milliye *69, 72*
Heyet – i Nasiha *70*
Heyet – i Temsiliye *24, 28, 35, 38, 60, 69, 74, 76*
Heyet – i Umumiye *67*
Heyet – i Vükela *111*
Hıyanet – i Vataniye Kanunu *89*
Hilafet *42*
Hilal – i Ahmer *54*
Hizmet – i Vataniyyeden Uzaklaştırılma *72*
Hudutname *111*
Hukuki İşlemler *82*
Hukukilik *83*
Hükümet – i Müstakille *40*
Hükümet – i Muvakkate *39, 40, 108*
Hükümetleşme *102, 104*
Hürriyet ve İtilaf Fırkası *54*

Isparta *68*

İbrahim (Tahtakılıç) *68*
İç Demokrasi *80*
İç Egemenlik *39*
İç Güvenlik *88*
İdam *89*
İdam Cezaları *83*
İdare *74*
İdare – i Muvakkate *74, 94*
İdareye İlişkin Uygulamalar *91*
İhtilal *124*
İhtiyar Heyetleri *88*
İkaz Gazetesi *28*

İkinci Ardahan Kongresi *107*
İkinci Balıkesir Kongresi *29-31, 36, 37, 53, 57, 58, 67, 72, 77, 85, 87, 88*
İkinci Edirne Kongresi *25*
İkinci Kars Kongresi ya da Kars İslam Şurası Büyük Kongresi *107*
II. Meşrutiyet *124*
İkinci Nazilli Kongresi *21, 70-72, 78, 93*
İletişim *28*
İlhami Bey *93*
İntibahname *70, 113, 117*
İntihapnameler *80*
İrade-i Milliye *42*
İslam Terakki Komitesi *115*
İstanbul Hükümet(ler)i *43, 61, 122, 124*
İstihlâs-ı Vatan *36, 37, 43, 57*
İstiklal Mahkemeleri *13*
İtilaf Bloku *34*
İtilaf Devletleri *11, 32, 34, 52*
İtimatnameler *59, 80, 81, 117*
İttihat ve Terakki *53, 54*
İttihatçılar *13, 53, 60, 102*
İzmir Büyük Kongresi *26, 28, 31, 32, 34, 41, 52, 53, 62, 64, 65*
İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti *26, 31*
İzmir Suikastı *13, 55*
İzmir'e Doğru Gazetesi *28*

Japon İmparatoru *93*

Kabine *111*
Kadınların Oy Hakkı *111*
Kadınlar Kongresi *19, 20*
Kamu Düzeni *88*
Kamuoyu *58*
Kanun *71, 83, 91, 93, 94, 110*
Kanun-ı Esasi *109*
Kara Vasıf Bey *77*
Karakol Cemiyeti *54*
Kararname *116*
Karesi *54*
Kars *25*
Kars İslam Şurası *25, 30, 93, 106, 107*
Kars İslam Şurası Büyük Kongresi *30, 107*
Kars İslam Şurası Hükümeti *93*
Kars Kongresi *25*
Karslılar Cemiyeti *112*
Katılımcılık *123*
Katılma *65*
Kazım Karabekir *13, 52, 60, 112*
Kemalist Önderlik *14, 22, 23, 26, 37, 42, 48, 56, 57, 101, 118, 119, 121*
Kendi Kaderini Belirleme Hakkı *95, 116, 121*
Kentlerin İktidarlaşması *95*
Keyfilik *87*
Kilikya *24, 34*
Komiserler *108*
Kongre Devletçikleri *101*
Kongre Kavramı *18*
Kongre Sistemleri *24, 48*
Kongre'nin Meclisleşmesi *108*
Kongreler Dönemi *17*
Kongreler Tablosu *21, 124*
Köy Kanunu *88*
Köylüler *65, 66, 84, 123*
Kural İşlem *93*
Kurallar Standartlaşması *83*
Kurallılık *76, 79, 95, 121*
Kurucu Organ *67, 68*
Kuva-yı Milliye *24, 43, 47, 59, 75, 76, 80-83, 84, 87, 88, 80, 122, 124*
Kuva-yı Milliye Kongreleri *51*
Kuva-yı Milliye Menzil Müfettişliği Vezaifi Hakkında Talimatnamesi *76*
Kuva-yı Milliye Ruhu *119*
Kuvvetler Birliği *119*
Kuvvetlerin Mecliste Toplanması *111*
Kürtler *31*

Laikleşme *124*
Lüleburgaz Kongresi *24, 25, 35, 41, 86*

Mahalli Hükümetler *96*
Mahmut Celal (Bayar) Bey *66*
Makasıt-ı Aliyye Programı *116*
Mali *81*
Mali Konular *81, 86*
Manda (Amerikan) *34, 59, 61, 81*
Manda (Fransız) *34, 104*
Manisa Kongresi *29*
Murahhaslar *81*
Maraş *24*
Marmara *54*
Mazbatalar *59, 80*
Mebuslar *102, 108, 110*
Mebusan Seçimleri *30*
Meclis Hükümeti Sistemi *76, 108, 119*
Meclis-i Mebusan *58, 61, 108, 110, 117*
Meclis-i Milli *68, 108, 111*
Meclis-i Müşavere *106*
"Meclis-i müzakereden hariç" tutulma *72*
Men-i Müskirat *66*
Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti *79*
Meşruluk *58, 59, 61, 66, 73, 121*
Millet İradesi *42*
Millet Meclisi *95*
Milletin Geleceğini (Kaderini) Belirleyici Kararlar *95, 116, 121*
Millet Egemenliği *124*
Milletvekili *60, 107*
Milli Haklar *35*
Milli Harb Divanı *75*
Milli İslam Şurası *107*
Milli İslam Şurası Merkez-i Umumisi *107*
Milli Kongre *37, 54*
Milli Kongre Hareketi *51, 54*
"Milli Kongre" Hareketi *26*
Milli Kumandan *86*
Milli Misak *36-38, 116*
Milli Şura *23, 51*
Milli Şura Hükümeti *107, 115*
Milli Şura İdareleri *105*
Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti *54*
Milliyetçi *106*
Mazbatalar *59, 80*
Mebuslar *102, 108, 110*
Mebusan Seçimleri *30*
Meclis Hükümeti Sistemi *76, 108, 119*
Meclis-i Mebusan *58, 61, 108, 110, 117*
Meclis-i Milli *68, 108, 111*
Meclis-i Müşavere *106*
"Meclis-i müzakereden hariç" tutulma *72*
Men-i Müskirat *66*
Menteşeliler Müdafaa-i Vatan Cemiyeti *79*
Meşruluk *58, 59, 61, 66, 73, 121*
Millet İradesi *42*
Millet Meclisi *95*
Milletin Geleceğini (Kaderini) Belirleyici Kararlar *95, 116, 121*
Millet Egemenliği *124*
Milletvekili *60, 107*
Milli Haklar *35*
Milli Harb Divanı *75*
Milli İslam Şurası *107*
Milli İslam Şurası Merkez-i Umumisi *107*
Milli Kongre *37, 54*
"Milli Kongre" Hareketi *26, 51, 54*
Milli Kumandan *86*
Milli Misak *36-38, 116*
Milli Şura *23, 51*
Milli Şura Hükümeti *107, 115*
Milli Şura İdareleri *105*
Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti *54*
Milliyetçi *106*
Mim Mim Grubu *54*
Mini Cumhuriyet(ler) *114, 119*
Mini Devlet(ler) *102, 114, 122*
Miralay İsmet *77*
Misak-ı Milli *36-38, 116*
Miting "Heyet-i Umumiyesi" *68, 104*
Mitingler *65, 68*
Mondros Mütarekesi *11, 14, 17, 37, 55, 84, 105, 106*
Montesquieu *79*
Muğla *19, 43, 70, 90*
Muğla Görüşü *43, 57*

Muhalefet Şerhleri *81*
Muhtariyet *41, 83*
Murahhaslar *59, 65, 92, 93*
Murakabe *79*
Mustafa Kemal *11–13, 19–21, 23, 29, 30, 34, 38, 43, 48, 57, 60, 84, 87, 92, 103, 109, 114, 118, 119*
Mutasarrıflık *117*
Muvakkat Hükümet *96*
Müdafaa–i Hukuk *36, 39, 52, 55, 61, 65, 74, 84, 87, 104, 107, 115, 116*
Müdafaa–i Vatan *37*
Müesseseleşmek *96*
Mülki Amirler *69, 74, 75, 92*
Mülki Amirlerin Değiştirilmesi *92*
Mümessiller *108*
Müstemirren Müçtemi (İnikad) *73*
Mütareke *18, 23, 54*
Mütareke Dönemi *48, 51, 58, 61, 93, 103*
Müttefiklerarası Trakya Hükümeti *103*

Nazilli Kongreleri *26, 30–32, 70, 75, 79, 88*
Nisab–ı Müzakere Kanunu *73*
Nizami Ordu *122*
Nizamname *72, 82*
Nizamname–i Dahiliye *71, 83*
Nizamname–i Mahalli *117*
Nutuk *11–13, 17*

Oktruva Resmi *88*
Oltu *25*
Oltu İslam Şurası Hükümeti *25, 60*
Oltu İslam Terakki Fırkası *25, 117*
Oltu İslam Terakki Komitesi *116*
Oltu Kongresi *29*
Oltu Meclis–i İdaresi *117*
Oltu Şura Hükümeti *115, 119*
Organ Teorisi *68*
Organik ve İşlevsel Farklılaşma *67*
Organlar Kademelenmesi *75*
Organsal Farklılaşma *69*
Organsal ve Fonksiyonel Farklılaşma *95, 121*

Osmanlı Hükümeti *103*
Oy Hakkı *111*
Oy Verme Özgürlüğü *80*

Ömer Fevzi *59*
Ömer Lütfi Bey *77*
Öncü Şura Hükümetleri *118*
Öncülük *43, 52, 85, 117*
Örfi İdare (Sıkıyönetim) *85*
Örgüt İçi Demokrasi *81*
Özerkleşme *41*
Özerklik *42*

Para Toplama *78, 82*
Paris Barış Görüşmeleri *38*
Parlamento *58, 108, 112*
Parlamento Hukuku *80*
Pasaport Uygulaması *103*
Politizasyon *123*
Pozantı Kongresi *20, 23, 24, 92*

Rauf Bey *23*
Redd–i İlhak *37*
Reddi İlhak Heyeti Milliyesi *68*
Resim (Rüsum) *95*
Resmi Bürokrasi *74*
Resmi Dil *109*
Resmi Tarih *12, 17, 32*
Rey–i Hafi *72*
Rıza (Muvafakat) *94, 95, 121, 122*
Rıza Nur *56*
Riyasetten İskat *72*
Rodop Hükümet–i Muvakatesi *102*
Rumlar *50*
Rüsum–i Milli *88*
Rüsumat Müdürlüğü *117*

Saf Temsil *60*
Saltanat *42, 124*
Saltanatın Kaldırılması *113*
Sansür *88*
Saray *43, 124*
Savaş Demokrasisi *123*

Savunma *37, 47, 52, 81, 83, 84, 85, 86, 89, 93, 95, 97, 104, 117, 122*
Seçim *121*
Seferberlik *77, 85, 95*
Sınır Doğu *28, 30, 48, 62, 64, 84, 101, 118*
Sınır Doğu (Elviye-i Selase) *27*
Sınır Doğu Kongreler Sistemi *25, 57*
Sınır Doğu Şura Hükümetleri *105*
Sınırlı Oy *65*
Silah Altına Alınma *85*
Silahları Toplama *85*
Silahlı Direniş Kararları *67*
Silahlı Güç *76, 102, 121*
Silahlı Güç Tekeli *86, 112*
Silahlı Mücadele *33, 81*
Sivas İçin Muğla Kongresi *19, 26, 44, 57*
Sivas Kongresi *11, 13, 22-24, 26, 27, 30, 31, 38, 43, 62, 107*
Sivil *60, 119, 122*
Sivil Denetim *77, 78*
Sivil Otorite *76, 86, 121*
Sivil Toplum *47, 56, 94, 122*
Sivilleşme *60*
Siyasal Aktörler *123*
Siyasal Bilim *95, 105, 121*
Siyasal-Diplomatik İlişkiler *92*
Siyasal Hayat *123*
Siyasal Otorite *67, 112*
Siyasal Sosyoloji *97, 118*
Sosyal Demokrat İlkeler *106*
Sovyet(ler) *51, 106*
Sovyet Devrimi *51*
Suçlar ve Yaptırımlar *89*
Sürekli Toplantı *73*

ŞAMHC *40, 67, 74*
Şark-ı Karip Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti *18*
Şarkı Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti *36, 39, 115*
Şuralar *51, 119*
Şura Hükümet(ler)i *62, 105, 106, 119*
Şura-yı Saltanat *27, 51*

Takrir-i Sükun Kanunu *13*
Talimatname *78, 79, 81-83, 93*
Tartışma Serbestliği *80*
TBMM *11, 14, 17, 19, 23, 25, 26, 38, 41, 60, 71, 74, 76, 89, 91, 92, 96, 109, 113-117, 119, 121, 123, 124*
Teali-i İslam Cemiyeti *61*
Temsil *42, 58, 59, 80, 82, 95, 121*
Temsil Gücü *61, 73*
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921) *11, 40, 41, 71, 73, 109-111, 114*
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Kars) *108, 109, 119*
Teşkilat-ı Mahsusa *54*
Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti *25, 51, 56, 59, 84, 86*
Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti Kongresi *57*
Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti Nizamnamesi *39*
Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti *40*
Trakya *27, 48, 61, 64, 74*
Trakya Cumhuriyeti *41, 105*
Trakya Devleti *38*
Trakya Hareketleri *42*
Trakya Kongre Sistemi *25, 28, 38, 80, 85, 123*
Trakya Kongreleri *31*
Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti *65*
Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi *25, 41, 60*
Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti *105*
Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniye *23*
Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi Cemiyeti *86*
Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti *41, 74*
Trakyalılara Beyanname *60*
Tutuklama *118*
Türk Ocağı *54*
Türk Ulusçuluğu *24*
Türk(iya) Devleti *110*
Türkiye *114*

Türkiye Devleti *11, 40, 41, 113, 114, 119*

Ulus Egemenliği *41*
Ulusal *124*
Ulusal Burjuvazi *53*
Ulusal Cephe *115*
Ulusal Kongre *27, 30, 61*
Ulusal Kongre (Sivas) *24*
Ulusal Kongre Sistemi *31*
Ulusal Kongre İktidarı *123*
Ulusal Önder *48*
Ulusal Toplum *34, 43, 44, 121*
Ulusal Vatan *36, 37, 43, 44, 113, 121*
Ulusallık *34, 35, 37, 48*
Umumi Kumandan *73, 77, 85*
Umumi Kongre *67*
Umumi Seferberlik *77, 85, 95*
Umumi Selamet Komitesi *74*
Urfa *24*

Üçüncü (Büyük) Edirne Kongresi *23, 25, 27, 62, 64*
Üçüncü Balıkesir Kongresi *28, 72, 77*
Üçüncü Nazilli Kongresi *21, 71*

Vahdettin *58*
Vatana Hıyanet *89*
Vatana Hizmetten Yoksun Kılma *78*
Vatandaş(lar) *108, 110, 111, 119*
Vehbi Bey *36*
Vekâlet *80, 95, 121*
Vekâletname *117*
Vekil *104*
Vergi *82, 86, 88, 95, 117, 118*
Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti *25, 35, 36, 84*

Wilson İlkeleri *35, 51*

Yakup Şevki Paşa *107*
Yaptırım *58, 62, 66, 122*
Yargılama *75, 83, 93, 117*
Yargısal Nitelikte İşlemler *89*
Yasallık (kanunilik, legalite) *79*
Yasama İşlemi *93*
Yasama Meclisi *67, 68, 71, 72*
Yasama Organı *67, 68, 109, 110, 111*
Yerel Hükümet *69*
Yerel Kongre(ler) *29, 30*
Yerel Önder(ler) *52, 64, 66, 123*
Yerel Tezler *113*
Yerellik *42*
Yöresel Kongre(ler) *29, 30, 31*

Bu kitap 1918–1920 Türkiyesi'nin devlet ve iktidar sorunlarına önderlik katından değil, toplumun içinden bir bakıştır. Resmi tarihçilik milli mücadeleyi esas olarak 19 Mayıs 1919'da başlatır ve Mustafa Kemal Paşa'nın planları ekseninde açıklar. Oysa bu tarihten hem önce hem sonra, Anadolu ve Trakya'da büyük bir siyasal canlılık vardır. Kemalist önderliğin etkisi dışında yapılan yirmiden fazla yerel kongre, açıkça birer "siyasal iktidar" çekirdeğidir. Bunlar, bölge halkının siyasal kaderini belirleyici kararlar almışlar, "kanunlar" çıkarmışlar, yasama ve yürütme organlarına ait devlet yetkileri kullanmışlardır.

Kapakta yer alan resimler (yukardan aşağıya):

Alaşehir Heyet-i Merkeziyesi
Oturanlar (soldan sağa doğru): Mazhar Nurullah, İbrahim Tahtakılıç, Alaşehir delegesi Nazmi Bey; ayaktakiler (soldan sağa doğru): Kula delegesi Raşit Bey, Gediz delegesi Şaphaneli Mehmet Fuat Bey, Salihli delegesi Abdullah Salim Bey

Cihangirzade İbrahim (Aydın) Bey
Cenubi-Garbi Kafkas Hükümeti Cumhurbaşkanı

Büyük Edirne Kongresi'nin toplandığı Erkek Öğretmen Okulu binası

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin ilk kongresine katılanlar